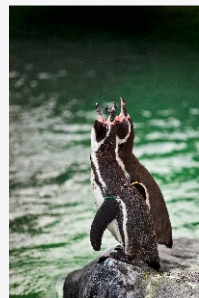

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

MUZIEJININKŲ DARBAI IR ĮVYKIŲ KRONIKA

2020/6

METRAŠTIS

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

MUZIEJININKŲ DARBAI IR ĮVYKIŲ KRONIKA

2020/6
KLAIPĖDA

Leidinio rengėjas
Lietuvos jūrų muziejus

ISSN 2029-3593

© Lietuvos jūrų muziejus, 2020
© Tekstų autoriai, 2020

TURINYS

PRATARMĖ	5
In Memoriam. Romaldas Adomavičius	6
IŠ PRAEITIES	
Romualdas ADOMAVIČIUS. Jūrinės valstybės samprata: politiniai, kultūriniai ir ekonominiai matmenys	10
Edvinas UBIS. Šventosios uosto pirkliai ir jų gyvensena XVII ir XVIII a. sandūroje	20
Dainius ELERTAS. (Ne)paprasti pasakojimai apie XVII a. jūrų keliones	31
Dainius ELERTAS. Miesto aprūpinimo žuvimi kasdienybė XVI a.: 1555–1564 m. ir 1568–1575 m. Kauno tarybos bei 1561–1564 m. Kauno vaito knygų duomenys.	39
Dainius ELERTAS. Klaipėdos uosto karantino stotis pradėjo veikti prieš 189 metus	69
Milda KONTRIMĖ Karantino punktai istorijos puslapiuose	75
DABARTIES PULSAS	
Artūras SKABEIKIS. Juodažiočio grundalo reikšmė plėšrių žuvų mityboje Baltijos jūros Lietuvos priekrantėje	89
Vaida VAIŠVILAITĖ. Delfinų terapijos sklaida tarptautinėje konferencijoje	96
Brigita KREIVINIENĖ. Delfinų terapijos centras: patirties sklaida JAV Hipokrato sveikatos institute	98
Ramojus SILAVAS. Gyvūnų terinarvimo metodai. Antrinis skatinimas „Secondary reinforcement“	100
EKSPONATAI PASAKOJA	
Romualdas ADOMAVIČIUS Lietuvos jūrų muziejaus rinkinių papildymas 2019 m.	106
MUZIEJAUS SVEČIAS	
Rimtautas RIMŠAS. Lietuvių marinistinės literatūros bibliografija	114

PRATARMĖ

2010 m. pasirodė pirmasis Muziejaus metraščio „Po muziejaus burėmis. Muziejininkų darbai ir įvykių kronika“ numeris. Per dešimtmetį išleidome 5 numerius, kuriuose dalijomės sukaupta patirtimi. Per tiek metų nežymiai kito leidinio struktūrinės dalys, skyrėsi apimtys, bet esminiai dalykai liko – leidiniu pristatome muziejuje vykdomą mokslinę veiklą, muziejininkų darbus ir svarbiausius įvykius. Šeštasis numeris – ypatingas, nes žymi naują metraščio formą – nuo šiol muziejaus metraštis visiems laisvai prieinamas el. leidinio forma muziejaus svetainėje www.muziejus.lt.

2019-ieji sukrėtė visą muziejaus bendruomenę Laivybos istorijos skyriaus vedėjo, istoriko, tradicinės Kuršių marių burvaltės „SüD. 1“ kapitono Romaldo Adomavičiaus netektimi. Liepos 2-ąją iš Pilies uosto kurėnu „SüD. 1“ išplaukęs pasitikti „Nacionalinės ekspedicijos“ įgulos, kapitonas iš Kuršių marių nesugrįžo... Mums liko Romaldo Adomavičiaus atlikti dideli ir svarbūs darbai, parašytos knygos, sukaupta medžiaga ir pavyzdys kantraus ir kruopštaus darbo „įjūrinant Lietuvą“.

Nūdienos aktualijos veikia ir muziejaus mokslinę veiklą. Šiame metraščio numeryje net du straipsniai apie karantiną. Dainiaus Elerto pasakojimas apie Klaipėdos uosto karantino stotį ir Klaipėdos universiteto istorijos ir archeologijos krypties doktorantės Mildos Kontrimės straipsnis apie Karantino punktus istorijos puslapiuose.

Muziejinę–mokslinę (moksliniai tyrimai, susiję su muziejaus rinkiniais, tarp jų – ir laikomais gyvūnais, eksponatų kaupimas, jų saugojimas) veiklą metraštyje pristato keletas muziejaus specialistų straipsnių. Laivybos istorijos ir rinkinių apskaitos skyriaus vedėjo Dr. Edvino Ubio straipsnis apie Šventosios uosto pirklius ir jų gyvenseną XVII ir XVIII a. sandūroje. Metraščio skaitytojų laukia (Ne)paprasti pasakojimai apie XVI a. jūrų keliones, kuriais dalijasi muziejaus istorikas ir Klaipėdos universiteto istorijos ir archeologijos krypties doktorantas Dainius Elertas. To paties autoriaus ir išsami aprūpinimo žuvimi kasdienybėje XVI a. studija, parengta išanalizavus 1555–1564 m. ir 1568–1575 m. Kauno tarybos bei 1561–1564 m. Kauno vaito knygų duomenis.

Aktyvi delfinų terapijos skyriaus specialistų veikla pristatoma skyriaus vedėjos dr. Brigitos Kreivininės apžvalgoje apie patirties sklaidą JAV Hipokrato sveikatos institute ir vyresniosios specialistės Vaidos Vaišvilaitės straipsnį apie Rėzeknės technologijų akademijoje vykusią 13-ąją tarptautinę mokslinę konferenciją „VISUOMENĖ. INTEGRACIJA. ŠVIETIMAS“.

Delfinariumo gyvūnų priežiūros skyriaus gyvūnų treneris-biologas Ramojus Silavas dalijasi sukaupta gyvūnų treniravimo patirtimi – šįsyk pristatomas antrinio skatinimo (Secondary reinforcement) metodas. Akvariumistikos srities mokslinė veikla pristatoma Akvariumo ir jūrų gamtos skyriaus specialisto dr. Artūro Skabeikio straipsniu apie Juodažiočio grundalo reikšmę plėšrių žuvų mityboje Baltijos jūros Lietuvos priekrantėje.

Muziejaus rinkinių politikos bei rinkinių pildymo 2019 metais apžvalga – vyriausiojo muziejaus fondų saugotojo Romualdo Adomavičiaus straipsnyje rubrikoje „Ekspوناتai pasakoja“.

In Memoriam

Romaldas Adomavičius
1955 12 12–2019 07 02

2019 m. liepos 2-ąją istorinio kurėno replika „SüD.1“ išplaukė iš Klaipėdos Pilies uostelio. Jos kapitonas, Lietuvos jūrų muziejaus vyr. istorikas, Romaldas Adomavičius pamojavo ranka žmonai Audronei ir krantui. Tai buvo atsisveikinimo mostas...

Romaldo Adomavičiaus atlikti Lietuvos laivybos istorijos tyrimai, parašytos ir išverstos knygos, straipsniai, parengtos ekspozicijos ir parodos yra fundamentalūs Lietuvos, kaip jūrų valstybės, įtvirtinimo darbai. Gimė R. Adomavičius 1955 m. gruodžio 12 d. toli nuo didžiųjų vandenu – pačiame Lietuvos viduryje – Kėdainių rajone, Varnupės kaime. 1978 m. liepos 1 d., baigęs Vilniaus Valstybiniame universitete istorijos studijas, pradėjo dirbti Lietuvos jūrų muziejuje – vadovauti Laivybos istorijos skyriui. Didžioji R. Adomavičiaus aistra buvo Kuršių marių žvejiško paveldo tyrimas ir atgaivinimas. 2001 m. Lietuvos jūrų muziejuje buvo pastatyta kurėno –

žvejiškos Kuršmarių valtės replika. Taip prasidėjo etnokultūrinis projektas „Kurėno sugrįžimas“. Nuo 2002 m. Romaldas Adomavičius su Lietuvos jūrų muziejaus kurėnu „SüD.1“ dalyvavo etnografinėse ekspedicijose Lietuvoje ir svečiose šalyse – Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje, Olandijoje. Šioje šalyje parade „SailAmsterdam 2005“ kurėnas reprezentavo Lietuvos jūrinį paveldą. 2015 m. Romaldas Adomavičius su kurėnu pradėjo Lietuvos televizijos ir radijo projektą „Nacionalinė ekspedicija“, kurioje vandens keliu buvo apiplauktos visos LDK žemės. Marių vandenys, kuriuos jis vadino Mažosios Lietuvos jūra, jį ir priglaudė amžinam poilsiui. Dabar jis sklendo tarp mūsų kaip legenda primindamas savo žodžius – „Lietuva - jūrinė valstybė, bet iki jūrinės tautos dar reiktų padirbėti...“ Padirbėkim.

Quarantäne-
Anst.

2,3

8,8

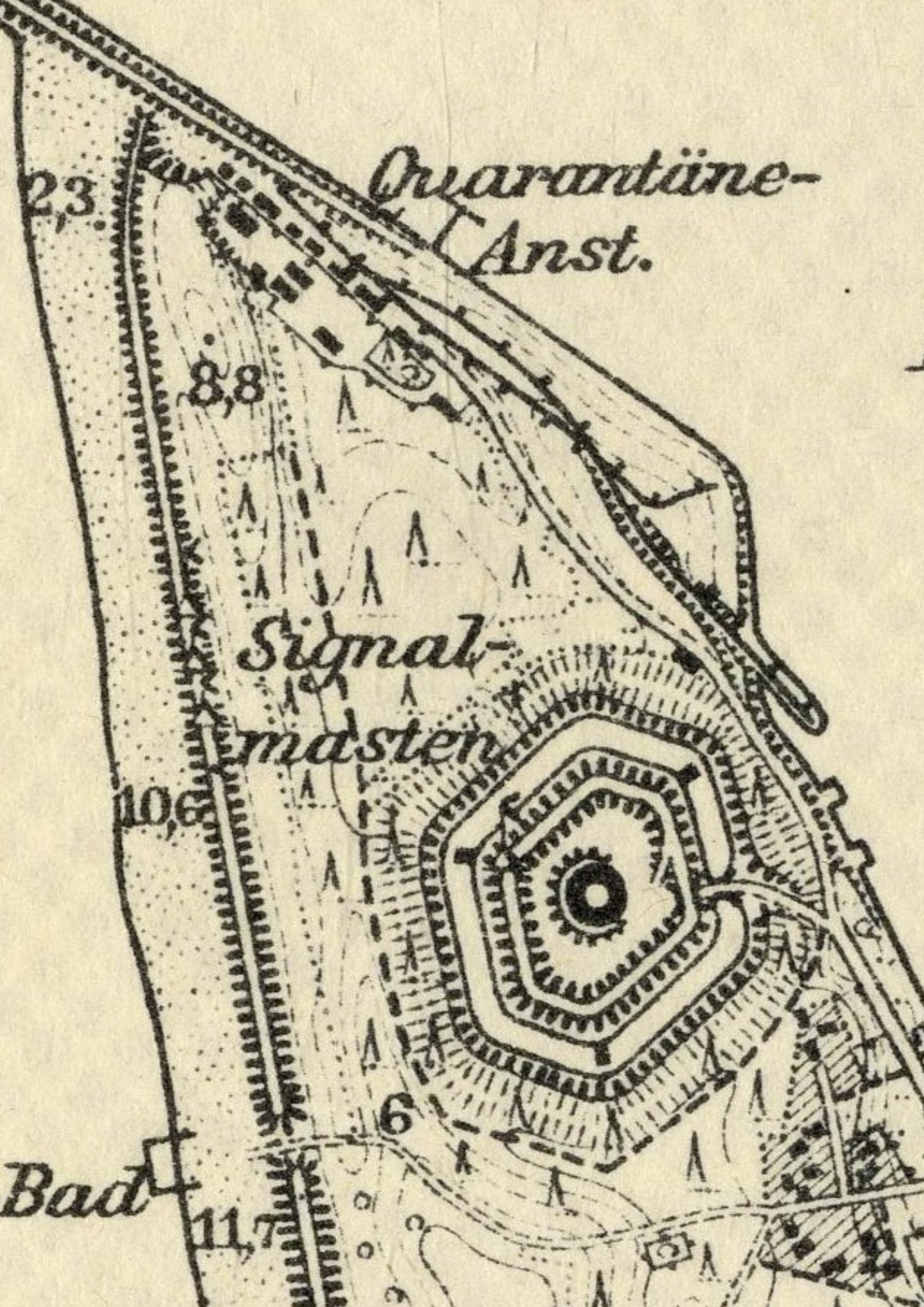
Signal-
masten

10,6

6

Bad

11,7

IŠ PRAEITIES

JŪRINĖS VALSTYBĖS SAMPRATA: POLITINIAI, KULTŪRINIAI IR EKONOMINIAI MATMENYS

Romualdas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus direktoriaus pavaduotojas-vyr. fondų saugotojas

Įvadas

Kiekviename žingsnyje, ar tai būtų paprastos informacijos perteikimas, ar kultūrinių simbolių skaitymas, ar (ypač) mokslinių tyrimų pasiekimų pristatymas, žmogus susiduria su reikšmėmis, sąvokomis ir koncepcijomis. Galėtume išskirti sąlyginai tikslias definicijas, reprezentuojančias kultūros istorijos sąvokas ir interpretacijai lengvai pasiduodančias konstrukcijas. Visuotinai mokslinėje retorikoje sutariama dėl valstybingumą apibūdinančių terminų (pvz. demokratija, respublika, teokratija ir t.t.) vartojimo ir supratimo. Kiek kitokia situacija su „jūrinės valstybės“ sąvoka. Sunku atrasti universalų ir aiškiai kategorizuojantį jūrinės valstybės apibrėžimą. Lietuvos Respublikos kontekste XX a. ir XXI a. pradžioje viešajame diskurse jis buvo aktualizuotas ir ėmė cirkuliuoti kultūrinėje ir politinėje erdvėje. Neabejotina, kad XX a. tarpukario, sovietinės okupacijos ir 1990 m. atkurtos nepriklausomybės laikotarpiais po „jūrinės valstybės“ terminu slėpėsi vis kitoks reikšminis turinys. Juolab, kad ir XXI a. dažnai viešojoje komunikacijoje naudojamas ir laisvai interpretuojamas žodžių junginys reikalautų pilnavertės sąvokos kilmės ir jos istorinės raidos analizės. Išanalizuoti jūrinės valstybės teorinio ir praktinio konstrukto sudedamąsias dalis, įvertinant įvairiapusius jūrinės kultūros

elementus, yra šio darbo tikslas. Išsikelto tikslo įgyvendinimui tenka atkreipti dėmesį į kelias problemines prieitis (uždavinius). Visų pirma, siekiama išnagrinėti jūrų valstybės ar kultūros sampratos atgarsį istoriografijoje ir temą analizuojančioje literatūroje. Aptariamoms sąvokos turinio išgryninimas su pateikiamomis galimomis reikšminėmis skirtimis veda prie jūrinės politikos, jūrinės aplinkos (angl. *maritime environment*), jūrinės bendruomenės (angl. *maritime community*), jūrinės savivokos (angl. *maritime perception*), jūrų ekonomikos (angl. *maritime economy*), jūrinės strategijos ir jūriškumo (angl. *maritimity*) reikšmių aptarimo bei šių koncepcinių dalių vaidmens jūrinės valstybės idėjoje suvokimo. Jūrinių valstybių terpės Baltijos jūros pietrytinėje pakrantėje – istorinės, mentaliteto (kultūrinės), (geo)politinės ir ekonominės sąlygos regiono jūriškumo formavimuisi – analizė pristato Lietuvos valstybės geografinės padėties ir istorinės raidos išskirtinumą pasauliniame žmogaus santykių su jūra lygmenyje. Apibendrinant, siekis yra sudėti mozaiką ir paaiškinti, kaip turėtume suprasti jūrų valstybę XX a. ir, ypač, XXI a. pradžioje.

Jūrinės valstybės sąvoka lietuviškoje mokslinėje literatūroje

Istorinėje literatūroje, profesionalioje istoriografijoje, nebandant smulkiau aiškinti pamatinės jūrinės terminologijos, Lietuvos

valstybės santykių su jūrine kultūra tyrimai koncentruojasi į fragmentinį įvairialypio reiškinių pavaizdavimą. Uostų, laivyno, jūrėivystės mokslo, laivų statybos ir jūrinių organizacijų istoriniai tyrimai dažnu atveju aprėpia atskiras ir siauresnes kryptis¹. Žinoma, didžioji dalis šių studijų formuoja išeities poziciją kompleksiniam – socialinės, politinės, ekonominės ir kultūrinės istorijos – Lietuvos kaip jūrų valstybės tyrimui. Teorinio jūrų valstybės sampratos aiškinimo, kuriame išryškėtų sudedamųjų dalių kontūrai, pasigendama.

Kazys Pakštas, 1927 m. *Maironio lietuvių literatūros muziejaus rinkinys*

Vienas pirmųjų, jei ne pirmasis, išdėstęs „lietuviškąją“ jūros reikšmės valstybės raidoje teoriją, buvo geografijos ir geopolitikos mokslų profesorius Kazys Pakštas (1893–1960 m.). Artumą jūrai siedamas su pakrantėje įsikūrusios šalies egzistenciniu tęstinumu* jis pabrėžė jūros geopolitinio, ekonominio ir kultūrinio vaidmens valstybingumui klausimus. K. Pakštas pastebėjo, kad „naudojantis jūra pasiekama aukščiausia civilizacija“ ir siūlomą jūrų laivyno, mokslo ir departamento (ministerijos) vystymo programą Lietuvoje siejo su ekonominiu vientisumu, pelnu, susiekimo laisve ir lietuvių tautinės valstybės tarptautinės padėties pagerinimu². Jūrų valstybės turinį profesorius išdėsto įvardindamas dešimt politinių uždavinių tarpukario Lietuvos Respublikos vyriausybės. Jo manymu, jūrų valstybę sudaro aukščiausiame lygmenyje adaptuota administracija jūrinių reikalų tvarkymui, jūrinių profesionalų ruošimas, jūrų laivyno eksploatacija, jūrų žvejybos vystymas, uostų našumo palaikymas, jūrų mokslo ir propagandos institucionalizavimas, rekreacinis pajūrio įsisavinimas, jūrinės kultūros pristatymas plačiajai visuomenei, jūrinio elemento įtraukimas į švietimo programas ir vandens sporto propagavimas³. 1935 metais

¹ Žostautaitė, P. Klaipėda – Lietuvos uostas (1923–1939). Vilnius, 1990; Lukaševičius, A. Klaipėdos uostas ir jo ateitis. *Ekonomika*, 1936, Nr. 1, p. 23–45; Lukaševičius, A. Lietuvos laivininkystės politika ir savojo laivyno klausimas. *Ekonomika*, 1936, Nr. 2, p. 97–121; Daukantas, T. Klaipėdos uostas. Kaunas, 1930; Šimoliūnas, J. Šventosios uostas. Kaunas, 1933; Losinskis, J. Klaipėdos uostas. Vilnius, 1949; Gryva, L. Jūrų ir upių transportas Lietuvoje 1918–1989-aisiais metais (monografija). Vilnius, 2001 (mašiništas); Vaitekūnas, S. Lietuva – jūrų valstybė. In Lietuva – jūrų valstybė. I Lietuvos okeanologų konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1996, p. 15–26; Žaromskis, R. Baltijos jūros uostai. Vilnius, 2008; Adomavičius, R. Lietuvos jūrinių sąjungų 1923–1940 m. In Jūrėivystės raida Lietuvoje. Mokslinės konferencijos medžiaga. Klaipėda, 2003, p. 19–24; Butkus, V. Jie buvo pirmieji. Ten pat, p. 33–37; Jūrinių rengimas Lietuvoje jūrėivystės istorijos retrospektyvoje (kolektyvinė monografija). Sud. V. Senčila. Klaipėda, 2008.

* „Palaimintos jūros, skaistusai Okeane!... kurie ant savo baltų, putojančių keturų nešate vikingo ainį į šventosios avantiūros kraštus!... tu, Okeane, paruošei žmogų teigiamai atsakyti į tragišką klausimą: būti ar nebūti...“ K. Pakšto grožinės kūrybos ištrauka iš *Eretas*, J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960). Vilnius, 2002, p. 80–81.

² Pakštas, K. Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį. *Židinys*, 1928, t. VII, Nr. 5–6, p. 344, 347–348; Pakštas, K. Baltijos respublikų politinė geografija. In Lietuvos geopolitika: raštų rinktinė. Sud. S. Vaitekūnas, Vilnius, 1991, p. 152.

³ Pakštas, K. Lietuvos jūrėiviniai uždaviniai. *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 15(223), p. 339–340.

⁴ Vaitekūnas, S. Geopolitika ir Lietuva. In Lietuvos geopolitika: raštų rinktinė. Sud. S. Vaitekūnas, Vilnius, 1991, p. 13.

pristatytos gairės atspindi Lietuvos, po Pirmojo pasaulinio karo ieškančios savo vietos Baltijos jūros pakrantėje, atvejį ir pademonstruoja jūrinės politikos pavyzdį, paremtą valstybės jūriškumo formavimu „iš viršaus“. Jūrinės politikos kontūrai, kuriuos nubraižė profesorius K. Pakštas, daug rašęs Lietuvos geopolitinę būtį (geografinės aplinkos valstybės raidai lemiantį veiksnį), buvo orientuoti į kontaktų su jūra privalumų ir naudos nepriklausomos valstybės raidai akcentavimą.

Tiesmuku geografiniu vertinimu jūrų valstybės samprata gali būti žymiai supaprastinama: „Kaip ir kitos Baltijos valstybės (Latvija, Estija, Suomija, Danija, Švedija) Lietuva yra panaši savo teritorijos dydžiu arba gyventojų skaičiumi, yra jūrinė valstybė“⁴. Sekant geopolitiniais standartais valstybė, ryškiai išreiškianti savo galią ir gyvybingumą santykyje su jūra yra apibūdinama kaip jūrinė. Pateikiamas Vokietijos pavyzdys, kuri sukūrusi stiprų karinį laivyną XX a. pr., iš kontinentinės virto ir jūrine galybe⁵. Transporto parametrais jūrų valstybė suprantama kaip vandens susisiekimo (prekybos, keleivinių ir pramoginių) priemonių ir uostų eksploatuotoja⁶. Ši elementari logika papildoma geopolitinį požiūrį, mat svarbiausias valstybės geopolitinis instrumentas jūroje yra laivynas. Nagrinėjamos sąvokos idėjų raišką analizuodami atrandame ir teiginių, kad jūrų valstybė prasideda nuo „tikro“ jūrų uosto⁷. Lietuva, šiuo atveju, tapo jūrų valstybe kuomet 1923 m. prisijungė Baltijos jūros pakrantės ruožą su Klaipėdos uostu. Iš kitos pusės, 1929 m. K. Pakštas rašė, kad Lietuva,

turinti pajūrio ruožą ir jūrų uostą, bet nesugebanti sukurti laivyno yra vadinama pusiau jūrine valstybe⁸. XX a. 4-ame dešimtmetyje išaugus jūrų prekybai, įkūrus laivyną, įsigyjus karo laivą ir sujungus Klaipėdą su užnugariu, Lietuvoje plito jūrinė propaganda. Šūkis „Lietuva – jūrų valstybė“ jūros švenčių (dienos, savaitės) metu maskavo įsitvirtinimo ir lietuvinimo politiką Klaipėdos krašte. Minėtieji lietuviškoje istoriografijoje jūrų valstybės sampratos aiškinimai vadovaujasi akivaizdžiu (tiesioginiu) ir lengvai pamatuojamu ryšiu: uosto, laivyno, jūrų ekonomikos ir politikos kriterijai. Automatinis tapimas jūrų valstybe, įvykdžius tam tikrą reikalavimą (kranto, uosto įgyjimas, laivyno sukūrimas ar politinės programos įgyvendinimas), kvestionuoja temos problemišumą. Taip jūrinės valstybės sampratą galėtume supaprastinti.

Jūrinės valstybės samprata tarptautiniame kontekste

Istoriografijoje užsienio kalba, ypač anglų, randame platesnį jūrų valstybę apibrėžiančių traktuočių lauką. Vakarų ir Šiaurės Europos, JAV mokslininkai (srities specialistai) pateikia išplėstą sąvokos turinį. Jie bemaž nevartoja „jūrų valstybės“ (angl. *maritime, sea state*) termino ir įvairių istorinės raidos periodų tyrinėjimuose yra labiau linkę akcentuoti jūrinės kultūros, jūrų ekonomikos (angl. *maritime economy*), jūrų galios (angl. *sea power*), jūrinės prekybos (angl. *seaborne trade*), jūrinio verslumo (angl. *seaborne enterprise*) ir panašius valstybių, įsikūrusių jūros ar vandenyno pakrantėje, struktūrinius bruožus.

⁵ Laurinavičius, Č., Motieka, E., Statkus, N. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius. Vilnius, 2005, p. 31.

⁶ Biržiškis, J. Transporto sistemos vaidmuo. In *Lietuva – jūrų valstybė*. Lietuvos okeanologų konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1996, p. 11–15.

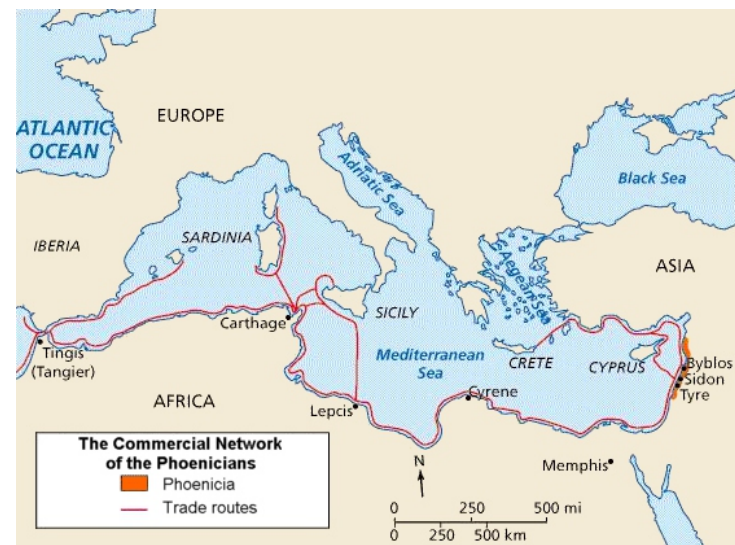
⁷ Vaitekūnas, S. Lietuva – jūrų valstybė...p. 19.

⁸ Pakštas, K. Baltijos respublikų politinė...p. 209.

* Talasokratija (angl. *Thalassocracy*) – terminas kilęs iš Antikos laikų (graikų kalboje „thalassa“ reiškia „jūra“), apibūdinantis jūrinį vyravimą (angl. *maritime supremacy*).

Galimai jūrinės valstybės yra kategorizuojamos. Priklausomai nuo pasirinktų kriterijų net tos šalys, kurios disponuoja (disponavo) plačia jūros kranto juosta, nėra automatiškai priskiriamos jūrinėms. Jūrinių civilizacijų ir strategijų (ne tik kariniu aspektu) istorikas Clarkas Gilbertas Reynoldsas nubrėžė ribą tarp kontinentinių ir jūrinių valstybių (kultūrų). Vadovaudamasis talasokratijos* samprata, jis nurodo ryškų dominavimą aplinkinėje jūros erdvėje, ekonominį pranašumą, prekių, kultūros ir politinių idėjų laisvą judėjimą kaip pilnavertės jūrinės valstybės esminius komponentus. Nuo agrarinių, autoritarinių, feodalinių, savo galią demonstruojančių kariuomenės mastais, religinio ortodoksiškumo persmelktų žemyninių valstybių talasokratijos skyrėsi politiniu ir religiniu liberalumu, ekonomine gerove ir konkurencingumu, socialiniu mobilumu ir kosmopolitiškumu, lenkė technologinėmis inovacijomis ir industriniais pasiekimais. Išskiriama, kad artimų jūrai žmonių kultūrinis dinamizmas skatino intelektualinę kūrybą ir mokslo plėtrą, ugdė vienijantį tautiškumą⁹. Talasokratija kaip pilnavertė jūrų valstybė buvo neįmanoma be geografinio uždaro ir nuošalumo¹⁰. Pateikti reikalavimai susiaurina galimų jūrinių valstybių nišą. Pagal išvardintus C. G. Reynoldso kriterijus, istorijos raidoje skirtingais laikotarpiais, dėl išpuoselėtų glaudžių kontaktų su jūra, talasokratijomis vadintinos tik: Egėjo

jūros Mino civilizacija (1600–1400 m. pr. m. e.) ir Atėnų miesto-valstybės iškilimas (500–400 m. pr. m. e.), Apeninų pusiasalio Venecijos ir Florencijos miestai-valstybės (1200–1500 m.), Nyderlandai (1600–1680 m.), Britanijos dominavimas jūrose (1650–1900 m.) ir Jungtinės Amerikos Valstijos moderniausi laikotarpiai (nuo 1900 m.)¹¹. XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje technologinė ir kompiuterinė pažanga, geopolitiniai valstybių susivienijimai ir globali ekonomika priartino prie pasaulinės talasokratijos įgyvendinimo. Šiuolaikiniame pasaulyje, kuriame jūra prarado „didžiųjų atradimų“ versmės vaidmenį, sumenko ir jūrinių kontaktų, anksčiau tiesiogiai tapatintų su žmonių, idėjų ir strateginių priemonių tarpkontinentiniu judėjimu, reikšmė.

Klasikinės talasokratijos pavyzdys – 2500-500 m. pr. Kr. finikiečių jūrininkų sukurtas prekybos punktų (uostų) tinklas Viduržemio jūroje. Pažymėta finikiečių apgyvendinti pajūrio centrai (dab. Libano teritorija) – Biblas, Sidonas ir Tiras – ir įtakos sfera su užjūrio bazėmis. *The Phoenician trade routes in the Mediterranean* – wikipedia.org

⁹Reynolds, C. G. „Thalassocracy“ as a Historical Force. In *History and the sea: essays on maritime strategies*. Columbia, South Carolina, 1989, p. 22, 38.

¹⁰Ibid., p. 25.

¹¹Ibid., p. 21, 33 – 51.

¹²Ivinskis, Z. *Rinktiniai raštai, I t. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma, 1978, p. 23.

¹³Ibid., p. 22.

¹⁴Lietuvių kunigaikščių nenorą užsiimti jūrine politika, apatišką požiūrį į Baltijos pajūrį ir „vandens baimę“ bandoma paaiškinti religijos ir mitologijos formuoto pasaulėvaizdžio poveikiu, modernųjų laikų pradžioje (XV–XVII a.) – ekonomiškai aktyvaus pirklų sluoksnio „LDK“ silpnumu. Žr. Beresnevičius, G. *Lietuva be didžiųjų vandenių. Ant laiko asmenų* (esė rinkinys). Vilnius, 2002, p. 35–50; Žukas, J. *Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę*. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (*Acta Historica Universitatis Klaipėdensis*, t. XVII). Sud. S. Pocyte ir V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 63–77.

Talasokratijos bruožus dalijasi jau ne viena jūrų valstybė. Mažoms tautoms, XX amžiuje sukūrusioms nepriklausomas respublikas, atsiranda galimybė prisijungti prie tarptautinės talasokratijos. Santykis su jūra ir jūrinė politika – jūrų ekonomikos ir jūrinių verslų vystymas, jūrinių profesijų ruošimo programų rėmimas, rūpestis jūrinės kultūros ir mokslo sklaida – kiekvienos iš jų vidaus apsisprendimo, vidinės jūrų politikos reikalas.

Nuo talasokratijos sąvokos nagrinėjimo pereiname prie stambaus jūrinio regiono – Europos – santykių su jūra specifikos aptarimo ir atskirų šalių, vadinamų moderniomis jūrų valstybėmis, išskyrimo. Europoje savo vietą „atrado“ ir Lietuva. Vėlyvųjų Viduramžių laikotarpiu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė driekėsi tarp dviejų jūrų, kurios „pasiliko jos (a.p. LDK) didžiosios istorijos paraštėje“¹². Žinomas lietuvių istorikas Zenonas Ivinskis pastebėjo: „Kas liečia abi anas jūras, būtent, Baltijos ir Juodąją jūrą, santykis su jomis lietuvių tautoje nėra palikęs žymesnių pėdsakų. Jau nuo pat savo formavimosi pradžios Lietuvos valstybė ėmė vis labiau įgyti perdėm kontinentalinį charakterį“¹³. Viduramžių Lietuvos valdovai pasirinko kelią į rytus, link Azijos, nepajėgdami, bijodami ir vengdami konkuruoti su jūrų valstybėmis vakaruose¹⁴. Tokia savo strategija Lietuva tarsi išsoko ir bendraeuropinio konteksto. Pasak prancūzų istoriko Michelio Mollat du Jourdin Europos žemyne (vakarų, šiaurės ir pietų dalyse) jūra reiškė valstybių kūrimąsi, klestėjimą, nepriklausomybę ir apsaugos funkciją. Jūra konstravo Europą ir lėmė jos individualumą¹⁵.

Jūrinės valstybės (*maritime states*) vardą, ne talasokratijos, Europoje iki XIX a., be Didžiosios Britanijos, buvo užsitarnavusios Prancūzija, Olandija, Ispanija ir Portugalija. Palanki geografinė padėtis artimai siejosi su tų valstybių jūrine politika. XIX a. pabaigoje imperialistinės jūrinės pretenzijas vis aktyviau demonstravo Vokietija. Baltijos jūroje Danija, Švedija ir Rusijos imperija siekė išitvirtinti jūrų transporte, paskutiniai išsigalėti ir savo karo laivynu¹⁶. Jūrų valstybę imperializmo epochoje simbolizavo pasaulinės galios rodymas, dominavimas jūroje (kiek galima toliau nuo savos pakrantės) poreikis ir užjūrio teritorijų (kolonijų) valdymas.

Anglija pasaulinį dominavimą jūrose, trūkusį faktiškai iki XX a. vid., itvirtino po 1588 m. pergalės prieš ispanų laivyną. Philip James de Louthembourg paveikslas „Ispanų Armados nugalėjimas“, 1796 m. *Londono Nacionalinio jūrų muziejaus rinkinys*

Moderniuoju laikotarpiu, nuo XVII iki XX a., vyraujančios jūrinės valstybės Europoje etiketė

¹⁵ Mollat du Jourdin, M. *Europe and the Sea*. Oxford, 1993, p. 109.

¹⁶ *Ibid.*, p. 118.

¹⁷ Keegan, J. *The Sea and the English*. In *The Sea and History*. Ed. E. E. Rice. Gloucestershire, 1996, p. 147.

¹⁸ Starkey, David. J. Introduction. In *Exploiting the Sea. Aspects of Britain's Maritime Economy since 1870*. Ed. D. J. Starkey and A. J. Jamieson. Exeter, 1998, p. 1.

¹⁹ Pearson, M. N. Littoral Society: The Concept and the Problems. In *Journal of World History*, 2006, Vol. 17, No. 4, p. 353–354.

pelnytai užsitarnavo Anglija. Šalis, kurioje nėra vietos, nutolusios nuo jūros daugiau nei 80 mylių (130 kilometrų), nuolat jautė ypatingą jūros alsavimą. Jos artumas, patogus Didžiosios Britanijos salos kontūras su daugybe naviguojamų upių žiotyse įsikūrusių uostų, laivų statybos pramonė ir komercinis laivynas formavo jūrinį britų mentalitetą ir jūrų valstybę, kurios raida buvo apglėbta vandenu¹⁷. Jūrinės istorijos (*maritime history*) tyrinėtojai, randantys gilų teminį aruodą Britų salų ir Anglijos istorijoje, yra pažymėję, kad su jūra susijusi žmogaus veikla analizuojama nepakankamai, jei studijoms nepasitelkiami papildomi ekonominių, socialinių, politinių ir technologinių procesų kontekstai. Santykiai su jūra prasiplečia, kaip ir tyrimo objektai. Šalia laivyno istorijos atsiranda naujų krypčių, pavyzdžiui, pajūrio kurortų, naftos terminalų, uostų struktūrų ir jūrinių bendruomenių problematika¹⁸. Britai praplatėjusiam analizės laukui priskiria jūrų ekonomikos (*maritime economy*) terminą, iš dalies apibūdinantį ir šiuolaikinės jūrų valstybės sampratą.

Jūrinės bendruomenės ir jūrinė aplinka

Ne mažiau svarbus yra socialinis komponentas. Visame pasaulyje jūros (vandenyno) pakrantėje buvo įsikūrę ne tik uostai, bet ir žvejų, ūkininkų gyvenvietės. Žmonių, gyvenančių pajūryje, santykis su jūra visuomet buvo daug intymesnis nei sausumos ar net uostamiesčių gyventojų. Jie gyveno jūroje ir iš jūros gaunamų išteklių. Savita pajūrio kultūra, XIX ir XX a. besiformuojant tautinėms

valstybėms Vidurio ir Rytų Europoje, įsiliejo į jų teritorinę sudėtį ir tapo valstybių prie jūros dalimi. Istorikas Michaelas Pearsonas, tyrinėdamas pajūrio bendruomenės (angl. *littoral societies*) koncepcijas, išskyrė esminius jos kriterijus. Pakrantės (jūros) bendruomenės vienijantys bruožai: pakrantė – gyvenamoji vieta, užsiėmimas (pvz. žvejyba, dumblių ir druskos rinkimas, prekyba) ir išskirtinė kultūra¹⁹. Jis pažymi, kad pajūryje gyvenančios jūrinės bendruomenės atstovai paprastai kultūriškai labiau susiję su vandeniu pasiekiamomis pakrantėmis nei su gretima sausumos teritorija (vok. *hinterlandu*), tradiciškai jie buvo politiškai neaktyvūs, mažiau ekonomiškai priklausomi nuo valstybinių institucijų. Šiuolaikinei pajūrio visuomenei gali priklausyti ir gyvenantys prie jūros, tačiau kultūriškai artimesni sausumos pasauliui. Anksčiau pajūrio gyventojai, kad ir dauguma „dirbo“ jūroje, palaikė būtinus kontaktus (pvz. žuvies realizavimui) sausumoje ir pakrantėje. Jūros bendruomenę simbolizavo jūrinis gyvenimo būdas (veikla, mityba, buitį), prisitaikymas prie pajūrio aplinkos (architektūra, laivų statyba) ir savitas kultūrinis pasaulėvaizdis (jūriniai mitai, religijos pritaikymas jūrinei aplinkai)²⁰. Pajūrio bendruomenės formavo ir formuoja valstybės jūriškumą „iš apačios“. Dabartinės Lietuvos jūros pakrantėje, atkarpoje tarp Klaipėdos ir Šventosios, prieš Antrąjį pasaulinį karą dar egzistavo gryna jūros bendruomenė ir jos nariai – kranto žmonės iš jūros sėmė savo gyvenimo šaltinį²¹. Išskirtinė vieta Lietuvos jūrinėje

²⁰ Ibid., p. 356–359, 364, 366.

²¹ Plačiau apie šiauriau Klaipėdos pajūryje XX a. pr. gyvenusių žvejų darbą, buitį, papročius, tikėjimus, tautosaką, kalbą, jų kaimelius žr. Aleknavičius, B. *Žvejų kaimelio kronika (fotoapybraiža)*. Klaipėda, 2010; *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime* (Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. gruodžio 5 d., medžiaga), Klaipėda, 1998.

²² Plačiau Strakauskaitė, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010, p. 6–32, 54–119.

²³ Žaromskis, R. Lietuvos jūrų ūkio politika ir raida. In: *Mokslas ir gyvenimas*, 1998, Nr. 8(488), p. 3, 26–29.

²⁴ Žaromskis, R. Jūrinis mentalitetas kaip visuomenės geografinio ugdymo dalis. In: *Geografija Lietuvoje*, 2001, 53–60.

kultūroje tenka Kuršių marioms su savita jūrine aplinka ir jūrinės bendruomenės tradicija²². Nedidelėse jūrų bendruomenėse ryškiausiai pastebimi kultūriniai jūros pėdsakai socialinėje valstybių struktūroje. Deja, modernizacijos procesai ir totalitariniai režimai stipriai paveikė pajūrių socialinę sandarą. XX a. pabaigoje jūrinės bendruomenės bemaž išnyko, o pakrantėje įsikūrė „sausumos“ kultūros atstovai.

Karklininkų žvejai Lietuvos pajūryje, 1938 m. Autorius nežinomas. *Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys*.

Politinės ir kultūrinės jūriškumo apraiškos

Atkreiptinas dėmesys, kad jūrinės ir nepriklausomos valstybės terminai neišvengiamai siejasi. Šalyse, kurios su jūra susietos nedideliu savo teritorijos ruožu, centralizuotas ir veiksnus valdymas iškyla kaip privalomas jūrinės politikos laiduotojas. Dinamiškas verslumas ir stipri politinė valia visais laikais sprendė jūrinius reikalus. Jūrinę politiką galėtume apibrėžti kaip valstybės valdžios veiklos, planavimo ir strategijos visumą, orientuojantis į su jūrine veikla (pvz. uosto, laivyno valdymo, jūrininkų ruošimo, jūrų

prekybos ir jūrų ūkio, rekreacijos, jūrinio švietimo bei kitais klausimais) susijusių institucijų, objektų ar organizacijų plėtrą, skatinimą ir rėmimą. Geografijos mokslų profesorius Rimas Žaromskis prieš kurį laiką yra atkreipęs dėmesį į valstybės jūrų ūkio politiką, kuri pasireiškia ekonominiu interesu per subalansuotą jūros biologinių, mineralinių ir energetinių išteklių, transporto (laivai – pigiausias didžiausių kiekių krovinių gabenimas), uostų panaudojimą užtikrinimu ir plačiomis valtybės vystymosi perspektyvomis²³. Valstybės politikoje svarbi vieta priskiriama ir jūrinio mentaliteto (savivokos) ugdymui, be kurio jūrų valstybės idėjos įgyvendinimas yra apsunkinamas ir netenka sociokultūrinio pagrindo²⁴. Baltijos jūros regioną sudarančios valstybės konsolidavosi skirtingais laikotarpiais, tad gravitacijos link jūros lygis dėl įvairių priežasčių nebuvo vienodas. XIX ir XX a. pradžia regione liudijo technologinę komunikacijų pažangą ir tautinių idėjų sklaidą. Ginkluotas Europos imperijų konfliktas padėjo Pietryčių Baltijos pakrantėje gimusioms ir atgimusioms šalims įvertinti savo nepriklausomumo ir jūriškumo galimybes.

Šiuolaikinę pilnai išpildytą jūrinę valstybę turėtų sudaryti keli esminiai komponentai, apibrėžiami jūrinės bendruomenės (*maritime community*), jūrinės savivokos (*maritime perception*) ir jūrinė aplinkos (*maritime environment*) terminais²⁵. Jie, kartu su jūrine politika, pagrindžia artumą jūrai, bendrumą su jūra išreiškiantį jūriškumo turinį. Jūriškumas kaip ideologija darė įtaką Rytų Baltijos šalių, kartu ir Lietuvos,

²⁵ Hagmark, H. Women in Maritime Communities. A Socio-Historical Study of Continuity and Change in the Domestic Lives of Seafarers' Wives in the Åland Islands, from 1930 into the New Millennium (Thesis submitted for the Degree of PhD). The University of Hull, 2003.

²⁶ Žaromskis, R. Jūrinis mentalitetas... p. 55–57.

²⁷ Hagmark, H. Women in Maritime... p. 43–45.

valstybingumo formavimuisi.

Jūrinės bendruomenės terminas, plačiaja prasme, apibūdina socialinius darinius, istoriškai besivysčiusius šalia jūrų ar didesnių vandens telkinių bei jų aplinkos įtakoje kūrusius politinės ir ekonominės raiškos formas. Gali būtų skiriamos dvi jūrinio bendruomeniškumo kategorijos, apibrėžiamos jūrinės aplinkos ir jūrinės savivokos sąvokomis. Jūrinė aplinka nusako tam tikrą žmonių gyvenamą erdvę, kur jūrinis elementas daro pastebimą įtaką susisiekimo priemonėms, gyvenimo sąlygoms ir ekonominiam gyvavimui. Ji vartotina kalbant apie pvz. nedidelių salų, žvejų kaimų ir uostamiesčių gyvenamą aplinką, kai jūra yra būtina žmonių bendruomenės egzistavimo sąlyga. Antroji jūrinės bendruomenės aptarianti sąvoka apima tapatybės ir identiteto sritis. Jūrinė savivoka – tam tikros (šiuo atveju tautinės) bendruomenės nario(-ių) savęs susiejimas su jūra kaip su vienu iš istoriškai ir kultūriškai artimų komponentų bendram tautiniam identitetui. Profesorius R. Žaromskis pastebėjo, kad lietuvių jūrinė savivoka sovietmečiu buvo dirbtinai slopinama ir jūros reikšmė valstybei buvo stumiami iš lietuvių sąmonės²⁶. Pabrėžtina, kad jūrinės aplinkos ir jūrinės savivokos bendruomenės gali akivaizdžiai skirtis viena nuo kitos, kaip ir vienoje bendruomenėje įmanoma sutikti abiejų jūrinio bendruomeniškumo apraiškų²⁷. Istoriniu jūros ir žmogaus ryšiu besiremiančių koncepcijų pritaikymas Lietuvos atvejui XX ir XXI a., turėtų praplėsti problemine tiriama analizę. Jeigu XX a. pradžioje santykių su jūra savivoka tik formavosi, sovietinėje santvarkoje (1940–1990 m.) ji transformavosi ir mūsų laikus pasiekė įvairialypė patirtis demokratizmo,

autoritarizmo ir totalitarizmo epochose. Šiandien lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės santykis su jūra yra unikalus, kurį galime įvertinti apsibrėžtomis jūriškumo kategorijomis.

Lietuviai susipažįsta su jūra Jūros dienos Klaipėdoje metu, 1934 m. Autorius – Mečislovas Barkauskas. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys.

Apibendrinimas

Jūrų valstybė XX–XXI a. pradžioje, visų pirma, yra sudėtinga kompleksinė struktūra. Nepakanka valstybės išėjimą prie jūros ar jūrų uosto eksploatavimą vertinti kaip garantiją, suteikiančią visus jūrų valstybės bruožus. Ir lietuviškoje, ir tarptautinėje historiografijoje yra išskiriamos kategorijos, kuriomis vadovaujantis, aiškinami jūrų valstybę sudarantys komponentai. Klasikine prasme jūrų galybę apibūdinantis talasokratijos terminas aprėpia ir šiuolaikines jūrų valstybes formuojančias vertybes: politinį ir ekonominį dinamizmą, socialinę ir kultūrinę įvairovę, iniciatyvų modernumą. Jūrinė politika, jungianti jūros ir sausumos ekonominius potencialus, yra privaloma pakrančių valstybių raidos dalis. Jūrų ekonomika yra neatsiejama ne tik nuo jūrų uostų, bet ir sociakultūrinių visuomenės

poreikių, švietimo ir rekreacijos. Tenka pripažinti, kad universali globalizacijos epocha baigia ištrinti tradicinių jūrinių bendruomenių, apgaubtų jūrinės aplinkos ir persmelktų jūrinės savivokos ypatybėmis, likučius. Sava jūrinė kultūra, kaip valstybės piliečio mentalitetą formuojanti erdvė, atpažįstama tik kultūrinės atminties veiklos pagalba. Jūrinė aplinka (*maritime environment*), jūrinės bendruomenės (*maritime community*), jūrinė savivoka (*maritime perception*), jūrų ekonomika

(*maritime economy*), jūrų politika ir strategija sudaro valstybės jūriškumo (*maritimity*) turinį. Jūriškumas atsispindi valstybės politinės, ekonominės ir kultūrinės raidos sektoriuose. Kalbant apie jūrinę valstybę, šalia geografinių sąlygų, turime įvertinti šalies jūriškumo lygį vidaus ir tarptautinėje politikoje, ekonominio vystymosi artumą jūrai ir per kultūrą formuojamą jūrinės aplinkos vertinimą ir supratimą.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

- ADOMAVIČIUS, R. Lietuvos jūrininkų sąjunga 1923–1940 m. In *Jūreivystės raida Lietuvoje* (mokslinės konferencijos medžiaga). Klaipėda, 2003, p. 19–24.
- ALEKNAVIČIUS, B. *Žvejų kaimelio kronika (fotoapybraiža)*. Klaipėda, 2010.
- BERESNEVIČIUS, G. Lietuva be didžiųjų vandenų. *Ant laiko ašmenų* (esė rinkinys). Vilnius, 2002, p. 35–50.
- BIRŽIŠKIS, J. Transporto sistemos vaidmuo. In *Lietuva – jūrų valstybė*. I Lietuvos okeanologų konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1996, p. 5–15.
- BUTKUS, V. Jie buvo pirmieji. In *Jūreivystės raida Lietuvoje* (mokslinės konferencijos medžiaga). Klaipėda, 2003, p. 33–37
- DAUKANTAS, T. *Klaipėdos uostas*. Kaunas, 1930.
- ERETAS, J. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*. Vilnius, 2002
- Gryva, L. *Jūrų ir upių transportas Lietuvoje 1918–1989-aisiais metais* (monografija). Vilnius, 2001 (mašinėraštis).
- HAGMARK, H. *Women in Maritime Communities. A Socio-Historical Study of Continuity and Change in the Domestic Lives of Seafarers' Wives in the Åland Islands, from 1930 into the New Millennium* (Thesis submitted for the Degree of PhD). The University of Hull, 2003.
- IVINSKIS, Z. *Rinkiniai raštai, I t. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma, 1978.
- Jūrės marės lietuvininkų gyvenime* (Tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. gruodžio 5 d., medžiaga), Klaipėda, 1998.
- Jūrininkų rengimas Lietuvoje jūreivystės istorijos retrospektyvoje* (kolektyvinė monografija). Sud. V. Senčila. Klaipėda, 2008.
- KEEGAN, J. The Sea and the English. In *The Sea and History*. Ed. E.E.RICE. Gloucestershire, 1996, p. 143–153.
- LAURINAVIČIUS, Č., MOTIEKA, E., STATKUS, N. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius.

Vilnius, 2005.

LOSINSKIS, J. *Klaipėdos uostas*. Vilnius, 1949.

LUKAŠEVIČIUS, A. Klaipėdos uostas ir jo ateitis. *Ekonomika*, 1936, Nr. 1, p. 23–45.

LUKAŠEVIČIUS, A. Lietuvos laivininkystės politika ir savojo laivyno klausimas. *Ekonomika*, 1936, Nr. 2, p. 97–121.

MOLLAT du JOURDIN, M. *Europe and the Sea*. Oxford, 1993.

PAKŠTAS, K. Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį. *Židinys*, 1928, t. VII, Nr. 5–6.

PAKŠTAS, K. Lietuvos jūreiviniai uždaviniai. *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 15(223).

PAKŠTAS, K. Baltijos respublikų politinė geografija. In *Lietuvos geopolitika: raštų rinktinė*. Sud. S.Vaitekūnas, Vilnius, 1991.

PEARSON, M.N. Littoral Society: The Concept and the Problems. In *Journal of World History*, 2006, Vol. 17,

REYNOLDS, C.G. „Thalassocracy“ as a Historical Force. In *History and the sea: essays on maritime strategies*. Columbia, South Carolina, 1989, p. 20–66.

STARKEY, David. J. Introduction. In *Exploiting the Sea. Aspects of Britain`s Maritime Economy since 1870*. Ed. D.J.STARKEY and A.J.JAMIESON. Exeter, 1998, p. 1–6.

STRAKAUSKAITĖ, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010.

ŠIMOLIŪNAS, J. *Šventosios uostas*. Kaunas, 1933.

VAITEKŪNAS, S. Geopolitika ir Lietuva. In *Lietuvos geopolitika: raštų rinktinė*. Sud. S.Vaitekūnas, Vilnius, 1991.

VAITIEKŪNAS, S. Lietuva – jūrų valstybė. In *Lietuva – jūrų valstybė*. I Lietuvos okeanologų konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1996, p. 15-26.

ŽAROMSKIS, R. *Baltijos jūros uostai*. Vilnius, 2008.

ŽAROMSKIS, R. Lietuvos jūrų ūkio politika ir raida. In *Mokslas ir gyvenimas*, 1998, Nr. 8(488), p. 3, 26–29.

ŽAROMSKIS, R. Jūrinis mentalitetas kaip visuomenės geografinio ugdymo dalis. In *Geografija Lietuvoje*, 2001, 53–60.

ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėda – Lietuvos uostas (1923 – 1939)*. Vilnius, 1990.

ŽUKAS, J. Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII)*. Sud.

S.POCYTĖ ir V.SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 63–77.

ŠVENTOSIOS UOSTO PIRKLIAI IR JŲ GYVENSENA XVII IR XVIII A. SANDŪROJE

Dr. Edvinas UBIS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos ir rinkinių apskaitos skyriaus vedėjas

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotojas

Šventosios krašto istorijoje labiausiai žinomi trys laikmečiai. Pirmuoju laikmečiu galima įvardinti akmens amžių, kurio tyrinėjimai buvo pradėti Rimutės Rimantienės ir dabar tęsiami Gyčio Piličiausko vadovaujamos tyrėjų komandos. Antruoju etapu, kuriam ir bus skirtas šis straipsnis, laikomas anglų pirklių uosto ir miesto įkūrimo bei plėtojimosi laikotarpis – XVII a. antroji pusė – XVIII a. pradžia. Trečiuoju epizodu laikytina XX a. pirmoji pusė, pasižymėjusi pastangomis kurti tarpukario Lietuvos uostą. Visais šiais atvejais Šventojoje dominavo veiklos, susijusios su vandeniu ir jūrinės kultūros elementais.

Į Šventosios vaidmenį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės projektuojamose ambicijose XVII a. buvo atkreipęs dėmesį dar Jonas Basanavičius¹. Vėliau surinktų rašytinių duomenų ir jų analizės metu gautų rezultatų skelbimą pratęsė Zigmantas Kiaupa². Būtent šio tyrėjo suformuotos tezės išlieka dominuojančiomis pateikiant istorinius pasakojimus apie Šventosios praeitį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste. Iš dalies

šiems tyrimams akstinu tapo dar 1985 m. įvykę pirmieji archeologiniai tyrimai Šventosios mieste³. Šiems tyrimams vadovavo Vladas Žulkus. Jų metu naudojant geofizikinius metodus pavyko lokalizuoti anomalijas, kurios žymėjo pastato ir ūkinių duobių vietas⁴. Vėlesniu laikotarpiu archeologiniai tyrimai tęsti, tačiau tenka apgailestauti, kad jų rezultatai buvo neinformatyvus.

Šio tyrimo pagrindą sudaro dar prieš 35 m. surinkta medžiaga. Kasinėjimų radiniai (495 vnt.) yra saugomi Lietuvos jūrų muziejaus ir Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus fonduose. Kolekciją daugiausiai sudaro keraminių indų ir koklių dalys, stiklo indai, Nyderlandų stiliaus pypkės, monetos bei kiti daiktai, sietini su prekybinio uosto ir miesto veikla. Surinktus artefaktus galima skirstyti į dvi grupes: a) kasdienybės elementai; b) asmeniniai daiktai. Būtent šių dviejų grupių pristatymui ir analizei skirtas šis straipsnis. Dalis šio tyrimo medžiagos jau skelbta mokslui ir sklaidai skirtuose leidiniuose⁵. Taigi, čia pristatomas šio tyrimo tęsinys.

¹ Basanavičius, J. *Iš Palangos istorijos*. Vilnius, 1922.

² Kiaupa, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. In: *Palangos istorija*. Sud. V. Žulkus. Klaipėda, 1999, p. 147–165; Kiaupa, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. In: *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Sud. D. Elertas. Klaipėda, 2009, p. 31–43.

³ Žulkus, V. *Šventosios gyvenvietė Palangos m. Archeologiniai žvalgomieji kasinėjimai užstatomoje teritorijoje 1985 m.* Klaipėda, 1986. Saugoma: Lietuvos istorijos instituto Rankraštyne, Fonde 1, Nr. 1495.

⁴ Melnikovas, A.; Staniukovičius, A.; Žulkus, V.; Smekalova, T. Archeologiniai ir geofiziniai Šventosios tyrimai. *Architektūros paminklai*. T. 11, 1988, p. 33–39; Žulkus, V. Kasinėjimai Šventosios uoste. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 89–91.

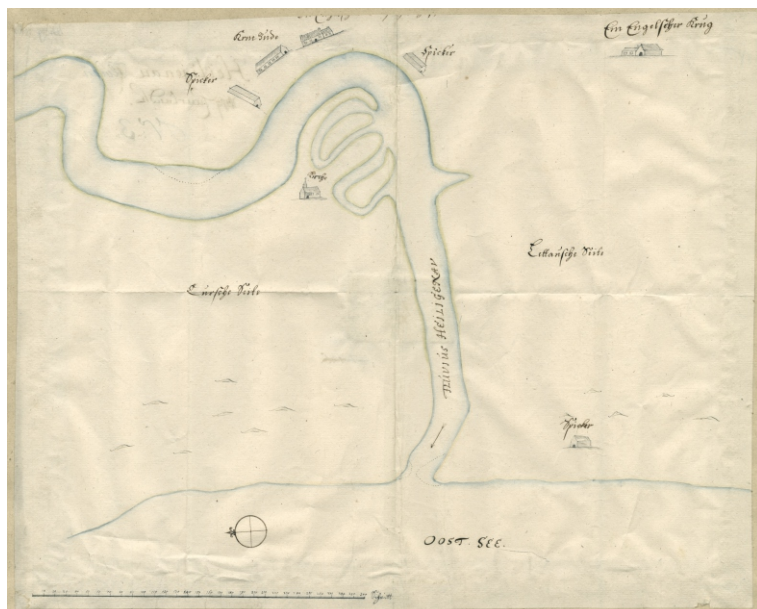
⁵ Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. The English Merchants' Settlement in Šventoji: An Analysis and Interpretation of the Artefacts. In *The Sea and the Coastlands* (Archaeologia Baltica, vol. 23). Klaipėda, 2016, pp. 214–224; Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. Lithuanian port town established by English merchants. *TILTAS. Journal of the British-Lithuanian Society*. 2017, vol. 17, no. 1, pp. 7–9.

Duomenys apie prekybinio Šventosios uosto įkūrimą ir veiklą jame

Idėja Šventojoje⁶ kurti uostamiestį plačiau pradėta vystyti 1662 m., kai buvo parengti pasiūlymai, kaip aktyvinti ir plėsti tarptautinę prekybą Abiejų Tautų Respublikoje ties Baltijos jūra. Čia buvo suformuluotas pasiūlymas steigti uostą Šventojoje ir miestui suteikti teises, mokestines lengvatas ir privilegijas bei čia statyti jūrinius laivus⁷. Tokioms ambicijoms tapti realybe nebuvo lengva, nes po šio dokumento sukūrimo neturima žinių apie realius darbus.

Vis dėl to, praėjus 16 metų su trupučiu šios idėjos nebuvo niekur dingusios. Jau 1679 m. anglų pirkliai atstovaujami Richardo Borynhi⁸ kreipėsi į Joną Bobieskį dėl leidimo įsikurti Šventojoje ir, gavę jį, buvo atleisti nuo mokesčių šešeriems metams⁹. 1685 m. čia jau veikė kompanija „Jean Hurst et Company“¹⁰. Dar papildomu akstinu plėtoti veiklą ir stiprinti Šventosios uostamiestį tapo 1689 m. suteikiamos miesto teisės, kurios po metų dar patvirtinamos ir papildomos naujakurių atleidimu nuo mokesčių 40 metų laikotarpiui¹¹.

Sprendžiant pagal planus, datuojamus 1685–1688 m. laikotarpiu, uostas ir miestelis buvo išsidėstę kairiajame Šventosios upės krante.

1 pav. Šventosios XVII a. 9-ojo dešimtmečio planas. Kra Ustländska kartor, 0403:34:B:013; Publikuota: Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje. Ats. red. E. Vasiliauskas, Klaipėda, 2013.

Čia stovėjo kompanijos namai, sandėliai, prekybos namai ir smuklė. Anglų ir ne tik laivai į Šventąją gabeno druską, gelumbę, šilką, vyną, geležį ir tabaką¹². Tuo tarpu eksportuodavo daugiausiai žemės ūkio ir miško produkciją.

Iš rašytinių šaltinių taip pat sužinome pirklius, kurių veikla fiksuota Šventojoje. Tai Richardas Brynley (1685), Thomas Rychardsonas, Jeanas Hurstas, Robertas Archeris, Richardas Borynhi (1679), Wilhelmas Gattly (1680), Alexanderis Smithas (1686), Brunonas Heilmannas, Johnas Dreieris, Wilhelmas Wiletas, ir Johnas Mydelhorstas¹³. Taigi, Šventojoje per sąlyginai trumpą laiką savo veiklą vykdė ne viena dešimtis pirklių iš Anglijos ir kitų šalių.

⁶ Šventosios miesto ir uosto vardas užsienio istoriografijoje bei šaltiniuose varijuoja. Dažniausiai sutinkami įvairia forma užrašyti Heiligen AA ar Jan Marienburgas pavadinimai.

⁷ Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Palangos...*, p. 147; Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Vėjas...*, p. 35–36.

⁸ Čia ir toliau šaltiniuose minimi pirkliai ir jūrininkai rašomi originalia forma.

⁹ Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Palangos...*, p. 147; Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Vėjas...*, p. 36–37.

¹⁰ Drevinskas, V. Dėl anglų pirklių bendrovės Šventojoje XVII a. In: *Mokslinės-praktinės konferencijos, skirtos Jūrų muziejui ir akvariumo 10-mečiui pranešimų tezės. 1989 liepos 28 Klaipėda*. Red. R. Adomavičius, R. Škeiveris, O. Žalienė. Klaipėda, 1989, p. 69–79; Žulkus, V.; Springmann, M.-J. Die Flüsse als Straßen der Europäisierung, Fluss und Haften Šventoji - Heiligen Aa. In: *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Areas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100 – 1400 AD*. CCC papers: 5. Ed. M. Auns. Rīga, 2001, pp. 167–183.

¹¹ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Viekšniai, Virbalis, Vladislavovas. Vilnius, 1997, p. 148–157.

¹² Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Vėjas...*, p. 39.

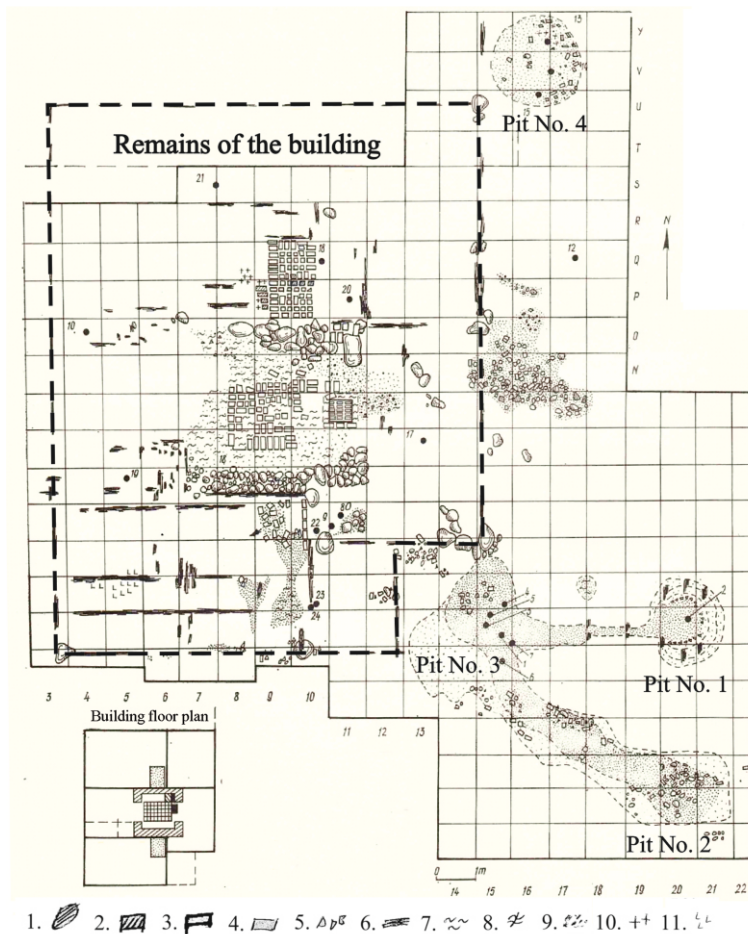
¹³ Kiaupa, Z. Šventosios uostas <...> *Palangos...*, p. 155; Žulkus, V.; Springmann, M.-J. Op. cit., p. 180.

Šio prekybinio uosto veiklos intensyvėjimas buvo stipriai paveiktas politinės situacijos Abiejų Tautų Respublikoje ir geopolitinių įvykių regione. Visų pirma Jono Sobieskio mirtis įnešė nestabilumą suteiktų privilegijų atžvilgiu. Konkuruojančios Palangos pirkliai, pasinaudoję suirute valstybėje, pradėjo skūstis kaimyniniais konkurentais ir įvairiais būdais trukdyti jų veiklai. Taip pat naujais konkurentais ir jų veikla nebuvo patenkinti pirkliai iš Klaipėdos, Rygos, Dancigo ir kitų miestų. Maža to, Šiaurės karo metu, 1701 m. Švedijos kariuomenė užvertė Šventosios uosto vartus akmenimis ir smėliu. Tad amžių sandūroje sąlygos tęsti Šventojoje uosto plėtrą ir čia veikusios bendruomenės veiklą tapo sunkiai pakeliamos.

Archeologiniai duomenys

Kaip jau minėta, V. Žulkaus vadovaujami tyrimai buvo atlikti 1985 m. Šie tyrimai yra išskirtiniai tuo, kad pirmą kartą Lietuvos archeologijos istorijoje buvo panaudoti geofizikiniai metodai. Tyrimus magnetometru atliko Arkadijus Melnikovas iš Sankt Peterburgo ir Andrėjus Staniukovičius iš Maskvos. Tyrimų metu magnetometru buvo žvalgytas 815 m² plotas. Fiksuotų anomalijų vietoje buvo ištirti 538 m².

Pasirinkta strategija pasiteisino. Tyrimų vietoje po 20–30 cm dirvožemio sluoksniu buvo atidengtos pastato liekanos ir 4 ūkinės duobės. Atidengto namo išmatavimai buvo 14,7–15x11,5 m. Jo viduje fiksuoti medinių grindų lentų fragmentai ir ties pastato viduriu didelė mūrinė krosnis (2 pav.).

2 pav. Šventosios archeologinių tyrimų ploto Nr. 1 tyrimų planigrafijos brėžinys (braižyta J. Greičiūnaitės ir L. Žulkienės; koreguotas autorius). Sutartiniai ženklai:

1. Perdegę akmenys; 2. Degtos plytos; 3. „Olandiško“ tipo plytos;
4. Neišdegę plytos; 5. Plytų fragmentai; 6. Mediena; 7. Molis;
8. Perdegęs molis; 9. Anglys, suodžiai; 10. Kalkių skiedinys;
11. Keraminiai indai.

Ūkinės duobės buvo aptiktos į rytus nuo pastato. Trys iš jų buvo ties pietrytiniu pastato kampu ir buvo tarpusavyje sujungtos grioveliais¹⁴.

Pastato ir minėtųjų atliekų duobių vietose buvo surinkta didžioji dalis artefaktų. Iš viso tyrimų metu buvo suregistruoti 495 radiniai. Tai daugiausia keraminiai indai ir kokliai, metaliniai dirbiniai (daugiausia vinys), stiklo indai, tabako pypkės bei monetos.

¹⁴ Žulkus, V. Šventosios gyvenvietė...

3 pav. Atrinkti XVII a. pabaigos–XVIII a. pradžios keramikos artefaktų pavyzdžiai aptikti Šventojoje:

1. Lėkštė iš Veros ir Vėzerio regiono (KJM p. m. 6372); 2. Gertuvė iš Šiaurės Italijos (KJM p. m. 6361); 3. Fajanso lėkštė iš Nyderlandų (KJM p. m. 6195); 4. Fajanso bokalas ar ašotis iš Nyderlandų ar Anglijos (KJM p. m. 6276); 5. Akmens masės bokalas iš Anabergo (KJM p. m. 6150); 6. Porceliano dubenėlis iš Kinijos (KJM p. m. 6194); 7. Šviesiai pilkos masės indas (Žemutinė Saksonija?) (KJM p. m. 6197); 8. Trikojis indas su rankena (Nyderlandai?) (KLM p. m. 6412); 9. Raudonos masės puodas (vietinės gamybos) (KLM p. m. 6412); 10. Angobais dengta lėkštė ar dubuo (KJM p. m. 6130) (saugoma LJM; E. Ubio nuotrauka).

Stalo indai

Didžiausią surinktų radinių dalį sudaro keraminiai ir stiklo indai. Keraminių indų viso registruoti 126 vnt. Tuo tarpu stiklo indų registruoti 42 vnt. Dauguma šių indų atspindi Šventosios prekybinio uostamiesčio naujakurių stalo tradicijas ir įpročius. Specifinių indų naudojimas atskleidžia, ar naujakuriai perėmė vietinius įpročius, ar vis dėlto labiau buvo linke demonstruoti jiems įprastas normas ir įpročius. Taip pat reikia turėti omenyje, kad išskirtiniai indai ir su jais susiję įpročiai gali būti traktuojami kaip statuso ženklai.

Dauguma keraminių indų skirtini stalo reikmenų kategorijai (77 %) ir tik mažoji dalis gali būti siejama su prekybine (talpos) ar kitomis ūkinėmis funkcijomis (23 %). Ši kolekcija yra

įvairialypė ir sudaryta iš angobais dengtų, akmens masės, fajanso, porceliano ir kitų technologinių tipų keraminių indų¹⁵. Iš angobais dengtų indų reiktų išskirti lėkštę iš Veros ir Vėzerio regiono bei gertuvę iš Šiaurės Italijos meistrų dirbtuvių (3 pav.: 1–2).

Jei pirmoji yra įprastas radinys daugelyje Baltijos jūros miestų, tai antroji yra išskirtinis radinys ne tik Lietuvoje, bet ir Pietrytiniame Baltijos regione. Sprendžiant pagal išorinius požymius fajanso indai kaip ir trikojis puodas su rankena yra Nyderlandų meistrų gaminiai (3 pav.: 3, 4, 8). Akmens masės bokalai ir buteliai aptikti Šventojoje buvo pagaminti Žemutinio Reino regione, tuo metu pagrindiniuose tokių prekių gamybos centruose kaip Frechenas ir Vestervaldas. Visgi vieno bokalo iš Anabergo

4 pav. Butelių aptiktų Šventojoje pavyzdžiai:

1. Pustašonis butelis; 2. Keturbriaunis butelis (KJM p. m. 6280); 3. Daugiabriaunis butelis (KJM p. m. 6220) (saugoma LJM; E. Ubio nuotrauka).

¹⁵ Plačiau: Ubis, E.; Urbonaitė-Ubė, M. The English Merchants!..., pp. 216–217.

5 pav. Atrinkti XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios Šventosios stiklo dirbiniai:

1 a-c. Riomerio taurės (KJM p. m. 6187, 6182, 6226); 2 a-c. Plokščiadugnės taurės (KJM p. m. 6188, 6219, 6230); 3 a-b. Taurės su aukšta kojele (KJM p. m. 6184, 6185); 4. Taurė su pažeminta kojele (KJM p. m. 6183) (E. Ubio nuotrauka).

fragmentas yra labai retas artefaktas (3 pav.: 5). Tokie dirbiniai pagal užsakymus buvo gaminami Saksonijoje. Paskutinė keraminių indų grupė – tai porcelianas, kurio gamybos vieta laikoma Kinija (3 pav.: 6).

Stalo indai – išskirtinai importuotos prekės. Tik tarai ir kitiems ūkiniams poreikiams skirti indai pagal technologines savybes gali būti priskirti vietinei gamybai. Didžioji dalis keraminių indų – stalo indai, pagaminti Nyderlanduose, žemutinio Reino regione,

Saksonijoje, Šiaurės Italijoje ar Kinijoje. Tai rodo, kad naujakuriai tęsė jiems įprastus stalo įpročius ir tam pritaikė jiems įprastas lėkštes, dubenis bei bokalus. Be to, išskirtiniai indai rodo čia atvykusiųjų aukštą socialinį statusą.

Tuo tarpu stiklo indai dar labiau išryškina statuso demonstravimo reikšmę naujakurių kasdienybėje. Šiuos dirbinius galima skirti į dvi grupes: a) tarą; b) stalo indus. Pirmajai grupei galima priskirti butelius (4 pav.).

Čia aptikti trijų formų buteliai:

pustašoniai, keturbriauniai ir daugiabriauniai. Butelių tipų įvairumas rodo, kad čia gyvenę asmenys vartojo skirtingus gėrimus. Tai gali būti Reino, ispaniški ar prancūziški vynai, kurie minimi tarp prekių atgabenamų į Šventąją, ar stiprieji gėrimai kaip brendis. Be to buteliai yra ne vietinės gamybos, o greičiausiai pagaminti Žemutiniuose kraštuose (dab. Nyderlandai, Belgija, Liuksemburgas, Vokietija). Atskirai reikia aptarti stalo indų kolekciją, kurią sudarė įvairių tipų ir potipių taurės (5 pav.).

Gausiausią grupę sudarė Riomerio taurės, kurios buvo gaminamos Reino-Pfalco žemėje ar Nyderlanduose. Įprastai tokie indai buvo skirti vynui gerti. Išskirtine grupe galima laikyti plokščiadugnių taurių kolekciją. Šių taurių fragmentų aptikti 4 vnt. Visgi žinant, kad visoje Anglijoje iki 2001 m. buvo registruota 17 vnt.¹⁶, tai Šventojoje aptiktas kiekis – išpūdingas. Trys iš šitų taurių-stiklinių greičiausiai yra Žemutinių kraštų stikladirbių gaminiai. Ketvirtoji taurė buvo puošta baltomis juostelėmis ir buvo be kojelės. Pagal išorinius požymius tokie dirbiniai yra skiriami *facon de Venice* stiliui, kas reiškia, kad jie yra Italijos meistrų dirbiniai, pagaminti Šiaurės Italijoje ar Nyderlanduose¹⁷. Tyrimų metu taip pat buvo aptikta taurių su kojele, kurios buvo pagamintos iš permatomo sodos ar mišraus šarminio stiklo. Tokie dirbiniai, kaip ir plokščiadugnės taurės, buvo gaminami Žemutiniuose kraštuose bei Šiaurės Italijoje. Šios kolekcijos išskirtinumą parodo ne tik indų gamybos vietos, bet ir palyginimas su analogiško laikotarpio medžiaga aplinkiniuose miestuose. Aplinkiniuose

miestuose kaip Kretinga ar Skuodas tokie radiniai neaptikti. Klaipėdos stiklo dirbinių tyrimų metu toks pat ar panašus įvairialypiškumas nefiksuotas¹⁸. Tai patvirtina teiginį apie Šventosios naujakurių išskirtinį statusą to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pajūrio žemėse.

Tiek stiklo, tiek keraminių indų kolekcija rodo, kad Šventosios naujakuriai toliau puoselėjo stalo kultūrą, būdingą socialinėms grupėms, kurioms jie priklausė. Panašu, kad jų kasdienybėje tam tikri elementai buvo netgi pabrėžiami. Tokiu pavyzdžiu turėtų būti laikomi valgio metu naudojami indai, kurie buvo išskirtiniai net to meto Baltijos regiono miestų kontekste ir skirtini aukštesnio socialinio statuso žmonių grupėms. Tokia jų elgsena simbolizuoja norą išsiskirti iš aplinkinių ir per kasdienės praktikas pabrėžti savo išskirtinį statusą to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pajūryje.

Asmeniniai daiktai

Ne mažiau svarbi Šventosios archeologinių radinių kolekcijos dalis yra siejama su asmeniniais daiktais. Tai pypkės, drabužių detalės ar kiti asmeniniai daiktai, kurie buvo naudojami vieno asmens personaliniams poreikiams. Šie daiktai atspindi ne tik to meto madas, bet ir kaip žmonės bandė išskirti save to meto visuomenėje tam panaudodami savo aprangą ar asmeninius aksesuarus.

Vienas dažniausiai sutinkamų asmeninių daiktų yra pypkės ar jų fragmentai, kurių archeologinių tyrimų metu buvo registruoti 51 vnt. Jų didesniąją dalį sudarė galvutės ar jų

¹⁶ Willmott, H. *Early Post-medieval Vessel Glass in England c 1500-1670*. York, 2002, p. 43.

¹⁷ Plačiau: Janssens, K.; Cagno, S.; De Raedt, I.; Degryse, P. Transfer of Glass Manufacturing Technology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries from Southern to Northern Europe. In *Modern methods for analysing archaeological and historical glass*. Vol. 1. Ed. K. Janssens. Antwerp, 2013, pp. 537–562.

¹⁸ Žigeu, I. *Stiklo dirbiniai ir jų naudojimo kultūra Klaipėdoje Baltijos jūros regiono kontekste*. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2018.

apie laivus iš Šventosios atvykusius į Klaipėdą 1717 ir 1722 m.²¹ Tyrimų metu pavyko surinkti vienos pypkės visas dalis (7 pav.).

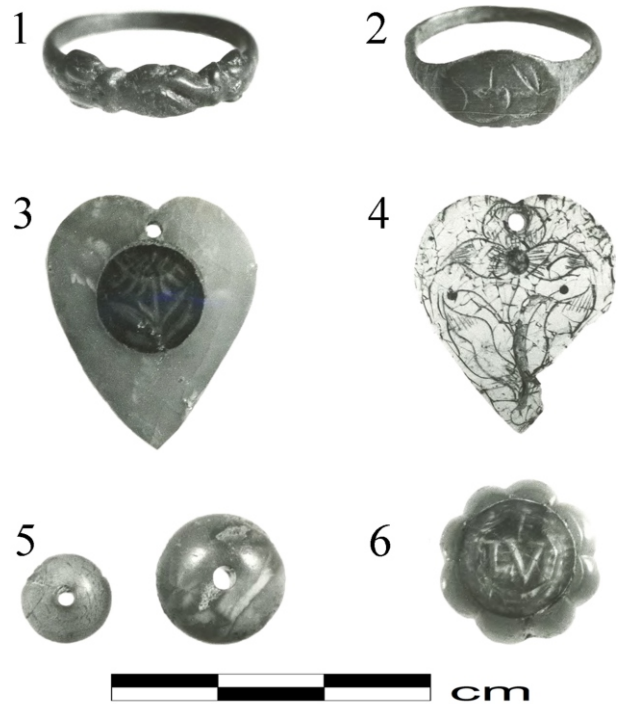

7 pav. Pilnai atstatyta „olandiško“ tipo pypkė su undinėės (?) ženklų datuojama 1680–1700 m. (LJM p. m. 6280) (E. Ubio nuotrauka).

Tai nyderlandiško tipo pypkė su ilgu koteliu, kurios dažniausiai buvo naudojamos tabako rūkymui patalpose. Šventojoje naudotos pypkės buvo gamintos Nyderlanduose, dauguma jų dekoruotos. Tuo tarpu Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėje būtent tuo pačiu metu pradėjo plisti turkiškos stilistikos pypkės²², kurių Šventojoje neaptikta. Taigi, pypkė buvo elementas, leidžiantis naujakuriams save pristatyti pabrėžiant kitoniškumą.

Kita daiktų grupė yra drabužių aksesuarai ir asmeniniai daiktai kaip žiedai ar pakabukai (8 pav.). Šventojoje buvo aptikta geležinė sagtis, apskrita segė, žiedai, karoliukai, saga. Iš šitos grupės reiktų išskirti žiedus, iš kurių vienas buvęs signetinis. Tiesa, ženklų susiejimas su konkrečiomis asmenybėmis lieka neišspręstas. Antrasis žiedas su susikibusiomis rankomis tradiciškai laikomas sužadėtuvių ženklu. Be žiedų Šventojoje pirkliai ar jūrininkai dėvėjo gintarinius atributus. Tyrimų metu buvo aptikti du gintariniai karoliukai, kurie greičiausiai buvo rožinio ar vėrinio dalis. Vėriniams ar atskiriems pakabukams reiktų priskirti dvi gintarines širdes. Tokių dirbinių analogai kol kas nežinomi, tad tai – išskirtiniai dirbiniai. Abiejų

forma identiška. Jų išorinė pusė yra dekoruota augaliniais motyvais (saulėgraža ir gėlė?). Pagal formos panašumą galima spėti, kad pakabukai gali būti vieno meistro dirbiniai. Dar vienas aptiktas gintarinis radinys yra saga su išgraviruotomis dviem raidėmis – JV. Šių inicialų susiejimas su konkrečiu asmeniu lieka nesėkmingas. Gintaras buvo tarp prekių, kurios domino Šventosios pirklus, ši medžiaga fiksuota tarp eksportuojamų prekių. Gintarinių papuošalų dėvėjimas rodė išskirtinumą ne tik tarp vietinių gyventojų, bet ir platesniame areale.

8 pav. Asmeniniai ir drabužių aksesuarai: 1. Sužadėtuvių žiedas su suskleistomis rankomis (KJM 5030); 2. Signetinis žiedas su ženklu (KJM 5003); 3-4. Širdies formos gintariniai pakabukai su išgraviruotomis gėlėmis (KJM 5010, 5017); 5. Gintariniai karoliai (KJM p. m. 6153, 6368); 6. Daugiabriaunė gintarinė saga su išgraviruotomis raidėmis (KJM p. m. 6325) (V. Žulkaus nuotrauka, koreguota E. Ubio; saugoma LJM).

²¹ Groth, A. *Żegluga i handel morski Kłajpedy w latach 1664–1722. Statystyka obrotu towarowego. Seria Bałtoznawcza. T. III. Gdańsk, 1995, s. 282, 297.*

²² Žvirblys, A. *XVII–XIX a. molinės pypkės Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje. Magistro darbas. Vilnius, 2008, p. 32–35.*

fragmentai (33 vnt.). Ir kas svarbiausia, kad 27 galvutės turėjo gamintojo ženklus, kas daugeliu

atveju leido tiksliai identifikuoti gamavimo vietas ir meistrus (6 pav.).

Šventojoje aptiktų tabako pypkių iš kaolino ženklai, gamintojai ir chronologija (sud. E. Ubis)			
Galvučių kiekis	Ženklas	Gamintojo vardas	Ženklo, gamintojo veiklos ar gamyklos laikotarpis
1	Gulbė	Govert Davitsz.	1667–1719
1	Bažnyčios žvakidė	Claes Laurensz. De Vroom	1687–1726
1	Jonas banginyje	Jacobus de Mol	1688–1729
11	Šuoliuojantis elnias	Jan de Vink	1688–1753
1	Karūna	Louwijs Cornelisz van der Brugh	1699–1725
1	Olandų mergaitė olandiškame sode	-	XVIII a. pradžia
1	Undinė su veidrodžiu	-	Pagal formą 1680–1700
1	IHS	-	Pagal formą 1680–1700
1	Žvakidė	Jan van Duyn	1719–1730

6 pav. Šventojoje aptiktų tabako pypkių iš kaolino ženklai, gamintojai ir chronologija (sud. E. Ubis).

Šventojoje naudotas pypkes gamino tokie meistrai kaip Govert Davitsz, Claes Lourensz de Vroom, Jacobus de Mol, Jan de Vink Louwijs, Cornelisz van der Burghand ir Jan van Duyn. Visi šie meistrai priklausė Goudos pypkių gamybos centrui, kuris to meto Europoje buvo bene didžiausias ir žinomiausias¹⁹. Viena pypkė su IHS ženklu skirtina Enkheizen (Nyderlandai) apylinkėse veikusioms dirbtuvėms. Sprendžiant

pagal pypkių formą ir gamintojų ženklus, šių dirbinių chronologija apima 1675–1725 m. laikotarpį²⁰. Pypkių analizės duomenys koreguoja rašytinių šaltinių pagalba suformuotą ir visuotinai naudojamą Šventosios uosto veiklos chronologiją, nes vėlyviausios pypkės pagaminimo data apima 1717–1730 m. Tad Šventosios uosto ir miesto veikla vyko ir XVIII a. pirmajame ketvirtyje. Tai patvirtina duomenys

¹⁹ Van der Meulen, J., *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Leiden. 2003.

²⁰ Plačiau: Ubis, E.; Urbonaitė-Ūbė, M. *The English Merchants'...*, p. 220.

Čia aptarta sąlyginai fragmentiška ir skurdi medžiaga susijusi su drabužių aksesuarais ir asmeniniais daiktais leidžia daryti nedidelius apibendrinimus. Šventosios naujakuriai XVII–XVIII a. sandūroje dėvėjo drabužių aksesuarus būdingus Baltijos regiono miestams. Nyderlanduose gamintos balto molio pypkės buvo kasdienis daiktas. Čia gyvenę pirkliai ar jūrininkai nevengė demonstruoti asmeninių daiktų, simbolizuojančių jų asmeninius santykius ir saitus. Labiausiai juos išskiriantys asmeniniai daiktai buvo gintariniai elementai, kurių vertė ir išskirtinumas leido pabrėžti savo statusą ir rolę ne tik šiame regione, bet ir Didžiosios Britanijos ar kituose uostamiesčiuose.

Išvados

Aptarta Šventosios archeologinių radinių kolekcija yra išskirtinė Lietuvoje. Tokio įvairialypiškumo ir plačios kilmės XVII–XVIII a. sandūros daiktų rinkinio nei Klaipėdoje, nei Kaune, nei Vilniuje neturime arba iki šiol jie nėra skelbti.

Šventosios bendruomenė išsiskyrė savo statuso demonstravimu kasdieniškose veiklose. Jų drabužiai buvo puošti išsiskiriančiais elementais, o rankose dažnai buvo Nyderlanduose gamintos pypkės. Taip pat buvo nevengiama demonstruoti asmeninius ryšius, kuriuos simbolizavo žiedas suskleistomis rankomis.

Tarp Šventosios uostamiesčio pirklių ir jūrininkų buvo įprasta demonstruoti savo statusą per kasdienes praktikas. Daugiausiai apie tai pasakoja stikliniai ir keraminiai stalo indai. Jie pagaminti Žemutinio Reino bei Veros ir Vėzerio regione, Žemutiniuose kraštuose, Saksonijoje, Šiaurės Italijoje ir Kinijoje, kas rodo to meto Šventosios naujakurių saitus su Baltijos regiono miestietiškomis bendruomenėmis, kuriose tokie indai buvo dažni. Visgi dalis indų yra išskirtiniai, nes jie buvo gaminami pagal individualius užsakymus ir yra labai reti radiniai visame Baltijos regione. Tokių kasdienio gyvenimo elementų naudojimas rodo norą išskirti save ir pabrėžti savo statusą arba asmeninę poziciją.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS:

Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Viekšniai, Virbalis, Vladislavovas. Vilnius, 1997, p. 148–157.

ŽULKUS, V. *Šventosios gyvenvietė Palangos m. Archeologiniai žvalgomieji kasinėjimai užstatomoje teritorijoje 1985 m.* Klaipėda, 1986. Saugoma: Lietuvos istorijos instituto Rankraštyne, Fonde 1, Bylos Nr. 1495.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

BASANAVIČIUS, J. *Iš Palangos istorijos.* Vilnius, 1922.

DREVINSKAS, V. Dėl anglų pirklių bendrovės Šventojoje XVII a. In: *Mokslinės-praktinės konferencijos,*

- skirtos Jūrų muziejui ir akvariumo 10-mečiui pranešimų tezės. 1989 liepos 28 Klaipėda. Red. R. Adomavičius, R. Skeiveris, O. Žlienė. Klaipėda, 1989, p. 69–79.
- GROTH, A. *Żegluga i handel morski Kłajpedy w latach 1664–1722. Statystyka obrotu towarowego. Seria Bałtoznawcza*. T. III. Gdańsk, 1995.
- JANSSENS, K.; CAGNO, S.; DE RAEDT, I.; DEGRYSE, P. Transfer of Glass Manufacturing Technology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries from Southern to Northern Europe. In *Modern methods for analysing archaeological and historical glass*. Vol. 1. Ed. K. Janssens. Antwerp, 2013, pp. 537–562.
- KIAUPA, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. In: *Palangos istorija*. Sud. V. Žulkus. Klaipėda, 1999, p. 147–165.
- KIAUPA, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. In: *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Sud. D. Elertas. Klaipėda, 2009, p. 31–43.
- MELNIKOVAS, A.; STANIUKOVIČIUS, A.; ŽULKUS, V.; SMEKALOVA, T. Archeologiniai ir geofiziniai Šventosios tyrimai. *Architektūros paminklai*. T. 11, 1988, p. 33–39.
- UBIS, E.; URBONAITĖ-UBĖ, M. The English Merchants' Settlement in Šventoji: An Analysis and Interpretation of the Artefacts. In *The Sea and the Coastlands (Archaeologia Baltica, vol. 23)*. Klaipėda, 2016, p. 214–224.
- UBIS, E.; URBONAITĖ-UBĖ, M. Lithuanian port town established by English merchants. *TILTAS. Journal of the British-Lithuanian Society*. 2017, vol. 17, no. 1, p. 7–9.
- ŽIGEŪ, I. *Stiklo dirbiniai ir jų naudojimo kultūra Klaipėdoje Baltijos jūros regiono kontekste*. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2018.
- ŽULKUS, V. Kasinėjimai Šventosios uoste. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*. Vilnius, 1986, p. 89–91.
- ŽULKUS, V.; SPRINGMANN, M-J. Die Flüsse als Straßen der Europäisierung, Fluss und Haften Šventoji - Heiligen Aa. In: *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Areas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. CCC papers: 5*. Ed. M. Auns. Riga, 2001, p. 167–183.
- ŽVIRBLYS, A. *XVII–XIX a. molinės pypkės Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje*. Magistro darbas. Vilnius, 2008, p. 32–35.
- VAN DER MEULEN, J., *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Leiden. 2003.
- WILLMOTT, H. *Early Post-medieval Vessel Glass in England c 1500-1670*. York, 2002.

(NE)PAPRASTI PASAKOJIMAI APIE XVII A. JŪRŲ KELIONES

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos ir rinkinių apskaitos skyriaus vyr. muziejininkas-istorikas

Kiekvienam žinomas nuostabių istorijų pasakotojo – medžiotojo, žvejo, kareivio, keliautojo ir jūreivio – archetipas. Jis pasireiškia išgirdus užvedančią balso intonaciją, pajutus nenumaldomą norą sekti intriga ir stebėtis. Sumaniai sunarpliota, įtaigi ir kupina tikrų ar išgalvotų įvykių, nuotykių, herojų, egzotikos pasakojimų pynė keri klausytoją ar skaitytoją. Iki dabar netyla ginčas apie Venecijos pirklio Marko Polo (Marco Polo, 1254–1324)¹ plunksnai priskirtą knygą su kelionių po Aziją išpūdžiais. Jos pagrindas – tik gandų, paskalų, pasakojimų rinkinys ar autentiškų potyrių liudijimas... Pasakojimas apie tolimas nebūtas ir menkai žinomas šalis – puiki proga išsakyti visuomenės pertvarkymo idėjas ir esamos tikrovės kritiką. Platono (422–347 m. pr. Kr.)², šventojo Tomo Moro (Thomas More, 1478–1535)³ ir Tomazo Kampanelos (Tommaso Campanella, 1568–1639)⁴ utopijos – dabar pripažinti politinės minties tekstai. Visų trijų veiksmo erdvę supa jūra. Kartais, šimtmečiams bėgant, paslėpto sarkazmo, atviros tikrovės satyros dantys atšimpa ir pradinė prasmė užsimiršta, o pasakojimai virsta kelionėmis po neribotos vaizduotės šalį. Džonatano Svifto (Jonathan Swift, 1667–1745) sukurtas keliautojo Lemiuelio Guliverio⁵ ir Rudolfo Ericho Raspės (Rudolf Erich Raspe, 1736–1794) – sumaniojo

barono fon Miunhauzeno personažai⁶ tapo bendrinėmis sąvokomis. Ir visai nesvarbu, kad įžymiojo barono prototipas Hieronymus Karlas Friedrichas Freiherr von Münchhausenas (1720–1797) buvo realus asmuo. Tačiau yra mažiau dėmesio sulaukiančių herojų – jūrų keliautojų. Straipsnyje pristatysime Lietuvoje beveik nežinomą literatūrinį personažą Eustachijų Šelmufskį (Schelmuffsky). Jo kelionės maršrutai driekėsi tikroje ir išgalvotoje erdvėje nuo Baltijos jūros iki Indijos vandenyno.

Kerštingas studentas tapo rašytoju

Ši herojų sukūrė Christianas Reuteris (1665–1712). 1694 m. už nemokėjamą Leipcigo universiteto teologijos studentą Christianą Reuterį su bičiuliu į gatvę išmetė kambarį išnuomojusi Anna Rosina Müller. Leipcigo karčemos „Raudonasis liūtas“ savininkė buvo bjauraus būdo pasipūtusi moteris. Ji puoselėjo dideles ambicijas ir turtais siekė įgyti bajorystę savo šeimai. Nukentėjęs studentas netruko atsikeršyti. Jis išgarsino karčemos savininę kandžiomis satyromis, pamfletais, farsais. 1696 m. buvo išspausdintas libretas operai „Senjoras Šelmufskis“, o 1696 m. Vokietijos mieste Halėje vokiečių aukštaičių tarpe išleista knyga ilgu pavadinimu „Tikrų, neįprastų ir labai pavojingų Šelmufskio kelionių vandeniui ir sausuma aprašymas“ (*Schelmuffskys wahrhaftige, kuriose*

¹Marco Polo pasakojimus Genujoje užrašė Rustichello da Pisa senąja prancūzų kalba knygoje „Livre des Merveilles du Monde“ arba „Devisement du Monde“. Iki šiol vyksta diskusijos kiek pasakojimas perteiktas teisingai.

²Platonas. *Timajas. Kritijas*. Vilnius, 1995.

³Moras, T. *Utopija*. Vilnius, 2007; 2010.

⁴Campanella, T. *Saulės miestas*. Vilnius, 2013.

⁵Swift, J. *Guliverio kelionės*. Vilnius, 2010.

⁶Raspe, R. E. *Barono Miunhauzeno nuotyčiai*. Vilnius, 2007.

und sehr gefährliche Reisebeschreibung zu Wasser und Lande). Jo prototipu tapo vyresnysis minėtos karčemos savininkės sūnus Eustachijus. Autorius specialiai jam parinko sulenkintą Šelmufskio pavardę. Asmenvardžio šaknis vedama iš vokiečių *Schelm*, t. y. šelmis, išdykėlis, pokštininkas, patrakėlis, ir suvokietintos lenkiškos galūnės *-ufsky*. Taip pabrėžti tuo metu stiprėjantys Leipcigo ir Saksonijos ryšiai su Lenkija. 1697 m. Saksonijos kurfiurstas Augustas Stiprusis (1670–1733) buvo išrinktas Lenkijos karaliumi ir tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščiu. Jam priėmus Romos katalikų tikėjimą, protestantiškame Leipcigo universitete kilo studentų neramumai. Čia besimezgantis dialogas ir susidariusi daugiakultūre terpė skatino naujų Apšvietos idėjų skverbimąsi. Šelmufskio prototipas turtuolis Eustachijus Miuleris mėgdžijo kilmingo kavalieriaus elgseną ir mėgo keliones. Taip pat buvo linkęs girtis jų metu patirtais būtais ir išgalvotais nuotykiams. Christianas Reuteris mėgo lankytis smuklėse ir bendrauti. Ten nugirsti pakeleivių pasakojimai, pokštai, eilės nugulė kūryboje. Vokiečių literatūros tyrinėtojai pastebėjo didelę sukurto pasakojimo apie Šelmufskį įtaką garsiojo barono Miunhauzeno nuotykiams. Tolesnis Christiano Reuterio gyvenimas klostėsi nesėkmingai. Rašytojas turėjo apleisti Leipcigą ir prašyti valdovo Augusto Stipriojo užtarimo. 1700 m. jis persikėlė į Drezdeną. 1708 m. pernelyg aštrus liežuvis privertė kūrėją apleisti Saksoniją ir vykti į Prūsiją. Jis kūrė vidutinišką proginę

baroko poeziją ir krikščionišką oratoriją Prūsijos karaliaus dvare Berlyne⁷.

Pasinerkime į Šelmufskio keliones jūra. Jose išgirskime XVII a. kasdienybės atgarsių, klausytojus suviliojusio bastūno balsą ir pasekime vaizduotės vingiais...⁸ Pristatomuose jūriniuose epizoduose siūlome skaitytojams patiems atskirti „pelus nuo grūdų“, rasti „racionalumo grūdą“ ir pasitikrinti logiką bei žinias.

Išvykimas

Savo kelionę jūra Šelmufskis pradėjo Altonos uoste. Čia avantiūristas atskubėjo po kruvinų muštynių Hamburge. Jame buvo paskelbta paieška. Altonos smuklėje skambiu vardu „Vynuogynas“ Šelmufskis sutiko prieš kelias dienas iš Prancūzijos grįžusį tėvynainį. Šis jaunas nutrūktgalvis laukė siunčiamo motinos vekselio. Šelmufskis buvo paragintas kuo greičiau išvykti iš Altonos. Kažkoks ponas čia jau ne vieną bėglį buvo perdavęs hamburgiečiams, o jų sargyba ieško net ir gretimuose kraštuose. Todėl tą pačią dieną Šelmufskis įlipo į jūrinį krovininį burlaivį. Jis stebėjosi laivo dydžiu, kuriam neprilygo pramoginiai hamburgiečių laiveliai. Laivas išplaukė „česnakų trečiadienį“.

Jūrligė

Buvo lygiai savaitė iki Švč. Trejybės dienos. Senu papročiu Halės (Halle) srities gyventojai vaišinosi česnakais. Tikėta, kad mėgavimasis šiuo šakniavaisiu tą dieną užtikrino metų sveikatą, saugojo nuo įvairių demoniškų būtybių. Ne tik nerimas dėl persekiojimo, bet ir slogus česnako kvapas lydėjo Šelmufskį paliekant vokiškas žemes. Jis nepadėjo išvengti

⁷ Plačiau apie šį rašytoją žr. Ellinger, G. Reuter, Ch. In *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1889, Bd. 28, S. 314–318; Zarncke, F. *Christian Reuter, der Verfasser des Schelmuffsky, sein Leben und seine Werke*. Leipzig, 1884 ir Gehmlich, E. *Christian Reuter, der Dichter des Schelmuffsky*. Leipzig, 1891.

⁸ Pasinaudosis Reuter, Ch. *Schelmuffskys kuriose und sehr gefährliche Reisebeschreibung zu Wasser und Lande*. Stuttgart, 1979.

jūros ligos. Po pusvalandžio plaukimo Šelmufskis pajuto pirmuosius požymius: „O prakeikimas! Kaip mane supykino, atrodė, po velnių, kad išsivers visi mano viduriai, o tris dienas ir naktis aš nesustodamas persisverdinėjau per laivo bortą.“ Ketvirtą dieną šiek tiek palengvėjo. Šelmufskis nusprendė toliau gydyti skandį degtine. Jis paprašė kapitono didelės stiklinės degtinės, kurią išmaukė vienu gurkšniu. Tačiau sulaukė priešingų pasekmių: „Tfu, prakeikimas! Vos aš tai padariau mane vėl supykino, ir jei iki tol jau nevimdė, tai dabar vėmiau degtine ištisias keturias dienas, o penktą dieną iš manęs ėmė bėgti švarutėlis ožkos pienas, kuriuo aš maitinausi vaikystėje iki dvylikos metų ir kuris taip ilgai išliko kažkur manajame pilve. Kai net tai buvo atpilta ir nebeliko ko vėmti, kapitonas liepė išgerti gerą stiklinę alyvuogių aliejaus, kad nurimtų skrandis. Tą padariau, velniai griebtu, iš karto susipildamas per penkiolika gurkšnių šio aliejaus.“ Vaistas padėjo, ir jūrligė baigėsi.

„Didžiaakės“ ir Stokholmo pievos

Tryliką kelionės dieną apie dešimtą ryto labai sutemo. Nebesimanė jokios prošvaistės. Kapitonas įsakė pakabinti milžinišką lempą laivapriekyje, kad nors kiek įžiūrėtų, kur plaukiama. Paašėkėjo dar viena bėda. Nebuvo įmanoma pasikliauti kompasu. Jo rodyklė vis strigo ir sukinėjosi. Burlaivį užgriuvo stiprėjantis vėjas ir prasidėjo audra. Šelmufskį supo taip, „kaip mažą kūdikį lopšyje“. Išgąsdintas povandeninių uolų, kapitonas įsakė išmesti inkarą ir stabdyti laivą. Pastangos buvo bergždžios, nes inkaras nesiekė dugno... Tik devynioliktą plaukiojimo dieną dangus pragiedrėjo ir audra netikėtai nurimo. Kitą dieną

keliauninkai sulaukė puikaus oro. Šelmufskis pasakojo: „Po audros vanduo tapo toks skaidrus, kad jame, velniai rautų, buvo galima įžiūrėti šen ir ten plaukiojančias žuvis! Tai bent! Kokios ten buvo dyglės! Kiekviena jų, velniai griebtu, mūsų upių lašišos ar lydekos dydžio. Kiekvienos jų liežuvis karojo kaip stambiųjų lenkiškų jaučių. Tarp kitų žuvų buvo galima įžiūrėti ir tokių su didžiulėmis bjauriomis raudonomis akimis. Kertu lažybu, kad tokios žuvies akis buvo didesnė už mūsų statinės tirštam alui virti dugną. Aš paklausiau kapitono, kas čia per žuvys. Jis atsakė, kad jos vadinamos didžiaakėmis.“

Mėnesio pabaigoje burlaivis pasiekė Švediją. Šelmufskis ir jo bendrakeleiviai „išvydo nuostabiųjų Stokholmo bokštų smailes“. Likus myliai iki miesto jie džiaugėsi krantuose žaliuojančiomis pievomis. Jose tuo metu vyko šienapjūtė – „žolė pjovėjams iki pečių <...>. Viename lauke sugrėbta, ko gero, per 6 tūkstančiai pėdų šieno“. Burlaivis priplaukė ir sustojo pačiame mieste. Kapitonas surinko užmokestį už kelionę ir leido visiems išlipti. Šelmufskis nenorėjo apsigyventi paprastoje karčemoje ir netrukus priemiestyje surado būstą pas vieną sodininką. Po kurio laiko iš Hamburgo pas jį atvyko meilužė Šarmant ir bičiulis grafas.

Baltijos ir Šiaurės jūrose

Užtektinai prisisvečiavę Stokholme, bičiuliai nusprendė plaukti į Olandiją. Tuo metu pradėjo sirpti vyšnios ir vynuogės. Sodininkas, pas kurį bičiuliai viešėjo, atsisveikindamas susigraudino ir Šelmufskiui padovanojo „nuostabią gėlę, kurios žiedlapiai buvo juodi kaip degutas, o kvapą skleidė, velniai rautų, per visą mylią“. Pavadino ją Viola kolrabi – tiesiog kopūstu.

Netrukus jie susitarė su vieno burlaivio kapitonu. Grafas pasirūpino į laivą pakrauti savo roges su žvangučiais ir kinkomąjį arklį. Atvykęs į vietą, žiemos metu ketino jomis važinėti. Tai nebuvo paprasta, nes krantinėje būriavosi gausus norinčiųjų plaukti pasižvalgyti į Olandiją būrys. Esą į tą patį laivą sulipo kokie šeši tūkstančiai. Todėl keleiviai grūdosi ir stumdėsi perpildytose patalpose. Jie buvo priversti miegoti ant šieno pakaitomis. Kapitonas pastebėjo, kad Šelmufskis su bičiuliais yra kilmingieji. Jiems paskyrė patogią atskirą kajutę. Todėl kelias kelionės savaites šie jautėsi žvalūs ir linksni. Viskas ėmė keistis, pasiekus Bornholmo salą. Už jos gausu povandeninių uolų. Jų nepažįstančiam kapitonui tai grėsė laivo prakiurdymu. Prie visko prisidėjo ir pakilusi audra.

Laivo sudužimas

Siautėjantis vėjas sukėlė „aukštesnes nei didžiuliai bokštai“ bangas, kurios smarkiai daužė laivą. Dangus užtemo. Negana to, kapitonas kažkokioje Stokholmo smuklėje pamiršo kompasą. Todėl nebesuprato, kur atsidūrė laivas ir kaip praplaukti tarp uolų. Audra siautė keturiolika parų. Penkioliką dieną jau atrodė, kad audra rimsta. Tačiau netrukus audra vėl įsisiautėjo, ir pakilęs viesulas sviedė burlaivį į uolas. Laivas sudužo į tūkstančius lūženų. Kapitonas ir kiti gretai dingo po vandeniu. Šelmufskiui su grafu pavyko įsikibti ir užsiropšti ant plūduriuojančios lentos. Jis rašo apie savo meilužės žūtį: „Girdėjau, kaip ji, ko gero, dešimt kartų šaukė man vandenyje: „Puikysis jaunuoli!“ Tačiau kaip galėjau jai padėti? Aš turėjau, velniai griebtų, pasirūpinti savimi, kad pats nenusiversčiau nuo lentos, o ne

tam, kad ją gelbėčiau. Visada labai gailėjau tos netikėtai atsisveikinusių su gyvenimu bobelės.“ Netrukus vandenyje liko kapanotis tik du vyrai. Jie yrėsi rankomis nuo lentos vis tolyn. Po trijų parų nelaimėliai išvydo krantą ir kažkokio miesto bokštus. Ketvirtą dieną, apie 10 ryto, jie išsiropštė į krantą su kažkokiu užvertu sodu. Šelmufskis ėjo pirmas. Paskui grafas nešė varvančią lentą. Šelmufskis atvėrė vartelius ir visi patraukė sodu puošnaus namo link. Tarpduryje stovintis šeimininkas stebėjo ateivius su neapsakoma nuostaba, nes jie „buvo panašūs į šlapais žiurkes, vanduo dar tekėjo upeliais nuo pono grafo brokato kelnių, lyg kas nors jų būtų laistęs laistytuvais“. Šelmufskiui paaiškinus, kas atsitiko ir kas jie tokie, namo šeimininkas liepė užkurti krosnį. Pakvietė išsidžiovinti ir sušilti už jos įrengtoje nišoje. Vėliau paaiškėjo, kad jautrusis šeimininkas buvo pats Amsterdamo burmistras, ir keleiviai atsidūrė šiame uostamiestyje.

Banginių žvejyba

Šelmufskį ir jo bičiulį toliau traukė nepažįstami tolimi kraštai. Linksmi paūžę Amsterdame ir sulaukę vasaros, jie atsisveikino su geruoju Amsterdamo burmistru. Gavę rekomendacijas, įsėdo į karinį burlaivį ir leidosi į <...> Indiją. Kelionė buvo ilga ir kupina įvairių įspūdžių. Šelmufskis prisiminė: „Netikėtai pasiekėme vietą, kurioje nardė labai daug banginių, o aš priviliodavau juos duonos gabalais visai arti mūsų laivo borto. Vienas jūreivių turėjo meškerę. Ją paėmiau ir bandžiau pakirsti vieną banginį tiesiai iš laivo. Tai, po velnių, būtų pavykę, jei tik meškerė nebūtų lūžusi pusiau. Kai banginis pagriebė ir tvirtai truktelėjau atgal, bjaurybė meškerė sulūžo

pusiau. Dalis su kabliuku įstrigo banginio ryklėje, nuo ko tas, be abejonių, nustipo. Tai stebėję kiti banginiai, vos pamatę šešėlį nuo meškerykočio, plaukė šalin. Nė vieno iš jų, velniai rautų, nebeliko prie mūsų laivo.“

Sustingusi jūra ir bičiulio mirtis

Ilgai nuobodžiauti neteko. Po kelių dienų keliautojai išvydo dar keistesnę reiškinių – „kisieliaus jūrą“. Tuo metu būdavo verdamas ne skystas, o labai tirštas standus kisielius. Sustingusį patiekalą pjaustydavo gabalais. Taigi svarbiausia patiekalo savybė – klampumas, tirštumas, standumas. „Kisieliaus jūrą“ galime aptikti ir kitų senųjų autorių darbuose. Lieka paslaptis, ką turėjo galvoje XV–XVII a. jūrininkai – medūzų pilnus vandenį, ledų laukus, dumblių žydėjimą?.. Burlaivis plaukė visai greta. Šelmufskis teigė: „Tai bent prakeiksmas, kiek laivų nuskendo ten, toje Kisieliaus jūroje. Velniai rautų, priešais lyg milžiniškas nudžiūvusių medžių miškas iš sausuočių ir nė vienos dvasios nesimatė laivuose. Pasiteiravau kapitono, kaip čia pražuvo tokia daugybė laivų? Jis atsakė, kad per audras čia laivus nubloškė viesulas. Kai laivai plaukia į Indiją ir nukrypsta nuo kurso, tai žmonės visuose laivuose žūva pačiu liūdniausiu būdu.“

Palikus paslaptinę jūros vietą, plaukta iki pusiaujo. Jis pasitiko nežmonišku karščiu. Šelmufskis su bičiuliu nudegė saulėje ir tapo tamsiaodžiai. Grafui, „solidžiam ir pilnam“ vyrui, karštis atnešė pražūtį. Grafo sveikata pablogėjo ir jis netikėtai numirė. Laidotuvėmis teko pasirūpinti bendrakeleiviui: „Jūreivių papročiu jį atidžiai pririšau prie lentos. Įkišęs du talerius į jo brokato kelnių kišenes, paleidau į jūrą. Kur jis, velniai rautų, dabar ilsisi, – nieko pasakyti

negaliu.“ Laivas, pagavęs palankius vėjus, pasiekė kelionės tikslą po trijų savaitių. Šelmufskis viešėjo Indijoje keturiolika dienų. Tada sėdo į didelį krovininį laivą, kurio galutinis tikslas buvo pasiekti Angliją.

Žaidimas su ruoniu

Šio laivo kapitonas sutiko naują keleivį nesvetingai. Šelmufskis su nuoskauda prisiminė: „Tas muzikas net kepurės prieš mane nesiteikė nusiimti. Priešingai, pareiškė, kad kitiems žmonėms sekasi kur kas geriau, nei jie nusipelno. O prakeikimas! Kokia pagieža apėmė nuo tokio nugultašonio tuščiažodžiavimo. Vos susilaikiau jam neatsakęs antausiu.“ Po ilgo plaukiojimo burlaivis pasuko Viduržemio jūros link. Šelmufskis stebėjosi jūros fauna: „Čia nesuskaičiuojama gausybė nuostabių būtybių. Tūkstančiais visos be perstojo suko apie laivą! Ypač džiaugiasi mažu ruoniu, kurį duonos gabalu bandžiau privilioti prie pat laivo. Pagaliau tai pavyko, ir jis ėmė su manimi žaisti. Kadangi išoriškai atrodė labai mielas, tai persisvėręs per bortą bandžiau jį išgriebti iš vandens. Ir kai pačiupau tą bestiją, ji perkando visus penkis pirštus ir nunėrė gilyn.“ Žaizdos negijo aštuonias dienas ir kėlė aštrų skausmą. Storžievis kapitonas pagailėjo keleivio ir atnešė indą su alyvuogių aliejumi. Jis pasiūlė sutepti pirštus. Priemonė padėjo. Vėliau kelionę kiek sustabdė <...> išnirusių jūrų sirenų pulkelis.

Baltijos lydekos

Po kurio laiko burlaivis apiplaukė Europą ir pasuko į Baltiją. Jos žuvys masino Šelmufskį: „kokios lydekos veisiasi šioje jūroje, – to, po paraliais, neapsakysi! Laivo jūreiviai turėjo žvejo graibštą – kokių lydekų, velniava, prigaudė tie vaikinai! Tų žuvų liežuviai, po galais, kaip didelių

veršių. Iš kiekvieno lydekos liežuvio išgavo daugiau nei šešis taukų puodelius.“ Kelis mėnesius ratą sukęs burlaivis pasiekė Anglijos pakrantę ir Temze pakilo iki Londono. Šelmufskis atsiskaitė su kapitonu ir apsigyveno pas niekniekais prekiavusių puodžių šalia miesto vartų.

Kaperiai

Pasisvečiavęs Anglijos sostinėje, keliautojas sėdo į burlaivį, plaukiantį į Ispaniją. Kelionės metu buvo puikus oras. Pasukus link Ispanų jūros, papūtė itin palankus vėjas. Kapitonas pasiūlė visiems keliaujantiems užtraukti smagią dainą ir pats prisijungė prie dainuojančiųjų. Šelmufskis netrukus pastebėjo iš tolumos artėjantį laivą ir parodė kapitonui. Tas pastebėjo svetimą vėliavą ir ėmė nuogausti, kad tai piratai arba kaperiai. Kilo panika. Šelmufskis nusileido į žemutinius denius patikrinti, ar užtaisytos patrankos. Nė viena jų nebuvo užtaisyta. Jis pakvietė igulą apnuoginti špagas. Vaikinai stovėjo virpėdami iš baimės. Netrukus kaperių laivas užtvėrė kelią. Jo kapitonas buvo pats Jeanas Barthas (1650–1702 m.). Jis anksčiau vadovavo žvejybos laivui, o vėliau tapo Nyderlandų karo laivo kapitonu admirolo Michaelio de Ruyterio laivyne. 1672 m. gavęs leitenanto laipsnį, Jeanas Barthas perėjo į Prancūzijos karo laivyno tarnybą. Tačiau netrukus išsipirko kaperio leidimą ir ėmėsi Prancūzijos priešų krovinių laivų grobimo verslo iš Dankerko (Dunkirk). Jeanas Barthas persekiojo britų laivus 1689–1696 m. Šelmufskio nuotykių sietini su šio laikotarpio įvykiais ir buvo pirmiesiems skaitytojams atpažįstama detalė. Lydimas gausaus korsarų būrio, šis paklausė, ar sulaikytieji pasiduoda iš

karto. Šelmufskis riktelėjo: „Aš, velniai griebtu, nepasiduodu!“ ir griebęs savo riestą kardą puolė užpuolikus. Vienišas kovotojas sužeidė Jeanui Barthui nosį, bet užspaustas korsarų buvo priverstas prašyti pasigailėjimo. Jie išplėšė laivą, o visus keliauninkus išrengė iki apatinių marškinių.

Sen Malo kalėjime

Belaisvius nugabeno į Bretanės uostą Sen Malo (Saint-Malo). Ten kiekvieną įkalino atskirai dvokiančioje vienutėje. Šelmufskis spalvingai apibūdino joje karaliavusius parazitus: „Utėlės beveik žiurkės dydžio <...> nedavė ramybės nei dieną, nei naktį. Nors dieną spėdavau per du tūkstančius jų sutraiškyti, tačiau naktį pasirodydavo beveik dešimtys kitų pulkų. Kartais jos taip tankiai apeidavo marškinius, kad nelikdavo laisvo taškelio.“ Maistą kaliniams dalijo Kalėjimo prižiūrėtojo duktė Klaudita. Vieninteliu patiekalu tapo didelis indas viralo iš sėlenų. Jo turėjo pakakti trims dienoms. Kartais kurį kalinį pamaitinti pamiršdavo. Tada jam tekdavo šešias dienas badauti. Šelmufskis kalėjo visą pusmetį. Kartą išsekusiam belaisviui pasirodė jūroje nuskendusios meilužės Šarmant vėlė, kuri ragino kentėti ir pranašavo greitą išlaisvinimą. Netrukus prie kameros grotų atėjęs prižiūrėtojas pranešė, kad kalinys už šimtą talerių gali atgauti laisvę. Pabrėžęs savo kilmingumą, Šelmufskis pasakė, kad anksčiau tokia suma buvo niekis. Dabar prižiūrėtojas galintis ir pats įvertinti jo skurdą. Prižiūrėtojas paklausė, iš kokios šalies kilęs ir pasiūlė parašyti apie savo nelaimę artimiesiems. Šelmufskis patvirtino esantis vienintelis našlės motinos sūnus. Teigė, kad ši neturėtų šykštėti pinigų. Tada prižiūrėtojas

patikino, kad laiške paprašius nurodytų pinigų, leis apsigyventi savo namuose. Jį laikytų namų arešto sąlygomis, kol laivas atgabens pinigus. Šelmufskiiui sutikus, durys į laisvę atsivėrė. Gyvendamas pas kalėjimo prižiūrėtoją, jis sulaukė šimtą talerių atplukdžiusio laivo. Kelionei prižiūrėtojas padovanojo senas jūreiviškas kelnes, jūreivišką kepurę, kelias suplyšusių kojinių poras, batus ir nudrengtą piratišką striukę. Išlaisvintam kaliniui be skatiko kišenėje pavyko surasti uostą. Čia jis susirado škiperių, plukdžiusį prancūzų prabangos prekes į Angliją. Iš gailėsčio škiperis sutiko įdarbinti bėdžių savo laive. Šelmufskis turėjo nuolat pumpuoti vandenį mechaniniu siurbliu ir užtikrinti, kad brangus krovinyas nesumirktų audros metu. Už tai gaudavo maisto ir gėrimo. Išvargintas darbo, Šelmufskis paprašė kapitono leisti išlipti Londone. Jis pasakojo: „Prisėdau ant kranto prie vandens, nusimoviau batus, surišau juos kartu ir permetęs juos per petį patraukiau beveik basas su savo suplėšytomis kojineis Londono vartų link. Juos pasiekęs, sustojau ir ilgai mąščiau, kur apsistoti neturint nė grašio.“ Fortūna nenusisuko nuo buvusio korsarų belaisvio. Jam pavyko grįžti namo.

Romos silkės

Ilgai kęsti motinos priekaištus ir ramų gyvenimą Šelmufskis nepajėgė. Šventų vietų lankymo pretekstu jis nusigavo iki Italijos. Apsilankė Padujoje, Venecijoje ir iš ten patraukė į Romą. Apsigyveno pas garsų astrologą, kuris „galėjo nuspėti siaubingus dalykus, nes net jeigu lydavo menkas lietutis, o saulė slėpdavosi už niūrių debesų, jis bet kuriam pareikšdavo, kad danguje ne visai aišku.“ Netrukus pokštininkas Šelmufskis dar kartą persistengė. Į Romą buvo

perkelta visa puokštė vokiškų realiųjų. Esą astronomo namai buvo netoliese Saldėsių turgaus (vok. Nachmarkt) Silkių gatvėje. Esą greta jų, prie į Tibrą iškasto kanalo, už Šv. Petro rūmų stovėję Silkių vartai. Toks turgus tikrai egzistavo, bet ne Romoje, o Leipcige. Silkių sūdymo, rūšiavimo, prekybos vietos dažnai minimos Šiaurės ir Baltijos jūros pakrančių miestuose. Todėl aprašymas atspindi ne itališką, o vokišką tikrovę: „Turguje visada parduodama puikiausia žuvis, kas ypač pabrėžtina dėl silkių, tai jos, velniai griebtų, blizga nuo riebalų kaip lašinių paltis ir nepaprastai gardžios, ypač jas smarkiai apliejus alyvuogių aliejumi.“ Toliau tęsiama: „Čia randame tokias riebias silkes, nes Tibre prie Romos ji nepaprastai lengvai gaudoma, ir Romos miestas visame pasaulyje garsėja savo silkėmis. Bet kuri pardavėja Vokietijoje pardavinėja silkes, pagautas tik Tibre prie Romos. Silkių žvejyba – popiežiaus privilegija, o kadangi jo kojos silpnos ir pats to daryti negali, tai ją išnuomojo keliems žvejams ir tie įpareigoti mokėti už tai popiežiui didelius kasmetinius mokesčius.“ Šelmufskis su naujuoju bičiuliu astrologu nusprendė išsinuomota barka nuplaukti apžiūrėti silkių gaudymo vietas.

Vėl susidūrimas su piratais

Ten nuplaukę išgirdo žvejų nuomotojų verksmus ir aimanas. Šie skundėsi, kad juos užpuolė minėtas piratas Jeanas Barthas. Jis su bendrais atėmė 40 statinių šviežių silkių. Toks pasakojimo posūkis turi realų pagrindą. Kaperis Jeanas Barthas yra vykdęs ypatingas Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV (Louis XIV) užduotis Viduržemio jūroje. Tiesa, tai buvo anksčiau – 1672–1679 m. Tačiau tęskime Šelmufskio istoriją. Šiam užvirė kraujas ir jis

prisijungė nukentėję žvejai. Už pusmylio piratas pastebėjo persekiotojus ir sunerimo. Pasivijęs priešą, Šelmufskis garsiai sušuko: „Paklausk, jaunuoli, gražinsi paimtas vargšų žvejų silkes. Ar norėtum, kad tavo buką vanago nosį visai nutrumpinčiau?“ Jeanas Barthas atsakė, kad geriau pasiryžęs atsisveikinti su gyvenimu, nei gera valia atiduoti nors silkės uodegą. Po trumpo pokalbio, laivai suartėjo, ir apnuoginęs ilgą špagą Šelmufskis puolė badyti piratus. Tai vyko plaukiojant aplinkui. Piratams gintis trukdė denio viduryje stovinčios silkių statinės. Laivams suartėjus, Šelmufskiui pavyko pagriebti piratų vadeivą už drabužio ir išstumti į Tibro vandenį. Bangose sugriebtas piratas ėmė maldauti pasigailėjimo. Kilus menkiausiam įtarimui, „už ausų“ sugriebtas Jeanas Barthas buvo nardinamas po vandeniu. Pasinaudoję sąmyšio nutraukta kova, į piratų laivą perlipo nuskriaustieji žvejai. Jiems leista pasiimti silkes, bet šie pasinaudojo proga ir apiplėšė visą laivą. Paskui nuginkluotam piratui su apiplėšta igula ir apgadintu laivu leista plaukti, kur akys mato... Džiūgaujantys žvejai paprašė Šelmufskio tapti jų silkių apsauginiu už 10 000 svarų kasmetinę algą. Jam nesutikus, dėkingi žvejai padovanojo silkių statinę, kurią pakrovė į barką. Laivu nuotykių ieškotojas pasuko atgal į Romą. Grįžęs

pas astronomą, Šelmufskis liepė atidaryti statinę, kad paragautų silkės. Jis sakė: „Na, velniai rautų, sunku ir perteikti, kokios riebios buvo tos silkės. Buvo neįmanoma jų esti be druskos, nors jau dedant į statinę šios buvo gerai pasūdytos.“ Šią statinę su didele skrynčia specialiu kurjeriu Šelmufskis pasiuntė namo. Tikėjosi silke palepinti didelę jos mėgėją – savo motiną. Po kurio laiko gavęs nerimastingų žinių apie blogėjančią jos sveikatą, ir pats aplinkkeliu pasuko namų link. Sugebėjo pakeliui atsidurti Vengrijoje, Lenkijoje ir Niurnberge.

Kuo Šelmufskio nuotykių gali dominti XX a. lietuvius ir ypač klaipėdiečius? Turbūt tuo, kad leidžia pajauti XVII–XVIII a. uostamiesčių karčemų, smuklių, užėigų, landynių nuotaiką. Panašių pasakojimų klausyta skimbčiojant alaviniams alaus bokalams, skambant jūreiviškoms dainoms – šantėms, tirštuose pypkių dūmuose, prie šono glaudžiant lengvabūdės merginas Klaipėdos smuklėse Mažojoje Vitėje, Didžiojoje Vitėje ir Bomelsvitėje... Turbūt panašių istorijų ir šiandien paporins ne vienas gerai išsilinksminęs jūreivis ar juo apsimetęs Jūros šventės dalyvis. Šelmufskio prototipai tebevaikšto tarp mūsų – tai gyvybinga jūrinio folkloro dalis.

MIESTO APRŪPINIMO ŽUVIMI KASDIENYBĖ XVI A.: 1555–1564 M., 1568–1575 M. KAUNO TARYBOS IR 1561–1564 M. KAUNO VAITO KNYGŲ DUOMENYS

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos ir rinkinių apskaitos skyriaus vyr. muziejininkas-istorikas

Įvadas

Tyrimas remiasi 1555–1564 m., 1568–1575 m. Kauno tarybos ir 1561–1564 m. Kauno valsčiaus vaito knygomis. Jose gausu duomenų apie žuvų tiekimo, eksporto ir tranzito procesus. Tranzito pelnas vienijo žuvų supirkėjus, tarpininkus, gabentojus, upeivius Prūsijos kunigaikštystėje ir Žemaitijoje. Kauną pasiekdavo šviežia, sūdyta, džiovinta gėlavandenė žuvis iš Nemuno, Neries, Dubysos, Kuršių marių baseino. Nagrinėjamuose šaltiniuose paminėta 17 tuo besiverčiančių asmenų. Kitų rūšių žuvų įvairovę atstoję sūdyta silkė. Ji buvo gabenama iš Dancigo ir Karaliaučiaus. Iš Kauno silkę pergabendavo į Vilnių ir tolesnes sritis. Tyrimo metu nustatyta 20 asmenų, tiekusių Kaunui įvežtas silkes.

Įsiliejimas į Europos krikščioniškos kultūros erdvę reiškė ir bendrų elgesio normų priėmimą. Tai apėmė įvairias kasdienybės sritis, tarp jų ir maitinimosi įpročius. XV–XVIII a. LDK gyventojų mitybai įtaką darė Romos katalikų ir Ortodoksų bažnyčių tradicija. Pasninkai ir abstinencijos truko apie 156 dienas per metus¹ (Dambrauskaitė, 2013, p. 74). Draudimas vartoti mėsos ir pieno produktus pasninkų ir abstinencijos laikotarpiais skatino ieškoti jų pakaitalų. Tokiais tapo vandens gyvūnai – svarbiausia žuvis, tačiau nesibodėta ir bebrų, banginių, delfinų (Kurlansky, 2016, p. 124–126).

Žuvų liekanų tyrimai XVI–XVII a. Vilniaus stačiatikių kvartalo kultūriniame sluoksnyje atskleidė, kad dažniau valgyta karšių ir subrendusių 5–7 metų lydekų, mažiau – kuojų, auksinių karosų, ešerių, stepečių. XVI a. greta buvusio pranciškonų vienuolyno aplinkoje rasta daugiau jaunų trimečių lydekų liekanų (Tetereva, Motuzaitė, Blaževičius, 2018, p. 179, 188). Europos kilmieji ir turtuoliai tarpusavyje varžėsi dėl apsirūpinimo brangia žuvimi penktadieniais ir šeštadieniais. Jie galėjo už ją leisti sau mokėti 5, 10, 20 kartų daugiau nei už geriausią mėsą (Rebora, 2007, p. 86). 1565–1566 m. LDK valdovas Žygimantas Augustas pasninkaudavo kiekvieną penktadienį, šeštadienį, religinių švenčių išvakarėse ir per jas. Tuo metu valgytos kelių rūšių žuvis (dažniau karpiai, karosai, lynai, rečiau ešeriai, kuojos, karšiai, švieži ir džiovinti upėtakiai, meknės, vėgėlės, aukšlės, grūžliai, kiršliai, sėliavos, šamai, starkiai, silkės). Per pietus ir vakarienę mėgta valgyti lydekas. Rečiau vaišintasi lašišomis, eršketais, unguriais. Per dieną ant valdovo stalo patiekdavo apie 200 žuvų. Pagautas Neryje, Vilijoje, Vilniaus apylinkių tvenkiniuose ir turguje pirktas atsargas papildydavo Vilniuje, Kaune ekonomo ar seniūno parūpintos žuvis (Dambrauskaitė, 2018, p. 177–178). XVI a. šoktelėjusi ir vėl atslūgusi protestantiškų judėjimų banga

¹Kitur nurodomos net 166 dienos.

(evangelikai liuteronai ir evangelikai reformatai) padarė įtaką aktyviai, bet nedidelei visuomenės daliai². Lenkijos karalystėje pamažu imta atsisakyti trečiadienio ir šeštadienio pasninkų, liko tik penktadieniniai (Dambrauskaitė, 2018, p. 173). Tačiau protestantams nepavyko primesti neigiamo požiūrio į pasninkus ir abstinencijas vyraujančiai daugumai. Apeiginiai mitybos apribojimai ir „košerinės“ žuvies (su žvynais ir pelekais) poreikis būdingas XVII–XVIII a. sustipėjusioms žydų bendruomenėms³. Ši padėtis buvo palanki žvejybai ir iš dalies medžioklei. Nepaisant to, istorinių šaltinių informacija apie žuvies kelią iki LDK miestų ir perskirstymą iš ten yra netolygi. Plačiausiai nušviestas LDK sostinės aprūpinimas žuvimi. Vilniaus apylinkių žvejai gaudė žuvį Neryje ir miesto aplinkos vandens telkiniuose (Tetereva, Motuzaitė, Blaževičius, 2018, p. 175–194; Dambrauskaitė, 2018, p. 169–178). Taip pat vertėsi žuvies supirkimu urmu ir perpardavinėjimu. XV–XVII a. dauguma jų gyveno ne mieste, o priemiesčiuose (Žvejuose, Šnipiškėse, Antakalnyje) ir apylinkių kaimuose. Abiejuose Neries krantuose gyvenę žvejai priklausė Antakalnio bažnyčios parapijai. XVI–XVI a. jie įkūrė religinę Žvejų, arba Penkių Kristaus žaidžų, broliją. 1664 m. birželio 29 d. ATR karaliaus privilegija patvirtino įsteigto Vilniaus žuvininkų cecho statutą⁴.

Apie aprūpinimą žuvimi kitame svarbiame prekių ir krovinių tranzito centre – Kaune – žinoma mažiau. 1554–1571 m. Neries įtekmės ir Nemuno žvejai sudarė socialiai margą bendruomenę už Kauno miesto teisės ribų. Tačiau jų negausių fragmentiškų veiklos paliudijimų randame miesto tarybos ir vaito knygoose. 1554–1564 m. raštininko Severino Bergkmano iš Bazelio, 1568–1570/1571 m. raštininkų Severino Bergkmano iš Bazelio, Kasparo Pranciškaus, Kasparo Henningo iš Sprottau (dab. *Szprotawa*), Joachimo Schwartzo iš Silezijos surašyta Kauno tarybos bei 1561–1564 m. Kauno vaito Motiejaus Heino knyga suteikia duomenų apie žuvų eksportą iš Kuršių marių arealo ir silkių iš Prūsijos uostų⁵. Iš toli atgabentos (jūros, marių) ar išskirtinės (plėšrios, neįprasto dydžio) žuvis buvo brangesnės ir labiau vertinamos turtingesnių pirkėjų (Rebora, 2007, p. 80, 83, 87–88). Trumpi minėtų knygų įrašai lotynų, lenkų kalbomis leidžia pajauti žūklės ir prekiautojų žuvimis kasdienybės Kaune kontekstą, taip pat rekonstruoti įvykius, miestiečių buities epizodus, kuriuose būta užuominų į prekybą žuvimis, jos gabenimą ar žūklę. Nagrinėjamų šaltinių informacijos fragmentiškumas, netolygumas, išblaškymas trukdo atkurti vientisą panoraminį vaizdą, tačiau jos visuma suteikia galimybę apčiuopti žuvų tiekėjų

²Pradiniame etape demonstratyvus mėsos valgymas katalikų ir ortodoksų susilaikymo metu tapo išoriniu atsiskyrimo atributu. Kartais tai sukeldavo nepatogumų. 1553 m. imperatorius Ferdinandas Habsburgas pranešė Veronos vyskupui Lippomanui apie Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto atstovo kunigaikščio Radvilos Juodojo siekį uždraustomis dienomis valgyti mėsą. Imperatoriui pasipriešinus, kunigaikštis gudravo, apsimetė sergantis ir privertė mėsą tiekti į apartamentus slapta (Pociūtė, 2017, p. 65).

³Žydų bendruomenių augimo dinamikos aptarimą žr. Plonsky, 2016.

⁴Plačiau apie Vilniaus žvejus žr. Samalavičius, 2011, p. 139–145. Palyginimui – Varšuvos žvejų cechui lenkiškai parašytas statutus suteiktas 1532 m. Pagrindinės žvejų cecho pamaldos vyko Šv. Barbaros dieną Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje Varšuvos Naujamiestyje, žr. Gloger, 1900, l. 224; 1903, l. 189.

⁵Nepublikuota 1522–1545 m. Kauno tarybos aktų knyga su įrašais lotynų, lenkų, rusėnų kalbomis ir trys 1571–1655 m. Kauno tarybos knygos lotynų kalba. Taip pat 1542–1560 m., 1569–1655 m. Kauno vaito knygos. Iš viso nepaskelbtos devynios knygos. Daugiau apie Kauno miesto knygas žr. Kiaupa, 1973, p. 125–140; 1988, p. 23–46; 2000, p. 66–92; Antanavičius, 2014, p. 107–146. Tyrimė naudota šaltinių publikacija: *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564*. Sud. Darius ANTANAVIČIUS, Linas PLANKIS. Vilnius, 2013 [toliau TK 1555–1564]; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564*. Sud. Darius ANTANAVIČIUS, Algirdas BALIULIS. Vilnius, 2013 [toliau VK 1561–1564]; *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. TK 1568–1570/1571*. Sud. Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius, 2015 [toliau Tarybos knyga 1568–1570/1571].

asmeninio, socialinio, ūkinio gyvenimo aplinką ir komunikacijos kanalus. Išsamus palyginimas su kitais šaltiniais, likusių LDK miestų padėtimi, Kauno išskirtinumo aiškinimasis lieka potencialių ateities tyrimų temomis. Kartu tikimės nedideliu pjūviu paryškinti tiesiogiai upės įtakos ir ten virusio XVI a. kauniečių gyvenimo vaizdą⁶.

Siekiami ištirti 1555–1564 m., 1568–1575 m. Kauno miesto tarybos ir 1561–1564 m. Kauno vaito knygos informaciją apie aprūpinimą žuvimis. Taip pat išanalizuoti nagrinėjamų šaltinių informaciją apie aprūpinimą žuvimis; aptarti gautos informacijos vietą ir kontekstus (paminėjimo aplinkybes, geografiją ir kt.); nustatyti aprūpinimo žuvimi srityje veikiančių asmenų Kaune ratą; atsekti sąsajas su žvejyba, upeivyste, prekyba regiono ir importuotomis žuvimis.

Žvejai

Tik vienas žvejys tiesiogiai paminėtas 1555–1564 m. Kauno tarybos knygoje. Įrašas plunksna atskleidžia žvejo suinteresuotumą kitais pragyvenimo šaltiniais. 1555 m. Kauno tarybos sprendimas pasakoja apie jo pastangas mieste įsigyti daržą ir apie giminytės ryšių su miestiečiais pareigūnais naudą. Pats tokios giminytės faktas rodo, kad žvejais tapdavo nebūtinai socialinio dugno atstovai. Nuosavybės įsigijimas mieste reiškė ne tik naudą, bet ir statuso pakėlimą – nuostatos „*Homo sine pecunia imago mortis*“ įgyvendinimą. Kauno mieste žvejys Alekna (*Alechnowy*) už 14 kapų grašių pirko Jono

Brukarso (*Ioannes Brukars*) daržą. Tai buvo patvirtinta sumokant dalį pinigų – 9 kapas grašių ir aktuojant pardavėjo išsipareigojimą parduoti. Išsipareigota įrašius burmistruui Simonui Gradovskiui (*Simone Gradowski*) į tarybos knygą rusiškai. Komentuodamas šaltinį, istorikas Darius Antanaitis pažymėjo, kad originalus aktavimo įrašas mūsų dienų nepasiekė. Rašyta rusiškai galėjo būti prašant kažkuriai ginčo pusei – Jonui Brukarsui ar Aleknei. Žvejys Alekna kreipėsi į įtakingą giminaitį Mykolą Šimbelį (*Michael Schimbel*) paramos (TK 1555–1564, p. 7 (30/30)). 1556 m. šis įvardytas tarėju (*Ibid.*, p. 18 (83/79)), o 1558 m. – burmistru ir vyriausiuoju Kauno pavieto girininku (*Ibid.*, p. 81 (416/407)). Mykolas Šimbelis apibūdinamas kilmingojo epitetais: *nobilem* (VK 1561–1564, p. 157–158 (746)), *honestus* (*Ibid.*, p. 142 (674)), *honesti domini* (*Ibid.*, p. 46 (222)) *famatum dominum* (*Ibid.*, p. 146 (696)), *slawetni pan* (*Ibid.*, p. 145 (692)), *utczwi pan* (*Ibid.*, p. 146 (693)). Taip pat ir jo sūnus Sebastijonas (*nobilem*), kuris dar laikytas vokiečiu (*germanum*) (*Ibid.*, p. 157–158 (746)). Mykolas Šimbelis daržo pardavėjui sumokėjo likusias 5 kapas grašių. Tačiau ir po to Jonas Brukaras neperrašė nuosavybės. Tai patvirtino Motiejus Katkūnas (*Mattheo Kotkun*). Žvejo giminaitis Mykolas Šimbelis kreipėsi Kauno miesto tarybą, skųsdamas Jono Brukarso veiksmus. Jis nurodė, kad dėl gaišaties pirkėjas Alekna jau turėjo 20 kapų grašių nuostolį, o abu giminaičiai pasilieka teisę bylinėtis dėl jo. Už parduoto turto neperrašymą Kauno miesto taryba nusprendė nubausti pardavėją Joną

⁶XVI a. Kauno upeivystė glaustai aptariama Z. Ivinskio darbuose. Juose labiau akcentuojamas prekių gabenimas ir teisinis reglamentavimas nei verslo kasdienybės aspektai (Ivinskis, 1933, p. 134–149; 1934; 1992, p. 100–125). Z. Kiaupos darbuose didesnis dėmesys skiriamas XVII a. (Kiaupa (1), 2010; (2), 2010, p. 207–214). Kauniečių naudoti laivų tipai ir laivyba aptariami A. Makarevičiaus (1985, p. 66–72), S. Samalavičiaus (1987, p. 26–28), J. Kiaupienės (1994, p. 40–43), L. Bucevičiūtės (2005, p. 55–103) straipsniuose. Nemažai dėmesio sielininkystei ir laivybai Nerimi skyrė V. Vaitkevičius (2010; 2012; 2013; 2014). Fragmentiškai naudota XV–XVI a. šaltinių informacija neleidžia susidaryti platesnio šio laikotarpio upeivių kasdienybės vaizdo. Išimtis – kauniečių kasdienybę 1561–1564 m. pristatantis A. Baliulio straipsnis (2012, p. 185–219). Tačiau ir čia XVI a. žvejai, žvejyba, aprūpinimas žuvimis neaptariami.

Brukarsą (TK 1555–1564, p. 7 (30/30)). Tikėtina, kad Mykolo Šimbelio pagalba giminaičiui buvo naudinga, nes daugiau ginčas su Jonu Brukarsu nebeminimas.

Probėgšmais užsimenama apie dar du tiesiogiai su žvejyba susijusius asmenis. Neryje įrengta tinklų užtūrą jazą (apie tai vėliau) prižiūrėjo jazininkas (*jazowniczi*) Jokūbas Si...wic (*Jakub Si...wic*) (Vaito knyga 1561–1564, p. 146 (693)). Manytina, kad tas prižiūrėtojas ne tik pakeldavo tinklus, išrinkdavo žuvis, taisydavo užtūrą, bet ir budriai stebėdavo laivybą, praleisdavo pro užtvenktą vietą negalinčius praplaukti laivus ar sielius. Turbūt už šias paslaugas gaudavo savo ar šeimininko vardu atlygį. Neaiškios asmens, kuris lotyniškai vadinamas „*magistro piscium*“ (TK 1555–1564, p. 292 (1442/1441)), o lenkiškai – „*zuchmistrza*“ (VK, p. 303 (1380)) funkcijos. Iš jo buvo nupirktas nemažas kiekis lydekų⁷. D. Antanavičius *zuchmeisterį* siejo su didelės valtės, turinčios talpą gyvai žuviai laikyti (lenk. *zug*), valdytoju (VK 1561–1564, p. 303 (1380)). Šio žodžio kilmė vokiška. Todėl visų pirma šioje kalboje ieškotume žodžio dalies – *Zuch* – prasmės. Žodžiai su šia šaknimi siejami su traukimu (*Zug*), veisimu ar priežiūra (*Zucht*). Būtent pirmoji ir trečioji reikšmė papildytų lotynišką termino atitikmenį. Lotyniškas įvardas „*magistro piscium*“, t. y. žuvų meistras, leistų svarstyti apie kitokias galimybes (TK 1555–1564, p. 292 (1442/1441)). Prūsijoje kalbinis atitikmuo būtų žūklę ir prekybą žuvimi prižiūrintis pareigūnas – *Fischmeister*. Duomenų apie žuvų kokybę, pardavimą prižiūrintį ir išdo naudai už tai mokestį renkantį pareigūną XVI a. Kaune dar

neaptikta. Tačiau žinoma, kad atplaukę iš Nemuno kauniečiai privalėjo sumokėti muitininkui 1 lietuviško grašio dydžio pranešimo rinkliavą – *обесмка*, o atgabėnę žuvų turėjo duoti lydeką ar kitą geresnę žuvį (Kiaupa (1), 2010, p. 94). 1540 m. Žygimanto Senojo privilegijoje išvardyti miesto pajamų šaltiniai. Tarp jų rinkliavos iš prekiautojų gėralais, audiniais, gelumbe, druska, duona, silkėmis ir kitomis žuvimis (Ibid., p. 393).

Laivyba ir užtvarinė žūklė

Kauno miesto ir Kauno vaito knygoje išliko kitokių žvejybos aplinkos atspindžių. Tai, kad šiose knygoje nerandame amžinų skundų dėl nutrauktų tinklų ar užtūrose įstrigusių laivų, nereiškia, jog tokių nebūta. Matyt, panašūs ginčai buvo sprendžiami kitur. Žvejybos priemonės į mūsų nagrinėjamus šaltinius pateko kaip Kauno miestiečių socialinių ir ūkinių tarpusavio susidūrimų vieta. Jie suteikia galimybę pažvelgti į kasdienį gyvenimą. Prabėgus šešeriams metams po jau aptartų įvykių, žvejybos kontekste vėl paminėtas tas pats Mykolas Šimbelis. Šį kartą nagrinėjant painų smurtavimo atvejį, 1561 m. užsimenama apie tinklų užtvarą *jazy*, t. y. žūklės priemonę Neryje. Ją prižiūrėjo krante pastatytoje pašiūrėje – būdoje – budėjęs *jazowniczi*. Nurodoma, kad užtūra buvo kliuvinys žemyn Nerimi iš Vilniaus besileidžiančioms vytinėms. Todėl nakties metu nepatyrusiems upeiviams ją apiplaukti padėjo gerai vandens kelią pažįstantys vedliai (VK, p. 146 (693)). Nepaisant pavojaus laivybai, užtūromis naudotasi dar ilgai⁸. Jų nauda savininkams atsiskleidžia vėlesniuose dokumentuose. Iš 1782 m. vyskupo Ignoto

⁷Gėluose vandenyse sužvejotos lydekos buvo populiarios ir prieinamos, į daugelį senųjų Europoje spausdintų receptų knygų įtraukta nemažai patiekalų iš jų, žr. Rebor, 2007, p. 83, 87.

⁸Palyginimui – Lenkijoje užtūros Vysloje minimos jau 1289 m. „*yasz in flumine Vyszla*“ (žr. Gloger, 1902, l. 285, 1903, l. 193–194), o LDK – Nemune nuo 1387 m. Jogailos privilegijos Vilniaus vyskupui ir kurijai „*de obstaculo nostro jasz, dicto vulgariter, in fluvio Nemen sito*“ (žr. Codex, 1932, l. 6, 8).

Masalskio Kauno dekanato vizitacijos sužinome, kad atokiau nuo kelio, Klebonišchio polivarko kaimo pakraštyje, prie Neries būta Kauno klebono pono Valadkevičiaus ir Rumsiškių seniūno karčemų. Tuo metu klebono jazą (*jaz*) upėje perėmęs seniūno karčemos laikytojas. Kauno parapijos bažnyčios klebonui privalėjo atitekti jame sužvejota kas dešimta bet kurios rūšies žuvis. Tačiau būta laikotarpių, kai mokestį natūra pakeisdavo pinigai. 1647 m. Abiejų Tautų Respublikos Seimo nutarimu, ši dešimtinė pakeista 200 lenkiškų auksinių ir 6 lašišomis (Vaitkevičius, 2012, p. 110–111).

Žvejybos priemonės išnyra 1561 m. rudenį vykusio konflikto tarp tarėjo Jono Tolsciko (*Jana Tolscikowego, Jana Tolsczika*) tarno Vaitiekaus Janavičiaus (*Woydziecha Janowicza*) ir M. Šimbelio sūnaus Sebastijono (*Sebestiana*) epizode⁹. Ginčas išiplieskė prieš spalio 8 d. Būtent tą dieną M. Šimbelis paprašė urėdo atsiųsto pono Andriaus Kleperio (*Andris Klepper*) apžiūrėti sumušto sūnaus Sebastijono mėlynių ir įrašyti liudijimą į Kauno vaito knygą. Kūno apžiūros metu pastebėtos dvi mėlynės ant strėnų, viena – ant peties. Muštynių metu vaikas neteko kepurės, kardokšlio, arkebuzos (VK, p. 39 (663)). Ginklai ir kepurė buvo išskirtiniai kilmingo bei garbingo asmens atributai¹⁰. Jų praradimas ir pabrėžtinas kitoks panaudojimas buvo suvokiamas kaip smūgis orumui. Spalio 14 d. dėl sumušimo M. Šimbelis per vaznį Jeronimą Stanislavovičių

(*Hieronimum Stanislawowicz*) iškvietė V. Janavičių į teismą (VK, p. 142 (674)). Spalio 28 d. teismas nurodė kaltinamajam per tris dienas prisiekti nemušus M. Šimbelio sūnaus (Ibid., p. 145 (692)). Tą pačią dieną M. Šimbelis su V. Janavičiumi kreipėsi į Kauno vaitą dėl kito susijusio įvykio. Jo aplinkybių aprašymas iš praeities sutemų ištraukė žvejybos Neryje vaizdelį. Esą praėjusį šeštadienį M. Šimbelis važiavo iki savo dvaro prie Neries (*Wielia*). Naktį jis sumanė pašaudyti iš arkebuzos netoli tinklų perkalo (*jazu*) ir pasakęs: „*Še tau išdavike, regzti apie mane ponui vaitui.*“ V. Janavičius tęsė pasakojimą pateikdamas kitokią istorijos versiją: „*Teisybė, tą kartą, praėjusį šeštadienį, aš savo pono nurodymu sėdėjau vytinėje iš Vilniaus ir nuo perkalo rodžiau kelią bernui Novotnui Skorului (Nowotnemu Skorul), kuris mano pono dvare turi tarnybą. Tuo metu, kažkas manęs paklausė: „Kas eina?“ Jam atsakiau: „Aš esu.“ Tasai pasakė: „Ach, tai tu, išdavike, norėjai mane išdanginti iš šio pasaulio“, – ir kartu su arkebuza į mane taikė, o aš atgal nešoviau. Kas žinoma geriams žmonėms, kurie buvo keliose vytinėse ir dviejose pono Hanusovičiaus (Hanusowich) grandyse, taip pat perkalo prižiūrėtojui (*jazowniczi*) Jakūbui Si...wic (Jakub Si...wic), kuris sustojo dėl to išbėgęs iš būdos <...>ėjus dienos ryte aštuntą valandą.“ Ponas Mykolas prieštaraudamas pasakė, kad ten nebuvo Jokūbo, kada ir „*kur arkebuza į jį taikė ir spaudė, tačiau nepaleido*“ (Ibid., p. 146 (693)). Tokį*

⁹Konflikto esmė tokia: Vaitiekus Janavičius apkaltino M. Šimbelio sūnų Sebastijoną, kad šis išgąsdinęs mažąjį Janavičiaus sūnų: „*Pone Mykolai, prisiminkite, kai prisėdote prie mano namų, kuriuos sau išsinuomojau, nuėjau savo žmonos ieškoti. Prisėdote su kardokšliu ir į mano mažąjį vaiką nekreipėte nė mažiausio dėmesio, o tavo sūnus Sebastijonas su kardokšliu ir arkebuza. Tada tu pats papasakojai tai: „Sūnus mano, stovėdamas už durų, šovė, tačiau to neužmušė.“ O paskui, atrodo, ėmiau stumti iš prieangio, su juo apsisistumdžius ir atidavė tą arkebuzą, kurią ketinau nunešti urėdai, bet buvo labai vėlus metas. Tą arkebuzą ir kardokšlį esu pasiruošęs atnešti urėdai, bet ne kaip ginklus. Taip pat jūs turėjote man <...> kalbėti netiesą, net prieš geruosius žmones <...> turėjote man, antrą kartą atėjęs, pone Mykolai, sėdint su žvake, kalbėti man, kažkas mano sūnų sumušė, o jam <...> atsakiau, kad nemušiau.“ Savo ruožtu M. Šimbelis kaltino V. Janavičių atėjęs į jo išnuomotą seklyčią ieškoti savo žmonos ir ten sumušus sūnų Sebastijoną, žr. VK, p. 145 (692).*

¹⁰Plačiau apie simbolinę kepurės prasmę paprotinėje teisėje žr. Valikonytė, 2006, l. 191–206. Kardo nešiojimo, kaip kilmingųjų atributo, tradicijos atspindys: Lenkijos kancleris Andrzejus Zamojskis savo 1778 m. įstatymo projekte numatė bausti 300 auksinių magistratą už miestiečių elgimąsi bajoriškai – važinėjimąsi kariatomis, dabiniams auksu, sidabru ir brangakmeniais, daugiau kaip vieno tarno turėjimą kelionės metu ir kardo nešiojimą keliaujant, žr. Zamojski, 1874, l. 213–214.

delsimą įmanoma paaiškinti šaudymo specifika¹¹. Abu nenukentėję šauliai ginčijosi nuo užtūros iki pono vaito namų. Liko neaišku, kuris iš jų užpuolikas. Todėl vaito apklausai buvo kviestas perkolo prižiūrėtojas Jokūbas (Ibid., p. 146 (693)). Grasinimu ir jėgos demonstravimu siekta paveikti silpnesnę pusę ir įtvirtinti savo interesus¹². Kuo baigėsi kivirčių grandinė, Kauno miesto tarybos ir Kauno vaito knygos žinių nepateikė. Netrukus brolių Sebastijono ir Pranciškaus Šimbelių aktyvumą, ginant savo interesus, teko išbandyti tėvui Mykolui ir jo antrajai žmonai pamotei Sofijai¹³.

Kauno miesto tarybos knygos lotyniškame tekste randame penkis kitokio – lietuviško –pavadinimo (*persėda*) užtūrų Neryje ir Nemune paminėjimus. Darius Antanavičius pažymėjo, kad lietuviškas terminas *persėda* galėjo reikšti kliūtį arba užtvarą Neries upėje. Įveikiantieji ją turėjo persėsti, t. y. perlipti (TK 1555–1564, p. 50 (104)). Su tuo sietina 1511 m. paminėto Gegužinės (*Кзекзужинь*) dvaro priklausinio Perelazo (*Перелазы*) dvarelio pavadinimo klimė. Didelė prie Neries įsukūrusio dvarelio pajamų dalis būdavo surenkama iš upėje įrengtos užtūros (Lietuvos metrika, 1998, p. 169–171). Laimonas Karalius *perkalus*, *jazus*, *persėdas*, *takišas* vertino kaip sinonimus. Perkolai buvo atnaujinami kiekvieną pavasarį po ledonešio. Tyrinėtojas pažymėjo, kad XVI a. būta atvejų, kai visą upę pertverianti kuolų ir karčių konstrukcija buvo paverčiama laikinu lieptu ar

net tiltu – „pervažiuojamu perkolu“ (Karalius, 2009, p. 5–25). Neatidumas, klaida, nežinojimas, srovės ir oro pokyčiai didino laivybos tarp šių pertvarų riziką. Kuo baigėsi vienas incidentas, sužinome iš 1563 m. įrašo Kauno tarybos knygoje. Vasario 26 d. ši institucija nagrinėjo Simono Šlenco (*Simon Slentz*) ir lenko puodžiaus Lauryno (*Laurentio figulo Polono*) ginčą dėl išnuomos vytinės ir trūkstamo nuomos užmokesčio dalies išmokėjimo. Puodžius, sugadinęs išsinuomotą laivą, tebelaikė toliau. Jis buvo dar neišmokėjęs 40 grašių iš 70 grašių nuompinigių. Atsikirtimui į S. Šlenco priekaištus puodžius Laurynas pakvietė liudyti išsinuomos vytinės vairininką. Tas kartu su juo atvyko į miestą pateikti parodymų. Vairininką iš veido atpažino ir pats S. Šlencas. Šis patvirtino, kad tas vairininkas iš jo perėmė vytinę ir pagrindinę įrangą. Tačiau vairininkas negalėjo S. Šlencui patvirtinti Lauryno per samdos laiką vyatinei padarytų nuostolių. Tas pasiskundė dėl vairininko sugadinto vairo (*gubernaculo*), Neries upėje (*Veliae*) užkliuvus ties persėdu (*adpersedam*). Vairininkas savo kaltės nepripažino. Jis pasiūlė S. Šlencui gražinti vytinę. Dėl nuostolių taryba kvietė pasitelkti arbitrais abiejų pusių geruosius žmones susitarimui ir susitaikymui (KT 1555–1564, p. 234 (1181/1188)).

Ilgainiui upių užtūras imta vertinti kaip žalingą kliuvinį. 1447 m. Kazimiero Jogailaičio valdymo laikotarpiu Piotrakove (*Piotrkowie*)

¹¹Šaudymas arkebuza reikalavo specifinio pasirengimo ir laiko. Šaudantysis turėjo būti išvalęs vamzdį, įpylęs parako į nedidelę vamzdžio angelę prie buožės, per vamzdžio galą įpylęs papildomai parako ir įstūmęs švino kulka, užkalęs šampalu užtaisą vamzdyje, uždeges dagtį, nusitaikęs ir padėjęs pirštus ant nuleistuko. Be to, net paruoštas ginklas drėgmėje dažnai nesuveikdavo (parakas drėkdavo ir nesprogdavo, dagtis neįsidegdavo). Nuspaudus nuleistuką, dagtis paliesdavo padegamuojų paraku užpildytą ertmę. Parakas įsidegdavo ir nuaidėdavo šūvis. Tačiau ne iš karto, bet po 3–6 sekundžių, tad būdavo laiko nukreipti jį kitur ar aukai išsisukti nuo pasekmių.

¹²Šios istorijos tąsa sužinome toliau (Ibid., p. 157 (745)); Lapkričio 16 d., bijodamas dėl savo sveikatos, V. Janavičius paprašė užrašyti į knygą dar vieną smurtavimo atvejį. Prieš dieną M. Šimbelio sūnus Pranciškus (*Fracka, Franciscus Schimbel*) netikėtai su bičiuliais atvyko į pirtį, kurioje V. Janavičius prausėsi. P. Šimbelis ketino į jį šauti arkebuza. V. Janavičius sutrukdė ir atėmė iš jo ginklą. Galų gale su apnuogintu kardokšliu P. Šimbelis kelis kartus dūrė į langelio stiklą ir jį išdaužė.

¹³Plačiau apie tai žr. Ibid., p. 157–158(746); tarp sūnų ir tėvo su pamote kilo ginčas dėl audėjo Valentino (*Valentini*) kartu su Jurgiu Duršaliu (*Georgii Dursale*) mūnamio perleidimo. 1561 m. lapkričio 17 d. bylinėtis dėl šio Kauno senojoje dalyje stovėjusio mūrinio namo Ilgojoje gatvėje Pranciškus savo atstovu paskyrė brolių Sebastijoną.

vykusiame pirmajame laisvame Lenkijos karalystės seime pareikalauta jazais pertvėrus laivuojamas upes (Vyslą, Dnieprą, Styrą, Narevą, Bugą, Vartą, Dunajecą, Visloką, Saną, Tyšmienicą, Nidą, Prosną) palikti praplaukas. 1496 m. prie laivuojamų upų buvo pridėtos Drvenca, Brda, Notečas ir nustatyta, kad už praleidimą per jazą imamas „septyniasdešimt“ grašių mokestis nebūtų viršijamas. 1557 m. Lenkijos karalystės seimas nustatė už pertvėrimą jazais aukščiausią baudą 100 grivinų, t. y. 50 svarų sidabro. 1563 m. Jono Herburto (*Joannes Herborth de Fulstin*) parengtame „*Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*“ rašoma: „*Dauguma mūsų upių užverta jazais ir užkolais; daugiausia žuvims gaudyti, o ne valstybės naudai. Todėl uždrausta plaukiančius versti sumokėti mokestį ar persikraustyti, kur ne užkolais, o tinklais gaudoma. Galų gale, kam suteikta malonė naudotis jazu, leidžia jame įrengti plačius vartus, kuriuose tegu vykstantiems leidžia laisvai praplaukti.*“ (Gloger, 1902, l. 285–286; Gloger, 1903, l. 193–194). Dabartinės Lietuvos teritorijoje upių pertvėrimo praktika išliko ilgiau. 1890 m. Rusijos imperijos spaudoje rašyta, kad Rytprūsiuose skersai Nemuno įrengtos pertvaros trukdė didesnėms ir geresnėms žuvims pakilti aukščiau Jurbarko (Piškinaitė-Kazlauskaitė, 1998, p. 8). XX a. *persėda, perkola / perkalas, jazas, takiša, kamša* pateko į Didįjį lietuvių kalbos žodyną kaip tinklų, bučių, venterių, maišų tarp subestų karčių – sukaltų kuolų užtūra žūklei ar užtvara upėje plaustams sulaikyti (Karalius, 2009, p. 5–25). XVI a. užtūromis, kaip laivybą stabdančiomis užkardomis, naudojosi mokesčių

rinkėjai. 1511 m. Žygimantas II Senasis patvirtino Trakų vaivada Grigui Astikui, jo žmonai, įpėdiniams ankstesnį Gegužinės dvaro su priklausiniais (Perelazų dvareliu ir kitais) dovanojimą. Valdovas papildomai suteikė teisę statyti pilį, miestą, karčemas, rengti turgus, rinkti muitą. Privilegijoje pažymima, kad nuo seno jazu pertvėrtoje Neries upėje muitą rinko Gegužinės dvaro laikytojas ponas Mardosa ir kiti. Kiekvienas praplaukiantis didelio ar mažo laivo valdytojas dvarui turėjo mokėti 2 grašius, o jo tarnas – 2 pinigėlius arba taip vertinamą duonos kepalą (Lietuvos Metrika, 1998, p. 169–171). 1538 m. kauniečiai rašte valdovui Žygimantui Senajam pažymėjo, kad mokesčiai upėse už praleidimą per perkolus, stovėjimą prie kranto padvigubėjo. Valdovas visiems žemvaldžiams prie Nemuno, Neries, Nevėžio, Šventosios ir kitų upių nurodė įkainius kauniečių laivams – po 1 grašį perkolininkui ir 1 grašį per perkolą laivus pervedančiam žmogui. Mokestis turėjo būti imamas tik nuo didžiųjų laivų, škutų, strugų. Liepta neapmokestinti valčių. Taip pat uždrausta iš kauniečių reikalauti kranto mokesčio. Nepaklususiems buvo pagrasinta išpūdinga 100 kapų lietuviškų grašių bauda. 1552 m. ir 1556 m. šiuos nurodymus pakartoto Žygimantas Augustas. Nuo savęs jis pridėjo draudimą neimti neįprasto dvigubo mokesčio – plaukiant aukštyn ir žemyn upe (Kiaupa (1), 2010, p. 222–223). Valdovo raštai šios problemos neišsprendė. Kauno miestiečiai pasiskundė dėl patiriamos žalos ties Neries persėda (*perszeda Velie*) greta miesto. Čia Jonas Honas (*Ioannes Hone*) rinko vandens muitą (*aquatici thelonei*). 1557 m. liepos 21 d. Jonas Honas pasižadėjo į Kauno miesto tarybos teismą

atsivesti liudyti savo samdinį Šuniagalvonį (*Szynogalwanis*). Tačiau nurodytą liepos 23 d. šis liudytojas teisme nepasirodė. Atsižvelgusi į tai, taryba liepė Jonui Honui muito, pažeidžiant miesto privilegijas, neimti. Priešingu atveju pagrasino, kad už paties ar jo vardu renkamą muitą privalės asmeniškai atlyginti nuostolius ir mokėti numatytą laidavimą už pažeidimą. Tai išklausęs Jonas Honas pagrasino: „*Jūs manęs neteisite, aš viską pranešiu ponui Eustachijui (Eustaffium).*“ Jis žinojo, kokių pareigūnu remtis. Tuo metu ponas Eustachijus Valavičius ėjo LDK valdovo raštininko pareigas. Kauno taryba sušvelnino toną ir leido liudininką atvesti vėliau (TK 1555–1564, p. 50–51 (252/241)). Panašių precedentų būta ir Lenkijos Karalystėje (Gloger, 1902, l. 285–286). Kauno miesto tarėjo Jono Hono gebėjimas rinkti mokesčius buvo įvertintas¹⁴. Po kelerių metų Jonui Honui vėl buvo priminta Neries persėda. 1559 m. liepos 5 d. Jurgis Demeras (*Georg Demer*) ir Stanislovas Gradovskis (*Stanislaus Gradowski*) Kauno miesto tarybai skundėsi dėl Jono Hono tarno sulaikytų laivų ties Neries persėda (*perseda Wilia*). Už leidimą plaukti toliau iš jų vairininkų reikalauta po kepalą lietuviškos duonos (*panemunum Lithuanicum*), ko anksčiau niekada nebūdavę¹⁵. Jonas Honas tvirtino apie tai nieko nežinantis. Taryba nurodė jam pasirūpinti, kad tarnai nebekeltų miestiečiams nuostolių ir nebedarytų kliūčių laivybai. Liepta atvesti įvykio dalyvius. Laivų savininkams – vairininkus, o J. Honui – savo tarną. Pripažinus pastarojo kaltę, šis privalėtų atlyginti patirtas sugaišinimo išlaidas (TK 1555–1564, p. 104–105

(545/525)). Vėliau tokią veiklą dar plėtojo ne vienas J. Honas. Šalia jo minimas miestietis Fridrikas Liubneris (*Friderici Lubner*). 1562 m. birželio 17 d. Kauno miestiečiai Motiejus Šeredzis (*Matthias Szeredzis*), Jurgis Demeras (*Georgius Demer*), Motiejus Odegelis (*Mattheus Odegell*) ir Jurgis Šeperis (*Georgius Schepperj*), Milkus Pečiulis (*Melkus Puetzullis*), Žostautonis Gotšalkiskas (*Salteltanis Gotschalkisk*) ir Stonys (*Stanisz*) apskundė J. Honą, kad pertvėręs visas upes persėdais su savo tarnais ir F. Liubneriu sulaiko visus vairininkus. Visuomet iš jų visų už užtvaro atidarymą pirmyn ir atgal Nemune (*Nyemen*) bei Neryje (*Velyam*) reikalavo duonos, priešingai Kauno miestiečių privilegijos nuostatoms. Tokiu būdu už praplaukimą į abi puses išreikalauta dviejų kepalų duonos iš Motiejaus Šeredzio vairininko Felikso Bugdanovičiaus (*Felicem Bugdanowitz*) ir Jurgio Demero vairininko Andriaus Skamarako (*Andream Skamaraka*), vienas duonos kepalas ir statinė gėrimo – iš Motiejaus Odegelio bei Jurgio Šeperio, Gardino duonos kepalas (*panem Grodnensem*) už du grašius ir puodelis gėrimo, du duonos kepalai – iš Šašelio Zasteltonio (*Saszell Sasteltanis*) vairininko Grigo Šukio (*Grigam Szukis*). Stonys skundėsi paskirtu vienu duonos kepalu (*Ibid.*, p. 195 (990/981)). Sąlyginę duonos vertę padeda nustatyti 1559 m. birželio 7 d. Kauno tarybos nutarimas kepėjams ir kepėjoms parduoti ruginę duoną už 2 arba 4, o kvietinę – už 1 arba 4 denarus (*Ibid.*, p. 531/551). Vairininkų tvirtinimu, duonos reikalavo tarnas Jonela (*Jonello*) arba persėde išlaikomas mokesčių rinkėjas. Skundą miestiečiai paprašė

¹⁴1558 m. birželio 3 d. bendru tarybos, suolininkų, bendruomenės nutarimu kartu su keturiais asmenimis jis paskirtas rinkliavai vaivadai Mikalojui Radvilai Juodajam surinkti už atleidimą nuo pastočių mokesčio ir miesto tarybai už budėjimą saugantis gaisro, gatvių grindinio atnaujinimą, žr. TK 1555–1564, p. 74 (372/364).

¹⁵Istoriografija nurodo, kad duona buvo senesnė už pinigų upeivių mokesčio forma. Upeiviai duona atlygindavo už pagalbą gelbstint nukentėjusias vytnines (Vaitkevičius, 2007, p. 110).

įrašyti į tarybos knygą (Ibid., p. 195 (990/981)).

Prekyba regiono žuvimis

Visuotinės religinės praktikos formuojama paklausa žuvims kūrė geras prielaidas prekybai. Tačiau iki pat XIX a. prekyba žuvimis turėjo vieną esminį trūkumą. Šiltuoju metų laiku šviežios žuvys greitai genda. Todėl jos realizavimo laikas trumpėja. Buvo ieškoma būdų gabenti žuvis gyvas. Tai kėlė transportavimo kaštus, o priklausomybė nuo išorės aplinkybių (pvz., oro sąlygų, kelionės trukmės, žuvų ištvėrmės ir t. t.) didino verslo riziką (Rebora, 2007, p. 82–83). Lenkijos Karalystėje ir LDK žinota, kaip įrengti ledaines ir išlaikyti iškirstus – išpjautus ledo luitus šiene, šiauduose, pjuvenose, žemėje, bet ledo ruošimas, išsaugojimas, naudojimas reikalavo didelių įdėjimų, laiko, darbo, pastatų. XVI a. šiltuoju metu ledu vėsinti maisto produktus galėjo sau leisti tik stambių didikų dvaruose¹⁶. Gyventojų daugumai teko tenkintis ką tik pagauta ir pristatyta brangia gyva žuvimi. Taip pat iš toliau atgabenta sūdyta, džiovinta ir rūkyta.

Apie prekybos Kuršių marių žuvimi organizavimą ir pagrindinius veiksmus pasakoja Kauno vaito ir Kauno miesto tarybos knygos įrašai, nagrinėjantys miestiečio Jono Duršteinionio (*Jana Dursthinya*, *Jana Dursteinanis*, *Ioannis Dursteinanis*, *Ioanis Dursteinis*) palikimo klausimus. 1562 m. sausio 10 d. gerbiamas ponas Petras sargybinis (*Piotr strażnik*, kitur *Pyetzullis struznik*, t. y. strugo savininkas) į Kauno vaito teismą iškvietė velionio Jono Duršteinionio žmoną Anną (*Hannę*). Jis klausė, ar ši laikosi savo

nusistatymo, įrašyto į pono vaito knygą, apie 60 kapų lietuviškų grašių savo vyro skolą. Našlė Anna per savo žentą Steponą Tautūną (*Sczepana Thauthuna*) pranešė, kad yra kviečiama anksčiau, nei buvo nustatyta jos sūnui Grigui (*Grigera*). Jos pageidavimu, skirtas šešių savičių terminas surinkti žinias apie tą skolą, kas buvo Petro užrašyta (VK 1561–1564, p. 175 (833)). 1563 m. vasario 12 d. jo našlė Ona Stanisloviene Duršteiniene (*Anna Dursteinowa Stanislovova*) pasirinko savo globėjais Joną Petrovičių (*Ioannem Petrovitz*) ir Tomą Krušniką (*Thomam Krusznikum*) (TK 1555–1564, p. 231 (1179/1171)). Iš vėlesnių įrašų sužinome, kad velionis J. Duršteinionis turėjo jau ištekėjusią dukrą ir žentą Stanislovą (*Stanislaus Mattheunis*)¹⁷. Mums svarbią informaciją perteikia Jono Duršteinionio sūnaus Grigaliaus Duršteinaičio liudininkų Kauno miestiečių Alekno Žiūroniko (*Alechno Zuronikus*) ir kubiliaus Hermano (*Hermanno Bendnarsa*) šaukimas į tarybos teismą 1564 m. birželio 9 d. Jų prašyta „pripažįstant tiesą“ papasakoti apie velionio Jono Duršteinionio ir strugo savininko ar šiporiaus Petro Pečiulio (*Pyetzullis struznika*, *Petrus Pyetzullis*) sukurtą bendriją žuvims atsigabenti ir parduoti. Nurodyti, kokia dalis pinigų ir žuvų teko kiekvienam iš jų. Iškvietas į teismą P. Pečiulis atsisakė ką nors prie to pridėti ir apklausti liudininkus. A. Žiūronikas prisiėmė visą atsakomybę už savo žodžių teisingumą ir paliudijo, kad J. Duršteinionis ir P. Pečiulis sudarė prekybinę sąjungą. Abu P. Pečiulio untre (*Untre*) arba pergu (*perga*) nuplaukė į Prūsų marias (*sinum Prussicum*) atsigabenti žuvų.

¹⁶Žuvų laikymo dėžė minima Lipnikų (*Lipnikach*) palivarko inventoriuje Palenkėje (*Podlasiu*), sudarytame po Tykocino seniūno Lukašo Gornickio (*Lukasz Gornicki*) mirties 1603 m.: „Ties keliu iš miesto [Tykocino] – vartai, juose skląstis užšovimui. Prie vartų suoloelis. Netoli nuo tų vartų nedidelė sodželka, prie jos drėbtos arklidės, iš kitos pusės skrynčia žuvims saugoti, jose [arklidėse] du langai su geležiniais vyriais ir langinėmis“ (Gloger, 1902, l. 79).

¹⁷Dėl uošvio socialinio statuso šis imtas vadinti žmonos pavarde – *Stanislai Dursteinis*. Jie gyveno savo name ir susilaukė dukters Dorotėjos (*Dorotheae*) (Ibid., p. 283 (1407/1401)).

D. Antanavičius nurodo dar du šio tipo laivo pavadinimus – *unter, cymba*. Pažymi, kad Prūsų mariomis pavadintos Kuršių marios. Atsigabentas žuvis partneriai iškrovė ir susandėliavo P. Pečiulio namuose. Ten jos buvo parduotos. Kiek į verslą buvo įnešta lėšų iš kiekvienos pusės, liudytojas esą nežinojo ir tų pinigų nebuvo matęs. Tą patį patvirtino antrasis liudytojas. Tik pridėjo, kad žuvys parduotos už aukščiausią kainą. G. Duršteinaičio prašymu, liudytojai priesaika patvirtino savo parodymus. Jie turėjo pridėti pirštą, prisiekdami „Tegul padeda Dievas“ („*Sic Deu Adiuvet*“), kaip nurodoma įstatyme. Kauno miesto taryba patvirtino šių priesaikų teisinę galią. Tai buvo aktuota (Ibid., p. 282 (1406/1400)). Tikėtina, kad taip G. Duršteinaitis aiškinosi P. Pečiulio pretenzijų į velionio tėvo dalį už parduotas žuvis pagrįstumą.

Nemažai prekybos Kuršių marių žuvimis funkcionavimo ir finansavimo detalių atkleidžia ilgas Motiejaus Puniškėno našlės Liucijos (*Lucia quondam Matthäi Puniskanis vidua*), jos globėjo, tapusio vyru, Mykolo Andrėjovaičio (*Michał Andrzejewicz, Michaelis Andrzejovitz*) bylinėjimasis dėl skolos Matiejui Katkūnui (*Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis*). 1562 m. birželio 22 d. Motiejus Katkūnas byloje dėl skolos prieš Motiejaus Puniškėno našlę Liuciją savo atstovu Kauno miesto taryboje paskyrė Mykolą Milevskį (*Michaelem Milevium*) (Ibid., p. 196 (995/986)). Rugpjūčio 19 d. našlė, atsisakiusi M. Milevskio, prašė paskirti asmeniniais globėjais Andriejų Dopkovičių (*Andream Dopkovitz*) ir Masiejų Skamaraką (*Massaeum Skamaraka*). Jų įgaliojimus patvirtino miesto taryba. Dėl to nutarta, kad

velionio M. Puniškėno tėvas Mykolas Puniškis (*Nicolaus Puniskis*) savo anūkų, t. y. Liucijos vaikų, aprūpinimui paskirtų globėjus (Ibid., p. 206 (1051/1042)). Tokiu būdu pasirūpinta našlaičių globa net ir bylos nesėkmės atveju. Tolesni bylos veiksmai nusikėlė po dvejų metų. Per tą laiką našlė Liucija ištekėjo už savo globėjo Mykolo Andrėjovaičio, o šis ėmėsi jai teisėtai atstovauti. Per tą laiką mirė skolos neatgavęs Motiejus Katkūnas. 1564 m. sausio 11 d. M. Andrėjovaitis apklausai į Kauno vaito teismą pakvietė žemaitį Motiejų Anskopiškį (*Maczieia Zomoiczina Anskopiska*). Jis siekė išsiaiškinti, kur išleista dalis pinigų, kuriuos velionis jo svainis Steponas Petravičius (*Sczepan Piotrowicz*) ir velionis Kauno suolininkas Motiejus Puniškėnas (*Maczieyem Puniskiem*) siuntė į Pamarį (*na Pomorze*) žuvisms įsigyti. Iš vėlesnio konteksto aiškėja, kad tai turėjo būti sąlyginai netolima Prūsijos vietovė, t. y. Kuršių marių pamarys ar pajūris. Dingusi suma siekė 16 kapų ir 20 lietuviškų grašių. Tuos pinigus esą reikėjo perduoti velionio Motiejaus Katkūno vaikams. Atsakydamas žemaitis Motiejus Anskopiškis papasakojo, kad kai buvo minėtų velionių pasiūstas žuvų į Pamarį, gavo 15 kapų ir 20 lietuviškų grašių. Pas *zuchmeisterį* (*zuchmistrza*) šeiminkų vardu nupirko skolon lydekų¹⁸ už 4 kapas ir 50 lietuviškų grašių. Už gautus pinigus M. Anskopiškis pirkosi maisto, mokėjo tarnautojams, druską sūdyti nugaišusioms žuvisms. Pargabentą gyvą žuvį atrinko vokiečiui Motiejui Puniškėnui, o tas perdavė savo tėvui, senajam Mykolui, iš jo gaudamas pinigų. Taip esą M. Anskopiškiui kalbėjo pats velionis Motiejus. Tų senajam Mykolui Puniškiui duotų žuvų buvo apie

¹⁸Lydekų yra viena dažniausiai minimų žuvų Europos senujų kulinarijos receptų knygoje (Rebora, 2007, s. 83).

pusketvirtos statinės. Kur šis jas dėjo, M. Anskopiškis nežinojo. Tai buvo Mykolo Andrėjovaičio su šalia jo stovėjusia žmona Liucija patvirtinta ir užrašyta į Kauno vaito knyga (VK 1561–1564, p. 303 (1380)). Paskui procesas tik įsibėgėjo. Rugsėjo 30 d. Liucija ir Mykolas Andrėjovaičiai Kauno miesto tarybai pasakė, kad yra skolingi Motiejui Katkūnui net 30 kapų lietuviškų grašių, kas velionio buvo aktuota. Mykolas Andrėjovaitis teigė jo pirmtaką Motiejų Puniškėną paskolinus 20 kapų lietuviškų grašių M. Anskopiškiui. Šis prieš teismą pripažino tik 15 kapų ir 20 grašių skolą. M. Anskopiškis teigė pinigus gavęs iš Jurgio Melo (*Georgii Meylo*) žento Stepono (*Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz*). Tas įsakė už juos Prūsijoje nupirkti žuvų. Likusius pinigus, t. y. 5 kapas lietuviškų grašių, suteikė „*magistro piscium*“. Vėliau 13 kapų lietuviškų grašių M. Anskopiškis esą perdavė Mykolui Puniškiui, o 5 kapomis lietuviškų grašių atsilygino „*magistro piscium*“ pardavęs žuvį. M. Andrėjovaitis teigė turintis liudininkų 5 kapų lietuviškų grašių skolai įrodyti. Kauno miesto taryba liepė juos atvesti į teismą (TK 1555–1564, p. 292 (1442/1441)). Rugsėjo 1 d. buvo išklausti M. Andrėjovaičio atsivesti liudytojai miestiečiai Mykalojus Papinigaitis (*Nicolaus Popyeningovitz*) ir Simonas Kladelionis (*Simon Kladellanis*). Jie pranešė, kad Jurgio Melo žentas Motiejus (*Matthao Meyloszientis*, čia kažkodėl – ne Steponas), nuvykęs pas Motiejų Puniškėną, galimai pasiskolino 35 kapas lietuviškų grašių. Abu liudytojai tvirtino vienbalsiai, kad apie tai kitas Jurgio Melo žentas Steponas buvo klausinėjamas mirties patale jiems dalyvaujant. Tas atsakęs: „*Aš gavau iš Motiejaus Puniškėno 30*

kapų lietuviškų grašių, ne daugiau, tačiau pirma jų 5 kapas mokesčiams. Tada savo žentui žemaičiui Motiejui (čia Mattheo Sameytis, t. y. Anskopiškiui) daviau 20 kapų žuviai pirkti iškeliavus į Prūsiją (in Prussiam). O tu, mano žmona, pridėki dar 15 kapų, nes bendrą sumą privaloma išmokėti Motiejui Puniškėnui, be nedėkingojo žemaičio.“ Tai patvirtino tuo metu ten buvę M. Papinigaitis, S. Kladelionis ir Tomas Širmukšnaitis (*Thomam Schirmungsnanis*). Iš savo pusės M. Anskopiškis pripažino tik 15 kapų lietuviškų grašių skolą. Esą uošvis Steponas pasiuntė 5 kapas per kažkokį Kasparą (*Caspar*), bet M. Anskopiškis priimti pinigus atsisakęs. Paskui Kasparas nuo M. Anskopiškio pabėgo. Motiejus gavo 5 kapas iš „*magistrum piscium*“. Kauno miesto taryba perdavė taikos tarpininkams bylos dėl 5 kapų lietuviškų grašių, svarstymą nukeldama iki rugsėjo 6 d. (Ibid., p. 292–293 (1446/1445)). Paskirtą dieną M. Anskopiškis prisipažino M. Andrėjovaičio byloje, kad už 13 kapų pardavus žuvis Mykolui Puniškiui davė tik 8 kapas. Tai Kauno miesto tarybos knygoje aktavo pats Mykolas Puniškis (Ibid., p. 293 (1448/1447)). Tą pačią dieną šios bylos nagrinėjimui netikėtai pakrypus kita vaga, Kauno miesto taryba patenkino Mykolo Puniškio prašymą skirti 15 dienų terminą susipažinti su ieškiniu, susirasti galintį jam teisme atstovauti asmenį ar susitaikyti su marčia – velionio sūnaus Motiejaus našle M. Andrėjovaičio žmona Liucija, atsižvelgiant į jo pasiligojimą ir senatvę (Ibid., p. 293 (1449/1448)). Tokį pat terminą taryba nustatė Liucijai (čia ji vadinama kitaip – *Luciae Michallovae*), skirtą globėjams savo velionio vyro Motiejaus Puniškėno ir jos vaikams

susirasti (p. 293 (1450/1449)). Turbūt tuo ši byla ir baigėsi. Tam tikrų finansinių klausimų kildavo ne tik prekiaavusiems šviežia žuvimi. Jau rašėme, kad gabenimo metu nugaišusios žuvys buvo sūdomos ir parduodamos. Kauno vaito knygoje yra įrašas apie parduodamas džiovintas žuvis. 1561 m. birželio 10 d. Jurgis Adomaitis (*Jurgis Adamayczis*) iš Ariogalos (*a Eyragoła*) paskyrė savo atstovu Baltramiejų Steponaitį Konratovičių (*Bartolomemum Sczepana Conratowicz*) teistis ginče su Kauno miestiečiu Petru Verpelnyku (*Petrum Werpelnikos*) dėl dviejų su puse kapų lietuviškų grašių skolos už džiovintas žuvis (*siccis piscibus*) ir sudaryti taiką (TK 1561–1564, p. 81 (383)). Tikėtina, kad tos džiovintos žuvys Kauną pasiekė iš Žemaitijoje tekėjusios Dubysos upės baseino ties Ariogala.

Kaip įsitikinome, pasiruošimas šviežių žuvų pirkimo sandėriui, žuvų supirkimas, parsirengimas gabenti, atgabenimas, sandėliavimas ir pardavimas, be tiesioginių prekeivių, įtraukė nemažai kitų pagalbinių. Atlikti paskirus veiksmus tekdavo patikėti samdiniam. Iš Kauno vaito knygos įrašų galima atsekti kelių šeiminių pasitikėjimą nuvyklusio samdinio Stasio Motiejūno iš Darsūniškio (*Stasiu Mateyunos z Dorsunisek, Sthasis, Stanisława Mateiunos, Stanisłao Mateiunos*) istoriją. 1561 m. sausio 20 d. Motiejui Šiekstapisiui (*Macziewowy Siextopisiowy*) buvo skirtas dviejų savaičių terminas pristatyti iš Labguvos Stasio Motiejūno iš Darsūniškio kaltės įrodymus. Esą S. Motiejūnas su kitu bendražygiu (*thowarzisem*) apvertė druska kraunamą burlaivį – batą (*bath*) ir druską užpylė vandeniu. Paskui abu pabėgo. Vėliau S. Motiejūnas buvo sulaikytas. M. Šiekstapis turėjo pagrįsti, kiek

pilnai druska buvo užpildytos statinės ir kiek iš viso druskos buvo pakrauta burlaivyje bate. Tai reišė kelionę pirmyn ir atgal į kitą valstybę – Prūsiją. Žiemą buvo vykstama užšalusia upe rogėmis. Tačiau pūgos ir atlydziai kartais kelią pailgindavo. Pasiekus Labguvą, dar reikėjo rasti liudytojų arba čia veikusios Prūsijos kunigaikščio muitinės dokumentus. Užrašytus liudytojų parodymus buvo privalu aktuoti, padaryti dokumentų kopijas ir tai teisingai patvirtinti. Laiku įrodymų nepristačius, sulaikytąjį buvo privaloma paleisti į laisvę. Tai M. Šiekstapasio leista užrašyti į vaito knygą (*Ibid.*, p. 12 (52)). Tikriausiai įrodymai buvo laiku nepristatyti, o S. Motiejūnas iš belangės paleistas. Vasaros pradžioje jam vėl teko krimsti kalinio duoną. Birželio 24 d. našlė Ona Martynienė Šliemoviškienė (*Anna Marczinowa Sliemwiska zona*) savo buvusį samdinį S. Motiejūną apskundė Kauno vaitui (*Ibid.*, p. 85 (403)). Jau anksčiau našlė Ona patyrė kito samdinio „nedėkingumą“ ir atlaidumo neturėjo jausti¹⁹. Naujoje byloje Ona Martynienė Šliemoviškienė pažymėjo, kad prieš trejus metus samdinys S. Motiejūnas pasisavino pinigus už prekybą žuvimis. Ši suma nurodyta jos vyro testamente. S. Motiejūnas prisipažino, kad tikrai tarnavo ir pabėgo. Jis teigė, kad su velioniu buvo jau atsiskaitęs. Kadangi S. Motiejūnas neturėjo laiduotojo, tai buvo įkalintas iki minėto testamento pristatymo į teismą (*Ibid.*, p. 81 (383)). Čia buvęs samdinys sulaukė užtarėjo pagalbos. Birželio 27 d. Valentinas Baniskožentis (*Valentinus Boniskozetis*) kvitavo garbingąjį Kauno miestietį Luką Ebkertą (*Lucam Hebkiert*) sumokėjus S. Motiejūno skolą – tris kapas lietuviškų grašių

¹⁹Kovo 28 d. Kauno vaitas nagrinėjo šios ponios kaltinimus neįvardytam tarnui, kuris buvo pasamdytas dirbti dvarelyje. Samdinys netarnavęs pabėgo, pasiėmęs 10 lietuviškų grašių rankpinių, paprastos medžiagos liemenę ir marškinius. Dėl to savo kaltę pripažino ir nesant laiduotojų pateko į kalėjimą iki bausmės paskelbimo (*Ibid.*, p. 42 (201)).

(Ibid., p. 85 (403)).

Aprašytais atvejais buvo nurodoma, kad žuvys gabentos laivais ir valtimis arba gabenimo būdas visai neminimas. Kauno vaito knygoje randame skolos už pirktas roges, pritaikytas žuvų prekybai, istoriją. 1561 m. sausio 29 d. Romanas Birštoniškis (*Roman Bierstaniskys*) prieš urėdą prisipažino, kad už 10 kapų lietuviškų grašių iš Jono Sibičio (*Jan Sybythis, Yan Sybithis, Jan Sibitis*) pirko žuvies roges (*sanie ryb*) su arkliu, pakinktais, odiniu apdangalu. Pardavėjas nurodė, kad sau jis turi prekybinį vežimą (*wosz thargowczy*). R. Birštoniškis už pirkinį turėtų pradėti atsiskaityti, „*kai ant medžių pasirodys nauji lapai*“, o baigti „*tų metų rudenį, kai naujieji lapai nukris*“. R. Birštoniškis pridėjo, kad sumokės nelaukdamas – kol dar tebebus senieji lapai. J. Sibičius nedviprasmiškai perspėjo „*dėl senų lapų, kurie per žiemą lieka ant pušų ir qžuolų*“. Tai iš abiejų pusių ir buvo įrašyta (Ibid., p. 16 (70)). Pažymėsime, kad lygiai tokia pat – 10 kapų lietuviškų grašių – suma buvo įvertinta J. Sibičio įsigyta ar išsinuomota Tomo Zubrio (*Tomass Zubris*) vytinė (Ibid., p. 125 (601)). Iki vėlyvo rudens J. Sibičio lūkesčiai R. Birštoniškio atžvilgiu liko nepatenkinti. Lapkričio 21 d. neapsikentęs pardavėjas paprašė Kauno vaito imtis veiksmų. Šis, peržiūrėjęs savo knyga, rado 1560 m. sausio 20 d. įrašą apie sandorį (Ibid., p. 159 (753)). Tikėtina, kad per metus neatsiskaičius, pirkimo sandoris buvo užfiksuotas pakartotinai 1561 m. Kauno vaitas paskyrė dviejų savaičių laikotarpį R. Birštoniškui sumokėti pardavėjui 10 kapų lietuviškų grašių už arklį ir žuvies vežimą (*woss rib*) su viskuo, kas aprašyta. Tai nepadėjo – R.

Birštoniškis visos skolos ilgai nepajėgė gražinti. 1561 m. kovo 5 d. buvęs pavaitis Jurgis Rudžionis (*Jurgis Rudzianis*) sutiko padengti likusią R. Birštoniškio skolos dalį, tądien išmokant J. Sibičiui 2 kapas lietuviškų grašių (Ibid., p. 188 (861)).

Prekyba importuota silke

Viduramžių pabaigoje silkė tapo populiariausia gabenama žuvis krikščioniškojo pasaulio erdvėje nuo Prancūzijos, Anglijos, Škotijos, Šv. Romos Vokiečių tautos imperijos, Danijos, Švedijos, Norvegijos, Lenkijos, Vokiečių ordino Prūsijoje ir Livonijoje iki Didžiojo Novgorodo²⁰. XII a. Paryžiuje visi jūrų žuvų pardavėjai vadinti „silkių pardavėjais“ – *harengeres* (Kurlansky, 2016, p. 146). 1555 m. Olausas Magnusas „Šiaurės tautų istorijoje“ teigė, kad Skandinavijoje „*Silkių galima nusipirkti labai pigiai, nes jų pasiūla didžiulė*“ (Ibid., p. 152). Tolstant nuo žvejybos ir apdoravimo regiono, silkių vertė didėjo. Pelno siekis skatino žuvų išsaugojimo būdų paiešką. XV–XIX a. buvo paplitęs mitas apie Zelandijos žvejį Wilhelmą Beuckelzoną, 1350 m. pradėjusį konservuoti silkes sūrime, ar Flandrijos prekeivį žuvimi Wilhelmą Beucksą (Ibid., p. 148–149). Šiaip ar taip keturis šimtmečius statinėse sūdytos silkės, druska, geležis pietrytinę Baltijos pakrantę pasiekdavo tarpininkaujant Hanzos sąjungai. 1403 m. jos pirkliai į savo rankas suėmė norvegiškų silkių supirkimą Bergene ir kurį laiką buvo monopolininkai (Ibid., p. 159). XV a. dėl krikščioniškos gyvensenos sklaidos ir Hanzos prekybinių ryšių iš Baltijos uostų silkių prekybos kelio atšakos pasuko į LDK. 1473 m. Vokiečių ordino rinktų mokesčių Nemuno vagai tvarkyti žiniaraštyje paminėti šia upe iš Dancigo

²⁰Amžiams bėgant silkių populiarumas tik didėjo, kaina mažėjo, o eksportas augo. XIX a. plūstelėjus norvegiškai silkei ir Lietuvoje sustiprėjus rusifikacijos spaudimui, sukeltam Romos katalikų tradicijų išsaugojimo judėjimo, būta ypatingo prekybos pakylėjimo. Plačiau žr. *Jūros sidabras*, 2015.

į Lietuvą plukdyti 5 lastai silkių (Kiaupa (1), 2010, p. 78). Po 1492 m. Sankrovos teise (*ius stapulae, Stapelrecht*) Kaune ribojant atvykėlių iš Prūsijos teisės, augo pačių kauniečių gabenamų prekių srautas (Ibid., p. 230). Vis dažniau Dancigo, Elbingo, Karaliaučiaus uostuose iškrautos sūdytų silkių statinės buvo perkraunamos į Kauno, Vilniaus, Trakų miestiečių upinius laivus ar vežimus. 1600 m. pradžioje Gardino muitinėje įrašyta, kad trys pirkliai iš Kauno atgabeno silkių: Jokimas Vankau – 8, Jonas Macejevičius – 8, Jokūbas Stanislovičius – 4,75 statines. Tų metų vasarą iki spalio 24 d. vytine Grygas Plaukietis atplukdė 44 lastus ir 2 statines druskos bei 6 lastus silkių, o Bernotas Macejevičius – 10 lastų 44 statines druskos ir 1 laštą silkių (Ibid., p. 90–98).

Pati silkė nelaikyta išskirtinai aukštosios virtuvės produktu. LDK valdovo Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos knygoje rašoma, kad įsigytas silkes vartotojo samdiniai (Dambrauskaitė, 2018, p. 171). Hanza rūpinosi paroduodamų silkių kokybe. Ji buvo nuolat tikrinama. Už bandymus sukčiauti, dedant prastos kokybės silkes į statinės apačią, o geras į viršų, numatytos didelės baudos. Tokie prekeiviai prarasdavo reputaciją ir privalėdavo pirkėjui gražinti gautą užmokestį. Pašvinkusias žuvis reikalauta sudeginti. Jų išmetimas į jūrą buvo laikomas nusikaltimu. Manyta, kad suėsta pašvinkusi žuviena gali paveikti nesužvejetų žuvų kokybę (Kurlansky, 2016, p. 158). Silkės kokybę teko vertinti ir Kauno miesto tarybai. 1560 m. sausio 12 d. ji paskyrė tarėjus Joną Zadorą (*Ioannes Sadora*) ir Fridrichą Kurcachą jaunesnįjį (*Fridericus Kurtzsch junior*) patikrinti silkių į nelokalizuotą

vietovę *Alberskyrenenses* prie Kauno. Jie įsitikino savo akimis, kad žuvis buvo tinkama. Silkes pardavusiam Jurgiui Drenhalsui (*Georgium Drenghalss*) pirkėjo Misiaus Andrejovičiaus (*Myssum Andrzeyowitz*) keltos pretenzijos – nepagrįstos. Be reikalo pirkėjas atsisakė priimti prekę iš pardavėjo. Kauno miesto taryba panaikino M. Andrejovičiaus uždėtą silkių areštą. Ji nurodė M. Andrejovičiui galimybę teistis su J. Drenhalsu pagal jurisdikciją (TK 1555–1564, p. 118 (615/593)). Tikroji priežastis, dėl ko pirkėjas atsisakė priimti silkes iš pardavėjo, ne visada nurodoma. 1562 m. vasario 4 d. Ditlofas Jungas (*Dyettloff Jungk*) prašė miesto burmistro Simoną Gradovskio (*Simon Gradowski*) oficialaus paliudijimo savo byloje. D. Jungas pardavė Jonui Liutkei (*Ioanni Lütky, Ioannes Lütke*) tris lastus silkių. Vėliau šis atsisakė silkes priimti. Pardavėjas kreipėsi į teismą. Vaznys kelis kartus veltui kvietė J. Liutkę ten nuvykti. J. Liutkę, susiruošusį iškeliauti į Karaliaučius, pareigūnas perspėjo tą pačią dieną prisistatyti pas burmistrą. Tačiau šis išvyko nesulaikytas ir nepranešęs burmistru (Ibid., p. 181 (920/908)). Kovo 11 d. abi pusės pakviestos susitarti ir susitaikyti. To pasiekti nepavykus, buvo numatyta galimybė teistis toliau (Ibid., p. 183 (932/921)). Šis incidentas nepakenkė J. Liutkės reputacijai²¹.

Hanzos standartai sūdytų silkių statines pavertė preke, tolygia druskai, geležies žaliavai ir audiniams. Jos tapo pinigų ekvivalentu prekybiniuose sandėriuose. Druską, geležį, silkes galėjai iškeisti į kauniečių siūlomas prekes. Nesėkmingą tokio sandėrio bandymo

²¹1564 m. sausio 14 d. Kauno miesto taryba paskyrė J. Liutkę mokesčių rinkėju ir nustatė atlyginimą, kokį anksčiau gaudavo Misius Papiningaitis (*Missys Popyeningovitz*). Paskirtam pareigūnui buvo nurodyta, kad, ketinant išvykti iš vietos, būtina surasti sau pamainą (Ibid., p. 267 (1322/1316)).

eigą leidžia atkurti 1559 m. Kauno miesto tarybos knygos įrašai. Tų metų rugpjūčio 30 d. miesto taryboje buvo nagrinėjamas Stanislovo Suskio (*Stanislaus Suski*) įteiktas raštas. Jame rašoma, kad jis 1558 m. Baltazarui Rolantui (*Baltasar Rolant, Baltasaro Rolant, Baltasarum Rolantt, Baltasarum Rolandt*) patikėjęs 10 statinių gero midaus (*medonis*) prekybos sandėriui padaryti. B. Rolantas nutarė tas midaus statines iškeisti natūra ir pristatė save kaip tarpininką dancigiečiui Erchardui (*Gedani Erhardo*). Pirkėjui B. Rolantas pasiūlė perduoti midų tiesiai į rankas už laiku surinktą pinigų sumą, o pinigų stokojant – už tokios pat vertės geležies (*ferrum*) ar silkių (*haleces*) kiekį. Dancigietis su tuo sutiko. B. Rolantas, negavęs jo žadėtų prekių, savo įsipareigojimus pamiršo, pats pas pirklių nenuvyko ir raštu ar žodžiu dėl midaus nesiteiravo, nors midų buvo leista išgabenti. Tuo metu midaus kaina nukrito taip smarkiai, kad gėrimas buvo parduodamas po 5 markes. Dėl to padaryta 25 kapų lietuviškų grašių žala, kurią rašto autorius buvo pasiryžęs įrodyti. Be to, liko neaišku, kaip prarasta 1,5 statinės midaus. Dėl šių sunkumų S. Suskiui teko kęsti tarp pirklių sklidusias apkalbas. Jis kvietė pripažinti B. Rolanto poelgius neteisingais ir tai ištirti, o savininkui atkurti teisę į prarastą turtą. Remdamasis „Saksų veidrodis“ antrosios knygos XXXVIII skyriumi, S. Suskis perspėjo: „*Žmogus privalo atlyginti visus nuostolius dėl kitų neatsargumo.*“ Savo rašte nurodo, kad įstatymo komentare teigiama:

„*Padariusysis nuostolį dėl aplaidumo privalo atlyginti materialią žalą įstatymų numatyta tvarka.*“ Taigi pagrindiniu patirtos žalos sukėlėju įvardijamas B. Rolantas. Kaltinamasis paprašė rašto kopijos ir termino atsakymui parengti. Jam buvo paskirta 15 dienų (Ibid., p. 109–110 (565/544)). Pažymėsime, kad S. Suskio parengtas dokumentas buvo pristatytas tik rugpjūčio 25 d., Kauno miesto tarybai pareikalavus nevilkinti bylos nagrinėjimo ir išdėstyti savo pretenzijas B. Rolantui raštu (Ibid., p. 107 (559/538)). Prieš tai Kauno tarybos posėdžiuose, nagrinėjusiuose šią bylą – kovo 2 d. (Ibid., p. 99 (507/489)), rugpjūčio 9 d. (Ibid., p. 106 (554/534)), rugpjūčio 23 d. (Ibid., p. 107 (557/537)), B. Rolantą iškvietęs S. Suskis pats nepasirodė. Tas pats įvyko svarstant bylą rugsėjo 13 d. Priminęs pasibaigusį nagrinėjimo terminą, atsakovas B. Rolantas paprašė Kauno miesto tarybą atleisti jį nuo ieškinio. Tačiau ji nurodė S. Suskiui iškvieisti B. Rolantą teistis (Ibid., p. 111 (572/551)). Tą kartą trokštami pinigai, geležis, silkės už midų kauniečių nepasiekė. Apie savotišką silkės prilyginimą pinigams užsimenama 1560 m. birželio 21 d. bylos tarp Sasiečio žento laivadirbio Simono Šimkaus (*Szimko fabricator navium, Simon*) ir vairininko kurpiaus Pauliaus (*nauclerum suum Paulum*)²² įrašė Kauno miesto tarybos knygoje. Prieš kelerius metus S. Šimkus su Pauliumi sudarė 2,5 kapos lietuviškų grašių frachtą (*wracht*), t. y. krovinių gabenimo sutartį. Tačiau šis jos nevykdė, o S. Šimkus pareikalavo teismo

²²Yra galimybė sieti šį asmenį su kurpiaus Jono Barčiulio (*Ivano Borszukanis*) sūnumi Pauliumi (Ibid., p. 193–194 (983/974)).

išaiškinimo. Mykolas Tička (*Michael Titzka*) pasiūlė už Paulių atlyginti S. Šimkui silkėmis. Tas su tuo nesutiko. Taryba nurodė, kad Paulius turėtų atlyginti pinigais, nes taip buvo susitarta ir už krovinių gabenimą. Tačiau jei S. Šimkus sutiktų atleisti Pauliui, buvo leista atsiskaityti silkėmis. Tai laikyta didele malone kaltinamajam (*Ibid.*, p. 127–128 (669/646)).

Didesnė dalis Kauno miesto tarybos ir vaito knygų įrašų apie prekybą silkėmis atskleidžia prekybos procesą. Daug veiksmų buvo atliekama išvykus, todėl su partneriais bendrauta neakivaizdžiai raštu. Kartais laišakai vėluodavo, nepasiekdavo adresato, neteisingai būdavo išaiškinamas jų turinys. Tačiau ši bendravimo priemonė turėjo ir savų privalumų. 1568 m. spalio 18 d. Ivanas Bogdanovičius (*Ivan Bogdanowitz*) pareiškė Mikalojui Kifei (*Nicolaum Kife*) pretenzijas dėl 60 silkių statinių. Tačiau M. Kifė kaip įrodymą pateikė gautą kaltintojo laišką. Jame buvo rašoma, kad pakrautų, kiek galės, silkių parduoti, o pinigus kaip nors nusiųstų I. Bagdonavičiui į Vilnių. Tame laiške buvo aptartos garantijos ir kitos aplinkybės. Taryba, susipažinusi su raštu, anuliuo I. Bagdonavičiaus ieškinį M. Kifei (TK 1568–1570/1571, p. 34 (122/120)). Pelno siekis iš atgabentų silkių sujungdavo skirtingus asmenis. Įdėję savo lėšų prekėms įsigyti, vandens ar sausumos transporto nuomai, atgabenimui, tikėjosi gražos. Tačiau verslo rizika ne visada pasiteisindavo. Tai patvirtina skolų išieškojimo bylos. Vienoje jų sužinome, kaip kūrėsi pirklių, perpardavėjų, gabentojų, transporto priemonių savininkų ir nuomininkų bendrijos. 1561 m. vasario 3 d. Kauno miesto

tarėjas ponas Grigas Hinča (*Pan Grigier Hincza raicza kowiensci*) skundė žemaitį Joną Plikį iš Ariogalos (*Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly*). Apskūstasis paėmė 50 grašių skutui (*skutę*), bet už juos neatitarnavo. Jasius Šermukšnis (*Jasus Sermuxnis*) už jo įsigytą statinę silkių sumokėjo Januskui Skylsiui (*Janusku Skylsiu*) 80 grašių, o ponas Jokūbas Šulcas (*Jakub Schulczowey*) – dar 20 grašių. Jasius (*Jasus*) papildomai paskolino 10 grašių. J. Plikis dėl visko prisipažino. Tačiau nei pinigų, nei laiduotojo neturėjo. Todėl buvo pasodintas į kalėjimą, o kumelė su rogėmis palikta toje įstaigoje (VK 1561–1564, p. 18 (81)). Ten už skolas J. Plikis kalėjo neilgai. Vasario 9 d. vyžo užrašyta, kad už jį bendru sutarimu sumokėjus laiduotojams Staskėlai Mickūnui (*Staskiela Miczkunos*), Grigėlai Dargaičiui (*Grigiela Dargaiczis*), Grigeriui Stankeliūnui (*Grigiera Stankielunos*) kalinys paleistas. Tačiau J. Plikis turėjo visą vasarą tarnauti skute (*na skuczie*) už rublį, t. y. 100 grašių metinę algą. Kas liktų jo neišmokėta, už tai tarnauti dar kitais metais. Su tuo ponas Grigas Hinča sutiko ir įrašė Kauno vaito knygoje (*Ibid.*, p. 22 (98)).

Upeivystė buvo patogus ir sėkmingos kelionės atveju mažiau nuostolingas transportavimo būdas. Nelaimės dėl greitai kintančių laivybos sąlygų, žmonių neapdairumo atveju grėsė viso ar dalies krovinio praradimas. Druskos, silkės krovinio ir laivo įrangos praradimo aplinkybes liudija 1568–1569 m. Kauno miesto tarybos įrašai. 1568 m. lapkričio 3 d. Kauno miestietis Grigas Šedeika (*Grigas Szederk, Grigam Sziedeka, Grigam Sedeika, Grik Sedeika*) skundė miesto tarybai kitą miestietį – polockietį Steponą Vasiljevičių (*Stephanum Poloczona, Stephanus Waszilewicz, Stefano*

Waszilewicz) už iki tol nesumokėtą pusę frachto druskos. Už tai Karaliaučiuje buvo duota 15 florinų, o apskūstasis buvo įsipareigojęs padengti likusią dalį. Steponas atsakė, kad atsives savo brolių Vilniaus miestietį Mykolą Macejovičių (*Michael Matzeiowitz*) atsiskaityti su G. Šedeika. Tas krovinyas buvo brolio, o ne jo. Kauno miesto taryba konstatavo, kad G. Šedeikai už gabenimą sumokėti buvo įsipareigojęs Steponas. Todėl nurodė sumokėti skolą iki saulės laidos (TK 1568–1570/1571, p. 37–38 (140/139)). Netrukus į brolių Stepono ir Mykolo reikalus buvo įtraukta daugiau asmenų²³. Lapkričio 15 d. M. Maciejovičius per atstovą kilmingąjį Lauryną Vidziševskį (*Laurentium Widzisewski*) paskyrė garbingąjį Mykalojų Dorofėjų Veličką (*Michael Doropheo Wielitzka*) kvituoti G. Šedeikai už pusę frachto. Kartu jam buvo nurodyta priminti nuskandintą druską ir pakviesti liudytojus. Taip pat ginti atstovaujamo asmens interesus tinkamiausia forma (Ibid., p. 40 (148/147)). Iškilus naujoms aplinkybėms, bylos nagrinėjimas užsitęsė. Inicatyvą perėmė anksčiau kaltinta pusė. 1569 m. sausio 24 d. M. D. Velička iškvietė į Kauno miesto tarybą miestietį G. Šedeiką. Tarybos akivaizdoje paklaustas, ar iš miestiečio Stepono Vasiljevičiaus gavo užmokestį už silkių ir druskos gabenimą, G. Šedeika atsakė, kad už tai sumokėta nepakankamai. M. D. Velička atsakymą aktavo. M. D. Veličkos prašymu, G. Šedeika nurodė dalį krovinio praradęs Kuršių mariose, nuskendus strugui (*Strug*). Dėl to taryboje turėjo būti apklaustas jo vairininkas (*nauclerum*). Atvesdinimui G. Šedeika paprašė duoti dvi savaites (Ibid., p. 51–52 (176)). Vasario

9 d. iš kaltintojo tapęs kaltinamuoju, G. Šedeika paskirtu laiku taryboje nepasirodė (Ibid., p. 57 (203)). Jis sulaukė paramos: balandžio 18 d. už šį miestietį laidavo Kauno suolininkas Jonas Dominikonis (*Joannes Dominikonis*). Tačiau Kauno tarybos knygoje G. Šedeika turėjo parašu patvirtinti pasirengimą stoti prieš bet kurią teisną (Ibid., p. 60 (211)). Paskutinius taškus sudėliojo balandžio 20 d. apklausa. M. D. Velička klausė į Kauno miesto tarybą pakviesto G. Šedeikos, ar tuo metu nieko nepasisavino iš Kuršių mariose nuskendusio strugo (*strausa*) konstrukcijų ir kitų laivo reikmenų. Teiravosi, kur dingio laivo tarnai. G. Šedeika atsakė, kad iš to negavo nė mažiausios naudos, o apie strugo įrangos ir tarnų dingimą nežino (Ibid., p. 63 (221)). Tokia bylos nagrinėjimo slinktis galėjo pagreitinti formalų G. Šedeikos ir polockiečio Stepono Vasiljevičiaus susitaikymą.

Kitų skundų įrašų informacija ne tokia išsami. 1562 m. balandžio 1 d. Sasiečio žentas Simas (*Symos Sasieczio zantos, Symosz Sasiecziozėtis*) apskundė Andrių Mikūną Puniškėną (*Andrzeia Mikunos Puniskienos*) dėl jam negražintos pusantros kapos lietuviškų grašių už silkių statinę. A. Mikūnas Puniškėnas skolą prisipažino. Kauno vaitas liepė ją sumokėti per dvi savaites. Kadangi skolininkas neturėjo laiduotojo, tai buvo nubaustas (VK 1561–1564, p. 196 (925)). Tikėtina, kad jis buvo įkalintas. Po savaitės Sasiečio žentas Simas urėdai apskundė polockietį Jokūbėlį Gudelį (*Jakubela Gudela Poloczine*) dėl negražintos kapos lietuviškų grašių už žuvis pagal sąskaitą. Šaltinyje žuvis rūšis neįvardyta, todėl primygtinai tvirtinti šį kartą prekiavus silke negalima. Kaltinamasis

²³Tai įvyko lapkričio 15 d. bylinėjantis dėl krautuvės Kaune pardavimo Mykolui Dorofėjui Veličkai (*Michael Doropheo Wielitzka*) už 10 kapų lietuviškų grašių. Ji stovėjo tarp Mikalojaus Tvožianovičiaus (*Nicolai Tworzianowitzi*) ir Ivano Barsuko (*Ivana Borszuka*) krautuvė. Mykolas Maciejovičius per savo atstovą kilmingąjį Lauryną Vidziševskį (*Laurentium Widzisewski*) Suolininkų teisme vietoje savęs paskyrė brolių Steponą (Ibid., p. 39–40 (147/146)).

dėl visko prisipažino. Už jį per 6 savaites skolą sutiko sumokėti Martynas Rudzis (*Marczin Rudzis, Marczin Rudzisz*) (Ibid., p. 199 (943)). Po kelerių metų jų keliai vėl susikirto. 1564 m. kovo 5 d. M. Rudzis kaltino Jokūbą Baltromiejovičių Gudelį (*Jacuba Baltromieiwicza Gudelia*) negražinus 20 kapų ir 20 lietuviškų grašių. Kaltinamasis prisipažino tik dėl pusės kapos garšių, kaip užrašyta sąskaitoje. Už jį sutiko laiduoti Jasius Gnauzis (*Jawsius Gnawzis*) (Ibid., p. 310 (1411)). Pažymėtina, kad Kaune polockiečio Jokūbėlio Gudelio šeimai teko patirti daug nemalonumų²⁴. Silkės paminėtos ir dar lakoniškesniuose Kauno vaito knygos įrašuose. 1562 m. sausio 5 d. Vilniaus miestietis Trochimas Demidovičius (*Trochim Demidowicz*) suteikė visus teisinius įgaliojimus garbiajam Kauno miestiečiui Jonui Paršeliui (*Ioannem Parszelis*) bylinėjantis su laivininku vairininku Pauliumi (*Paulum navigerum*) dėl 4 kvarterų silkių (Ibid., p. 173 (825)). 1563 m. vasario 30 d. Kauno miesto burmistras (*Augustin Domeraw*) vaitui apskundė Petrą Miltabarzdį (*Piotra Miltoborzdzia, Piotr Miltoborzeczis*) dėl 3 kapų lietuviškų grašių skolos už silkių statinę. Kaltinamasis prisipažino ir patvirtino esąs pasirengęs savanoriškai sumokėti pinigus (Ibid., p. 11 (230)). Abu neatsiskaitymu už silkes kaltinti asmenys anksčiau galėjo būti tarpusavyje susidūrę vaito teisme²⁵.

Apibendrinimas ir išvados

1. Daugelis aptartų 1554–1564 m.,

1568–1570/1571 m. Kauno tarybos bei 1561–1564 m. Kauno vaito knygoje reiškinių atsiskleidžia konkrečių tarpusavio ginčų ar kivirčų prevencijos kontekste. Jų pateikimas teisės vykdytojų akiratin rodo nukrypimus nuo kasdienės normos, pažeidimų dažnumą ar ypatybes. Kai kurios žinutės apie aprūpinimo žuvimis kasdienybę Kaune pateko atsitiktinai. Todėl spręsti apie pačių reiškinių visuotinumą ar visumą šių duomenų nepakanka. Mnytina, kad daugelis detalių liko už šių specifinių šaltinių informacijos lauko. Tolesni svarstymai ir statistinių duomenų analizė tiesiogiai perteikia pažeidimų, nesutarimų, konfliktų, prevencijos šešėlių platesniame aprūpinimo žuvimis kasdienybės Kaune vaizde. Tačiau net ir tokia kreivame veidrodyje galima atpažinti realybės kontūrus.

2. Kauno miestui tiekta gyvos, sūdytos, džiovintos Neries, Nemuno, Dubysos, Kuršių marių baseino žuvys. Joms gabenti naudotos ne tik įprastos transporto priemonės (pvz., perga), bet ir specialiai pritaikytos rogės ar vežimai. Galbūt neatsitiktinai dalis su vietos žuvų tiekimu siejamų asmenų kildinti iš vietovių prie didesnių vandenių: Nemuno aplinkoje – Birštono (*Roman Bierstaniskys*), Punios (*Nicolaus Puniskis*), Darsūniškio (*Stasiu Mateyunos z Dorsunisek*); Dubysos baseino – Ariogalos (*Jurgis Adamayczis a Eyragoła*). Nagrinėti šaltinių įrašai patvirtina, kad žuvų supirkėjai, tarpininkai, gabentojai, pardavėjai dar nesudarė

²⁴1558 m. rugsėjo 12 d. vyžas užrašė Jokūbo Zydovano (*Jakub Zydowanis*) skundą polockiečio Jokūbo Gudelio žmonos Daratos (*Darotę*) žentui, kuris peštynių metu padarė pustrėčios kapos nuostolį. 1562 m. balandžio 8 d. kaltinimai pakartoti, ir Darata buvo priversta sutikti sumokėti nurodytą sumą per šešias savaites. Žr. Ibid. p. 199 (946). 1563 m. gegužės 17 d. Kauno burmistro Augustino Domeraw (*Augustina Domeraw*) aludaris Petrelis apkaltino polockiečio Jokūbo Gudelio žmonos Daratos sūnų Lauryną (*Lawryn*) naktį per langą įlindus į trobą ir išsinešus jo sėmėgą. Už sūnų sutiko laiduoti motina (Ibid., p. 264 (1217)).

²⁵1561 m. lapkričio 21 d. Petro Butkos (*Piotr Butka*) vairininkas Paulius Saulius (*Paul Saulus*) surašė skundą vaitui, kaltindamas Petrą Miltabarzdį (*Piotra Miltoborzdzia*), esą kaltintojui apsilkankius Tilžėje, jis buvo įkalintas kalėjime, o seniūnas (*soltes*) iš jo paėmęs 6 grivinas. Į kalėjimą jį pasodinęs P. Miltabarzdis išvyko lauk. Tuo metu struge dingo pusės kapos lietuviškų grašių vertės sėmėga (*siermiega*), 20 lietuviškų grašių – skranda, 15 lietuviškų grašių – kailinukai. P. Miltabarzdis atsakė, kad išvyko gavęs seniūno leidimą. Jis pasirošęs atnešti ir duoti Tilžės seniūno parodymus pagal visą tvarką. P. Miltabarzdžiui šiems parodymams pristatyti buvo skirtos šešios savaitės (Ibid., p. 160 (757)).

specifinės grupės ir šia veikla vertėsi greta kitų verslų. Dažnai buvo pasitenkinama dvišaliais santykiais. Perkantys urmu pirkliai tiesiogiai nupirkdavo pasiūlytą ar sutartą kiekį žuvies. Kartais, siekdamas įsigyti žuvų pigiau, pirklys siūsdavo atstovą ar samdinį su pinigais, o šis savo nuožiūra turėjo išrinkti, nupirkti, organizuoti gabenimą (pirkosi maisto ir druskos nugaišusiai žuviai sūdyti, mokėjo tarnautojams). Pelno iš didesnio importo iš Prūsijos ir Žemaitijos siekis trumpesniam ar ilgesniam laikui suvienydavo žuvų supirkėjus,

tarpininkus, gabentojus, pardavėjus į bendrijas. Partneriai sutartomis dalimis dalijosi gautas išlaidas (samdos, žuvies nupirkimo, maitinimo, sandėliavimo, darbo kaštus) ir riziką. Paskui – ir pargabentą žuvį ar pardavimo pelną. Todėl dalį bendrijų sudarė artimi giminės: tėvai ir sūnūs, uošviai ir žentai, broliai ir svainiai. 1554–1564 m., 1568–1570/1571 m. Kauno tarybos ir 1561–1564 m. Kauno vaito knygos surašyti pavieniai Kauno aprūpinimo vietinėmis žuvimis dalyviai. Tiesiogiai įvardyta 17 asmenų.

Asmenvardis	Veikla	Susiję asmenys	Įrašo data	Tikėtina proceso trukmė
Alekna (<i>Alechnowy</i>)	Žvejas	daržo mieste savininkas Jonas Brukarsas (<i>Ioannes Brukars</i>); liudininkas Motiejus Katkūnas (<i>Mattheo Kotkun</i>); Alekno giminaitis Kauno burmistras Tarėjas kilmingasis Mykolas Šimbelis (<i>Michael Schimbel</i>)	1555 m. po lapkričio 15 d.	1555 m.
Jakūbas Si...wic (<i>Jabub Si... wic</i>).	Perkalo prižiūrėtojas (<i>jazowniczi</i>)	Jono Tolsciko (<i>Jana Tolscikowego, Jana Tolsczika</i>) tarnas Vaitiekus Janavičius (<i>Woydziecha Janowicza</i>); Burmistras kilmingasis Mykolas Šimbelis (<i>Michael Schimbel</i>) Jono Tolsciko bernas Novotnas Skorulas (<i>Nowotnemu Skorul</i>)	1561 m. spalio 28 d.	Prieš 1561 m. spalio 8 d. – lapkričio 16 d.
Jonas Duršteinionis (<i>Jana Dursthinya, Jana Dursteinanis, Ioannis Dursteinanis, Ioanis Dursteinis</i>)	Kauno miestietis, vienas bendrijos žuvims atsigabenti bei parduoti savininkų	Jo našlė Ona Stanisloviėnė Duršteinienė (<i>Anna Dursteinowa Stanislovova</i>) ir sūnus Grigalius; Kauno miestiečiai: Alekna Žiūruonikas (<i>Alechno Zuronikus</i>); kubilius Hermanas (<i>Hermanno Bendnarsa</i>). Petras Pečiulis (<i>Pyetzullis struznika, Petrus Pyetzullis</i>)	1562 m. sausio 10 d.	1562 m. sausio 10 d. – 1564 m. birželio 9 d.

Petras Pečiulis (<i>Pyetzullis struznika, Petrus Pyetzullis</i>)	Šiporius, strugo ir pergo savininkas, vienas bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti savininkų	Jonas Duršteinionis (<i>Jana Dursthinya, Jana Dursteinanis, Ioannis Dursteinanis, Ioanis Dursteinis</i>); Našlė Ona Stanisloviėnė Duršteinienė (<i>Anna Dursteinowa Stanislovova</i>) ir sūnus Grigalius; Kauno miestiečiai: Alekna Žiūruonikas (<i>Alechno Zuronikus</i>); kubilius Hermanas (<i>Hermanno Bendnarsa</i>)	1562 m. sausio 10 d.	1562 m. sausio 10 d. – 1564 m. birželio 9 d.
Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>)	vienas bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti dalininkų, vokiečių	Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>) ir jo sūnus Kauno suolininkas Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>); Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthai Puniskanis vidua</i>). Motiejus Anskopiškis (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>); Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žento ir Motiejaus Katkūno svainis Steponas (<i>Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz</i>); Kasparas (<i>Caspar</i>)	1562 m. birželio 22 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.
Steponas Petravičius (<i>Stephano Meyloszientis, Szczepan Piotrowicz</i>)	vienas bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti dalininkų, Motiejus Katkūno svainis ir Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žentas; Motiejaus Anskopiškio (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>) uošvis	Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>); Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>) ir jo sūnus Kauno suolininkas Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>); Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthai Puniskanis vidua</i>); Motiejus Anskopiškis (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>); Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); kasparas (<i>Caspar</i>)	1564 m. sausio 11 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.

Motiejus Anskopiškis (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>)	žemaitis, bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti patikėtinis, Motiejaus Anskopiškio (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>) žentas	Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>). Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>) ir jo sūnus Kauno suolininkas Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>); Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthäi Puniskanis vidua</i>); Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žentas Steponas (<i>Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz</i>); Kasparas (<i>Caspar</i>)	1564 m. sausio 11 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.
Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>)	vokietis, Kauno suolininkas, vienas bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti dalininkų, Mykolo Puniškio (<i>Nicolaus Puniskis</i>) sūnus	Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>). Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>). Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthäi Puniskanis vidua</i>); Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žentas Steponas (<i>Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz</i>); Kasparas (<i>Caspar</i>)	1564 m. sausio 11 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.
Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>)	vokietis, Motiejaus Puniškėno (<i>Maczieyem Puniskiem</i>) tėvas, vienas bendrijos žuvims atsigabenti ir parduoti dalininkų	Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>). Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>) Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthäi Puniskanis vidua</i>); Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žentas Steponas (<i>Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz</i>); Kasparas (<i>Caspar</i>)	1564 m. sausio 11 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.

Kasparas (<i>Caspar</i>)	Stepono Petravičiaus (<i>Stephano Meyloszientis, Sczepan Piotrowicz</i>) patikėtinis bendrijos žuvims atsigabenti bei parduoti reikaluose	Matiejus Katkūnas (<i>Matthäus Kotkovitz, Matthao Kotkunis</i>). Mykolas Puniškis (<i>Nicolaus Puniskis</i>). Motiejus Puniškėnas (<i>Maczieyem Puniskiem</i>) Motiejaus Puniškėno našlė Liucija (<i>Lucia quondam Matthai Puniskanis vidua</i>). Kauno miestiečiai: Mykalojus Papinigaitis (<i>Nicolaus Popyeningovitz</i>) ir Simonas Kladelionis (<i>Simon Kladellanis</i>), Tomas Širmukšnaitis (<i>Thomam Schirmungsnanis</i>); Jurgio Melo (<i>Georgii Meylo</i>) žentas Steponas (<i>Stephano Meyloszientis, Stephanus Pyetrowitz</i>).	1554 m. rugsėjo 1 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.
nežinomas	Zuchmeistris (<i>zuchmistrza</i>) arba „ <i>magistro piscium</i> “ ir gyvų žuvų pardavėjas	Motiejus Anskopiškis (<i>Maczieia Zomoiczina Anskopiska</i>)	1564 m. sausio 11 d. ir 1564 m. rugpjūčio 30 d.	1562 m. birželio 22 d. – 1564 m. rugsėjo 6 d.
Jurgis Adomaitis (<i>Jurgis Adamayczis</i>) iš Ariogalos (<i>a Eyragoła</i>)	džiovintų žuvų iš Dubysos upės baseino tiekėjas	Kauno miestietis Petras Verpelnykas (<i>Petrum Werpelnikos</i>)	1561 m. birželio 10 d.	1561 m. birželio 10 d.
Kauno miestietis Petras Verpelnykas (<i>Petrum Werpelnikos</i>)	džiovintų žuvų iš Dubysos upės baseino supirkėjas	Jurgis Adomaitis (<i>Jurgis Adamayczis</i>) iš Ariogalos (<i>a Eyragoła</i>)	1561 m. birželio 10 d.	1561 m. birželio 10 d.
Stasys Motiejūnas iš Darsūniškio (<i>Stasiu Mateyunos z Dorsunisek, Sthasis, Stanisława Mateiunos, Stanislao Mateiunos</i>)	samdinys laive bate ir žuvų prekybos versle	našlė Ona Martynienė Šliemoviškienė (<i>Anna Marczinowa Sliemwiska zona</i>)	1561 m. birželio 24 d. (įvykis apie 1558 m.)	1561 m. birželio 24–27 d.
Martynas Šliemoviškis (<i>Marczin Sliemowiski</i>)	šeimininkas, prekiavęs žuvimi	našlė Ona Martynienė Šliemoviškienė (<i>Anna Marczinowa Sliemwiska zona</i>); samdinys Stasys Motiejūnas iš Darsūniškio (<i>Stasiu Mateyunos z Dorsunisek, Sthasis, Stanisława Mateiunos, Stanislao Mateiunos</i>)	1561 m. birželio 24 d. (įvykis apie 1558 m.)	1561 m. birželio 24–27 d.
Birštoniškis Romanas (<i>Roman Bierstaniskys</i>)	žuvims gabenti pritaikytų rogių / vežimo pirkėjas kilęs iš Birštono	buvęs pavaitis Jurgis Rudžionis (<i>Jurgis Rudzianis</i>); Jonas Sibitis (<i>Jan Sybythis, Yan Sybithis, Jan Sibitis</i>)	1560 m. sausio 20 d.	1560 m. sausio 20 d. – 1561 m. kovo 5 d.

Jonas Sibitis (<i>Jan Sybythis, Yan Sybithis, Jan Sibitis</i>)	žuviai gabenti pritaikytų rogių / vežimo pardavėjas	Birštoniškis Romanas (<i>Roman Bierstaniskys</i>)	1560 m. sausio 20 d.	1560 m. sausio 20 d. –1561 m. kovo 5 d.

3. Įvairesnių žuvų poreikį kompensavo sūdyta silkė. Prekybos silkėmis uždarbis tiesiogiai priklausė nuo daugelio išorinių veiksnių: pagautų žuvų kiekio ir kokybės, jūros kelio saugumo, poreikio sezoniškumo, gabenimo vidaus vandens bei sausumais keliais kaštų,

muitų politikos, geopolitikos ir pan. Tai lėmė silkų kainos svyravimus. Nagrinėjamuose XVI a. teisingumo vykdymo Kaune šaltiniuose minima didmeninė kaina svyravo nuo 80 iki 180 lietuviškų sidabro grašių.

Numanomi sandėrio metai	Silkės kiekis	Įkainis
1560 m. (KV 1561–1564, p. 18(81))	1 statinė (talpa nenurodyta)	100 lietuviškų grašių
1561 m. (Ibid. p. 196(925))	1 statinė (talpa nenurodyta)	80 lietuviškų grašių
1562 m. (Ibid. p. 11(230))	1 statinė (talpa nenurodyta)	180 lietuviškų grašių

Kad suprastume lyginamąją piniginę silkų prekių, paslaugų įkainius. vertę, pateiksime vienalaikius kitų daiktų,

Įrašo metai	Daiktas, prekė, paslauga	Piniginė vertė
1562 m. (TK 1555–1564, p. 195(990/981))	Gardino duonos kepalas	2 lietuviški grašiai
1561 m. (KV 1561–1564, p. 16 (70))	Dėvėtos rogės arba naudotas vežimas žuvims vežti su arkliu, pakinktais, dangalu	600 lietuviškų grašių
1560–1561 m.	Pusketvirtos statinės šviežių lydekų	290 lietuviškų grašių
1561 m. (KV 1561–1564, p. 125(601))	Vytinės įsigijimas ar nuoma	600 lietuviškų grašių
1561 m. (Ibid. p. 18(81))	Škuto nuoma reisui	50 lietuviškų grašių
1561 m. (Ibid. p. 22(98))	Škuto tarno – upeivio metų alga	100 lietuviškų grašių

Silkų kiekis matuotas talpos vienetais – lastais, kvarterais, statinėmis. Silkės buvo gabenamos iš Dancigo ir Karaliaučiaus. Iš Kauno silkė patekdavo į Vilnių ir dar tolimesnes

vietoves (pvz., Gardiną). Nagrinėjamuose šaltiniuose akcentuojamas vandens kelias. Minimi vidaus vandenų laivai (škutas, strugas) ir upeiviai (vairininkai, laivininkai, laivo tarnai ir

įgulos, laivų savininkai ir samdytojai). Kartu su silkėmis dažnai gabenta dar svarbesnė prekė – druska. Prekyba silkėmis buvo priskiriama didžiajai prekybai. Šiame versle sukosi įtakingi didpirkliai. 1554–1564 m., 1568–1570/1571 m.

Kauno tarybos ir 1561–1564 m. Kauno vaito knygoje surašyta 20 pavienių aprūpinimo importine silke dalyvių: 6–8 didmenos ir 14–12 mažmenos pardavėjų, pirklių, prekybos dalininkų, perpardavėjų, gabentojų.

Asmenvardis	Veikla	Susiję asmenys	Įrašo data	Tikėtina proceso trukmė
Jurgis Drenhalsas (<i>Georgium Drenghalss</i>)	Pirklys, pardavęs silkes	Misius Andrejovitis (<i>Myssum Andrzejowitz</i>)	1560 m. sausio 12 d.	
Misius Andrejovitis (<i>Myssum Andrzejowitz</i>)	Pirklys, pirkęs silkes	Jurgis Drenhalsas (<i>Georgium Drenghalss</i>)	1560 m. sausio 12 d.	
Ditlofas Jungas (<i>Dyettloffi Jungk</i>)	Pirklys, pardavinėjęs silkes dideliais kiekiais	Jonas Liutkė (<i>Ioanni Lütky, Ioannes Lütke</i>)	1562 m. vasario 4 d.	1562 m. vasario 4 d. – kovo 11 d.
Jonas Liutkė (<i>Ioanni Lütky, Ioannes Lütke</i>)	Pirklys, pirkęs silkes dideliais kiekiais	Ditlofas Jungas (<i>Dyettloffi Jungk</i>)	1562 m. vasario 4 d.	1562 m. vasario 4 d. – kovo 11 d.
dancigietis Erchardas (<i>Gedani Erhardo</i>)	Dancigo pirklys prekiavęs midumi, geležimi ir silkėmis	Kauno pirklio Stanislovo Suskio (<i>Stanislaus Suski</i>) tarpininkas Baltazaras Rolantas (<i>Baltasar Rolant, Baltasaro Rolant, Baltasarum Rolantt, Baltasarum Rolandt</i>)	1559 m. rugpjūčio 30 d.	1558 m. – 1559 m. rugsėjo 13 d.
Baltazaras Rolantas (<i>Baltasar Rolant, Baltasaro Rolant, Baltasarum Rolantt, Baltasarum Rolandt</i>)	Kauno pirklio Stanislovo Suskio (<i>Stanislaus Suski</i>) tarpininkas, siekiantis už midų gauti natūra – geležies arba silkių	Pirklys, prekiavęs midumi, geležimi ir silkėmis, dancigietis Erchardas (<i>Gedani Erhardo</i>)	1559 m. rugpjūčio 30 d.	1558 m. – 1559 m. rugsėjo 13 d.
Mykolas Tička (<i>Michael Titzka</i>)	Kauno pirklys, siūlęs silkėmis atlyginti laiduojamam vairininkui	Vairininkas kurpius Paulius (<i>nauclerum suum Paulum</i>)	1560 m. birželio 21 d.	1560 m. birželio 21 d.

Ivanas Bogdanovičius (<i>Ivan Bogdanowitz</i>)	Vilniaus pirklys, pirkęs silkes dideliais kiekiais	Kauno pirklys – I. Bogdanovičiaus atstovas, pirkęs silkes dideliais kiekiais Mikalojus Kife (<i>Nicolaum Kife</i>)	1568 m. spalio 18 d.	1568 m. spalio 18 d.
Mikalojus Kifė (<i>Nicolaum Kife</i>)	Kauno pirklys – I. Bogdanovičiaus atstovas, pirkęs silkes dideliais kiekiais	Vilniaus pirklys, pirkęs silkes dideliais kiekiais Ivanas Bogdanovičius (<i>Ivan Bogdanowitz</i>)	1568 m. spalio 18 d.	1568 m. spalio 18 d.
Žemaitis Jonas Plikis iš Ariogalos (<i>Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly</i>)	škuto nuomotojas ir upeivis, silkės pirkėjas	Jasius Šermukšnis (<i>Jasus Sermuxnis</i>)	1561 m. vasario 3 d.	1561 m. vasario 3–9 d.
Jasius Šermukšnis (<i>Jasus Sermuxnis</i>)	žemaičio Jono Plikio iš Ariogalos (<i>Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly</i>) dalininkas, silkių pirkėjas	Žemaitis Jonas Plikis iš Ariogalos (<i>Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly</i>); Jokūbas Šulcas (<i>Jakub Schulczowey</i>)	1561 m. vasario 3 d.	1561 m. vasario 3–9 d.
Jokūbas Šulcas (<i>Jakub Schulczowey</i>)	žemaičio Jono Plikio iš Ariogalos (<i>Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly</i>) dalininkas, silkių pirkėjas	žemaitis Jonas Plikis iš Ariogalos (<i>Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly</i>); Jasius Šermukšnis (<i>Jasus Sermuxnis</i>)	1561 m. vasario 3 d.	1561 m. vasario 3–9 d.
Januskas Skyllis (<i>Janusku Skylsiu</i>)	silkių pardavėjas	Jasius Šermukšnis (<i>Jasus Sermuxnis</i>)	1561 m. vasario 3 d.	1561 m. vasario 3–9 d.
Kauno miestietis Grigas Šedeika (<i>Grigas Szederk, Grigam Sziedeka, Grigam Sedeika, Grik Sedeika</i>)	druską ir silkes gabenusio strugo igulos samdytojas	miestietis polockietis Steponas Vasiljevičius (<i>Stephanum Poloczona, Stephanus Waszilewicz, Stefano Waszilewicz</i>); Vilnius miestietis Mykolas Macejovičius (<i>Michael Matzeiowitz</i>)	1569 m. sausio 24 d.	1568 m. lapkričio 3 d. – 1569 m. balandžio 20 d.

Miestietis polockietis Steponas Vasiljevičius (<i>Stephanum Poloczona, Stephanus Waszilewicz, Stefano Waszilewicz</i>)	druskos ir silkių krovinio iš Karaliaučiaus savininkas, gyvenantis Kaune	jo brolis Vilniaus miestietis Mykolas Macejovičius (<i>Michael Matzeiowitz</i>); druską ir silkes gabenusio strugo igulos samdytojas Kauno miestietis Grigas Šedeika (<i>Grigas Szederk, Grigam Sziedeka, Grigam Sedeika, Grik Sedeika</i>)	1569 m. sausio 24 d.	1568 m. lapkričio 3 d. – 1569 m. balandžio 20 d.
Vilnius miestietis Mykolas Macejovičius (<i>Michael Matzeiowitz</i>)	druskos ir silkės krovinio iš Karaliaučiaus savininkas	jo brolis miestietis polockietis Steponas Vasiljevičius (<i>Stephanum Poloczona, Stephanus Waszilewicz, Stefano Waszilewicz</i>); druską ir silkes gabenusio strugo igulos samdytojas Kauno miestietis Grigas Šedeika (<i>Grigas Szederk, Grigam Sziedeka, Grigam Sedeika, Grik Sedeika</i>)	1569 m. sausio 24 d.	1568 m. lapkričio 3 d. – 1569 m. balandžio 20 d.
Sasiečio žentas Simas (<i>Symos Sasieczio zantos, Symosz Sasiecziozėtis</i>)	Kauno miestietis, silkių pardavėjas	Andrius Mikūnas Puniškėnas (<i>Andrzeia Mikunos Puniskienos</i>)	1562 m. balandžio 1 d.	1562 m. balandžio 1 d.
Andrius Mikūnas Puniškėnas (<i>Andrzeia Mikunos Puniskienos</i>)	silkių pirkėjas	Sasiečio žentas Simas (<i>Symos Sasieczio zantos, Symosz Sasiecziozėtis</i>)	1562 m. balandžio 1 d.	1562 m. balandžio 1 d.
Vilniaus miestietis Trochimas Demidovičius (<i>Trochim Demidowicz</i>)	didelio kiekio silkių pardavėjas / pirkėjas / krovinio savininkas	laivininkas vairininkas Paulius (<i>Paulum navigerum</i>)	1562 m. sausio 5 d.	1562 m. sausio 5 d.
Laivininkas vairininkas Paulius (<i>Paulum navigerum</i>)	didelio kiekio silkių pirkėjas / krovinio gabentojas	Vilniaus miestietis Trochimas Demidovičius (<i>Trochim Demidowicz</i>)	1562 m. sausio 5 d.	1562 m. sausio 5 d.

Iš jų išskirtume šešis su kitomis vietovėmis sietinus asmenis: du su Vilniumi (*Michael Matzeiowitz; Trochim Demidowicz*), vieną su Polocku (*Poloczona Stephanum, Stephanus Waszilewicz, Stefano Waszilewicz*), vieną su Dancigu (*Gedani Erhardo*), vieną su Ariogala (*Jana Zomoyczis Plikis z Eyragoly*), vieną su Punia (*Andrzeia Mikunos Puniskienos*). Visame sąrašė vos du tiesioginiai giminaičiai – netikri

broliai miestiečiai polockietis Steponas Vasiljevičius ir vilnietis Mykolas Macejovičius. Tarp silkes pardavinėjusių, gabenusių, įsigijusių vyravo prekiniai, tarpininkavimo ar samdos santykiai. Tai nurodytų globalų prekybos silkėmis pobūdį, kuris peržengė kauniečių aplinką ir miestiečių giminių uždarumą.

Literatūra

- ANTANAVIČIUS, Darius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės asesorių ir realiacijos teismų nutarimų vykdymas Kauno miesto taryboje XVI a. pabaigoje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 5. Sud. Artūras DUBONIS. Vilnius: LII leidykla, 2014, p. 107–146.
- BALIULIS, Algirdas. Kauno miestiečių kasdienybė XVI a. antrojoje pusėje (pagal Kauno miesto vaito 1561–1564 m. įrašų knygą). *Senoji Lietuvos literatūra*. Kn. 34. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 2012, p. 185–219.
- BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*. Nr. 6. Kaunas: VDU leidykla, 2005, p. 55–103.
- Codex Diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioeceseos Vilnensis. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wilenskiej*. Sud. Jan FIJALEK, Wladislaw SEMKOWICZ. T. 1. Krakow: Komisja Historyczna Polskiej Akademii Umiejętności, 1932.
- DAMBRAUSKAITĖ, Neringa. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų virtuvė XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*. T. 31. Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 74.
- DAMBRAUSKAITĖ, Neringa. Valdovo pasninkas: žuvies vartojimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto virtuvėje (1544–1572 m.). *Lituanistica*. T. 64, Nr. 3(113). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2018, p. 169–178.
- IVINSKIS, Zenonas. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-ojo amžiaus pusėje. *Židinys*, Nr. 8–9, 1933, p. 134–149.
- IVINSKIS, Zenonas, *Lietuvos prekyba su Prūsais*. Kaunas: V. D. universiteto Teol.-filosofijos fakulteto leidinys, 1934.
- IVINSKIS, Zenonas, Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto prekyboje. *Mūsų praeitis*. T. 3. Vilnius: LII leidykla, 1993, p. 100–125.
- Jūros sidabras – iš Stavangerio į Klaipėdą, 1820–1870*. Sud. Dainius ELERTAS, Harald HAMRE. Klaipėda, 2015.
- GLOGGER, Zigmunt. *Encyklopedja staropolska iliustrowana*. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, T. 1 – 1900, T. 3 – 1903.

KARALIUS, Laimonas. Tiltai, pervaziuojamieji perkolai, kamšos, pagrindos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos metraštis. 2008 metai*. T. 1. Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 5–25.

Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1555–1564. Sud. Darius ANTANAVIČIUS, Linas PLANKIS. Vilnius: LII leidykla, 2013.

Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Tarybos knyga 1568–1570/1571. Sud. Darius ANTANAVIČIUS. Vilnius: LII leidykla, 2015.

Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564. Sud. Darius ANTANAVIČIUS, Algirdas BALIULIS. Vilnius: LII leidykla, 2013.

KIAUPA, Zigmantas. Kauno miesto senojo archyvo likimas. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. Serija A. T. 2(43). Vilnius: LTSR mokslų akademijos leidykla, 1973, p. 125–140.

KIAUPA, Zigmantas. Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI–XVII a. pirmojoje pusėje. In *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Sud. Edmundas RIMŠA, Antanas TYLA. Vilnius: LII leidykla, 1988, p. 23–46.

KIAUPA, Zigmantas. Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai. In *Kultūrų sankirtos: skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*. Sud. Zigmantas KIAUPA, Jūratė KIAUPIENĖ, Edmundas RIMŠA, Jolita SARCEVIČIENĖ. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 66–92.

KIAUPA, Zigmantas (1). *Kauno istorija*. T. 1. Vilnius: Versus aureus, 2010.

KIAUPA, Zigmantas (2). XVI–XVII a. Aleksoto laivų statykla Kaune. In *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*. Sud. Grasilda BLAŽIENĖ, Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ, Aivas RAGAUSKAS. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 207–214.

KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos*. [Acta Historica Universitatis Klaipedensis]. T. II. Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Vladas ŽULKUS. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1994, p. 40–43.

KURLANSKY, Mark. *Druska. Pasaulio istorija*. Vilnius: Tyto alba, 2016.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25. Sud. Darius ANTANAITIS, Algirdas BALIULIS. Vilnius: LII leidykla, 1998.

MAKAREVIČIUS, Adomas. Nemuno laivininkystės istorijos bruožai. *Kraštotyra*. Kn. 19. Vilnius: Motiejaus Šumausko spaustuvė, 1985, p. 66–72.

PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ, Laura. *Žvejybos istorijos apybraižos (XX a. 3–10 dešimtmečiai)*. Vilnius: Diemedis, 1998.

PLONSKY, Antony. *Žydai Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje*. Vilnius: Versus aureus, 2016.

POCIŪTĖ, Dainora. *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

REBORA, Giovanni. *Proischoszdzienie vilki. Istorija pravilnoy edy*. Moskva: Kolibri, 2007.

SAMALAVIČIUS, Stasys. XVII–XVIII a. prekybinis laivynas Lietuvoje. *Mokslas ir technika*, Nr. 8, 1987, p.

26–28.

SAMALAVIČIUS, Stasys. *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*. Vilnius: Edukologija, 2011.

TETEREVA, Diana; MOTUZAITĖ, Giedrė; BLAŽEVIČIUS, Povilas. Žuvų žvynų analizė: rūšies, amžiaus ir dydžio nustatymas. *Lietuvos archeologija*. T. 44. Vilnius: LII leidykla, 2018, p. 175–194.

VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Neris. 2007 metų ekspedicija*. Kn. 1. Vilnius: Mintis, 2010.

VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Neris. 2007 metų ekspedicija*. Kn. 2. Vilnius: Mintis, 2012.

VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Neris. 2007 metų ekspedicija*. Kn. 3. Vilnius: Mintis, 2013.

VAITKEVIČIUS, Vykintas. *Neris. 2007 metų ekspedicija*. Kn. 4. Vilnius: Mintis, 2014.

VALIKONYTĖ, Irena. Zwyczaj stawiania czapki: szczególny aspekt kultury prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku. In *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane H. Wisnerowi w 70 rocznicę urodzin*. Sud. Wojciech KRIEGSEISEN, Andrzej RACHUBA. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2006, l. 191–206.

ZAMOJSKI, Andrzej. *Zbiór praw sądowych przez exkanclerza Andrzeja ordynata Zamojskiego ułożony i w roku 1778 drukiem ogłoszony, a teraz przedrukowany z domieszczeniem źródeł i uwag, tak prawoznawczych, jak oprowadawczych sporządzonych*. Warszawa, 1874.

KLAIPĖDOS UOSTO KARANTINO STOTIS, PRADĖJUSI VEIKTI PRIEŠ 189 METUS

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos ir rinkinių apskaitos skyriaus vyr. muziejininkas-istorikas

Laivų ir transporto priemonių patikra miesto prieigose, krovinių ir keleivių dezinfekcija, atvykėlių iš svetimų kraštų baimė, priverstinė ir savanoriška izoliacija šiandien nieko nenustebintų. Pandemijos metu tai nekelia jokių abejonių. Paprastai abejonių nebekyla ir pandemiją prisimenančiai visuomenei.

Lietuvos jūrų muziejuje saugomi trys atplaukę laivais priverstinės izoliacijos liudininkai. Tai 1904 m. vandens įrengimų prižiūrėtojo Mahlo apmatuotų ir patikrintų karantino stoties Kuršių nerijoje statinių, pastatytų 1887 m. ir 1898 m., brėžiniai. Viename iš jų nurodyta, kokia buvo pirminė šios stoties įkūrimo priežastis – ilgas gyvenamasis namas pavadintas tiesiog „baraku sergantiesiems cholera“. Klaipėdos uosto karantino stotis Nemirsetoje veikė 1831 m. Tokia įstaiga Koptalyje pradėjo veikti 1883–1887 m. ir tęsė veiklą iki 1944 m. Ar buvo ko nerimauti Prūsijos, Vokietijos, Lietuvos valdžioms?

1816 m. Indijoje prasidėjusi choleros epidemija pamažu peržengė visų kontinentų ribas ir privertė keisti požiūrį į privatumą ir viešumą pandemijos metu. Ši liga smogė besivystančiam moderniam pasauliui septyniomis bangomis: 1816–1824 m., 1829–1851 m., 1852–1860 m., 1863–1875 m., 1881–1896 m., 1899–1923 m., 1961–1975 m. Cholera nusinešė milijonus gyvybių. 1830–1900

m. priskaičiuojama daugiau nei 10 milijonų mirčių. Šios ligos židiniai vis dar atsinaujina: 2010–2015 m. Haityje mirė 9 700 užsikrėtusiųjų. Jos išplitimą lėmė globalizacijos ir industrializacijos pasekmės: kelių judėjimo intensyvėjimas, krovinių ir žmonių judėjimo moderniomis priemonėmis (laivais, plentais, geležinkeliais) greitis, didelis sutelktumas didmiesčiuose ir laikino apsisistojimo vietose. Tačiau būta dar vieno veiksnio – švaraus geriamojo vandens, elementarios higienos sąlygų trūkumo ir mikropasaulio reikšmės nesupratimo. 1854 m. rugpjūčio 31 d. įvyko choleros protrūkis Londone, Soho rajone. Jo gyventojams geriamasis vanduo tiekiamas vamzdžiais tiesiai iš Temzės. Vien Broad Street gatvėje per ne visą mėnesį čia mirė užsikrėtę 1 243 žmonės. Tai įvertino ir ištyrė „prakeiktą viešą šulinį“ mokslininkas Johnas Snow. Jo rekomendacijos pradėjo dabartinės higienos normų įtvirtinimą, kanalizacijos ir vandentiekio raidą. Cholera suvaldyti padėjo kita globalizacijos pusė: tarptautinis mokslininkų, institucijų ir vyriausybių bendradarbiavimas. 1854 m. italų mokslininkas Filippo Pacini nustatė choleros bakterijas. Pagaliau bakteriologų ispano Jaume Ferrano i Clua 1885 m. ir iš Ukrainos kilusio žydo Waldemaro Haffke 1892 m. dėka sulaukta vakcinų. Cholera paskatino skirtingų šalių vyriausybės prisiminti

maro laikų išradimą – karantiną ir ieškoti bendrų sprendimų tarptautinėse konferencijose: 1851–1852 m. Paryžiuje, 1866 m. Konstantinopolyje (Stambule), 1874 m. Vienoje, 1885 m. Romoje, 1893 m. Drezdene. Buvo nustatyta 1–10 dienų karantinavimo norma. 1857 m., 1887 m., 1901 m., 1931 m. nustatytos signalinės vėliavos, kurias buvo privaloma iškelti laivuose, gabenusiuose infekuotus žmones ir krovinius iš apkrėstų vietovių. Iškelta reide ar priplaukoje stovinčiame laive vėliava „Nedelsiant sustoti“ (Lima) arba „Karantinas. Cholera“ (Yellow jack) reiškė jame paskelbtą karantiną. Tokios vėliavos iškėlimas žymėjo svarbų kolumbiečio rašytojo Gabrielio Chose Marquezo romano „Meilė choleros metu“ siužeto posūkį.

Klaipėdoje, Klaipėdos ir Šilokarčemos apskrityse cholera „apsilankė“ 1831 m., 1837 m., 1848 m., 1853 m., 1854 m., 1855 m., 1866 m. ir 1894 m. Tai pareikalavo nemažai gyvybių. Šaltiniai pateikia tokius preliminarius skaičius: 1831 m. vien Klaipėdoje su priemiesčiais iš 1 748 užsikrėtusiųjų mirė 1 091, 1837 m. Klaipėdoje iš 124 susirgusiųjų mirė 43, 1855 m. iš 600 susirgusiųjų mirė 298, 1866 m. iš 219 susirgusiųjų mirė 102, 1894 m. iš 12 užsikrėtusiųjų mirė 4. Tiek mirtingumas, tiek užsikrėtusiųjų skaičius sumažėjo ne tik plintant naujiems gydymo būdams, bet ir ėmus taikyti prevencines priemones. Ypač netikėtas buvo pirmasis choleros puolimas, kai žmonių baimė pakurstė nežinomybę. Ji skatino lietuvininkus ir žemaičius šią ligą įsivaizduoti kaip išblyškusią per laukus keliaujančią merginą skylėtais vargetos drabužiais. Manoma, kad 1831 m. epidemiją atnešė per Klaipėdos apskritį

pražygiavę rusų pasieniečiai ir internuoti Lietuvos sukilėliai. Abiejų prielaidų galimybę atkleidžia ligos plitimo kontekstas. 1826–1828 m. cholera pasiekė Rytų Indiją, Kiniją, Indokiniją, Afganistaną, Chivos ir Bucharos emyratus. Karavanas su audiniais ir džiovintais vaisiais Šilko keliu iš Bucharos užkratą atgabeno į Orenburgą Rusijoje. Nepadėjo pasienyje kazokų surengta patikra, kurios metu pirkliai buvo priversti prisiekti Koranu nesantys užsikrėtę, mėtyti vieni kitiems audinius ir net juos kramtyti kartu su gabenamais džiovintais vaisiais. Tuo pačiu metu iš choleros apimtų Artimųjų Rytų į Astrachanę grįžo Rusijos karinis brigas, kuris nuplaukė Volgos upe iki Maskvos. Rusijoje susiformavo didžiulis choleros židynys. 1830 m. malšinti sukilėlių Lietuvoje ir Lenkijoje atžygiavo jau užsikrėtę Rusijos kariai. Nuo choleros mirė 12 000 sukilimo malšintojų. Netrukus cholera pareikalavo aukų ir iš sukilėlių, ir iš civilių. Ignatas Domeika paliudijo, kad tarp generolo Antano Gelgaudo išvestų į Prūsiją ir Šernuose internuotų sukilėlių buvo sergančių. 1831 m. Prūsijos valdžios nurodymu, karinė sargyba uždarė sieną su Rusija. Veikė tik du perėjimo punktai (Laugaliuose ir Nemirsetoje). Nemirsetoje greitai pastatytas 14 kambarių pastatas ir pirtis su dezinfekcine patalpa. Čia pradėjo veikti pirmoji jūros karantino įstaiga. Uždrausta priplaukti prie laivų valtimis, visi žvejai galėjo plaukti žvejoti tik su raštišku leidimu, uždrausta patekti į Klaipėdą, visa korespondencija buvo subadoma ir aprūkoma dūmais. Choleros protrūkio pasekmių ir Rusijos represijų baimė paskatino didelį bėglių iš Žemaitijos srautą į Šilokarčemos apskritį. Trijuose pasienio postuose buvo

nuginkluoti rusų muitininkai ir pasieniečiai. Paskui bėglius į Kuliešius įsiveržė ginkluotas rusų karių būrys, bet Prūsijos pasienio apsaugos buvo priverstas atsitraukti. Nuoširdus sukilėlių, žemaičių ir vietos gyventojų bendravimas netrukus virto rykšte. Epidemija apėmė Kurpius, Tirkšlius, Tatamiškius, Kintus, Šyšą, Mingę, Rusnę, Karklę ir kitas vietas. Užkratas iš sukilėlių stovyklos ar nuo perėjusių sieną rusų pasieniečių netruko pasireikšti ir Klaipėdoje. Gydytojai lankė sergančiuosius įsispūję į juodus išvaškuotus rūbus, ant veido užsimaukšlinę kaukes. Ant namų, kuriuose buvo sergančiųjų, užkabindavo išpėjamasias geltonas lenteles su užrašu „Cholera“. Neleisdami atsisveikinti su mirusiais, lavonus krovė į tvirtai uždaramus krepšius ir gabeno į kapines. Kaip ir Rusijoje ar Afrikoje, karantino neįprastumas ir nepagarbus elgesys su mirusiais sukėlė neramumus. 1831 m. liepos 23 d. ir 24 d. Klaipėdos priemiestyje Vitėje kilo riaušės. Jas paskatino gandai, kad turtuolių paliepiamu vargšai nuodijami vaistais ir plikomi garinėse pirtyse. Įbauginiems žmonėms neleidavo atsisveikinti ir organizuoti apeigų. Teigta, kad dažnai vargšai laidoti gyvi. Pastarasis gandas turi mokslinį paaiškinimą. Ligos metu sergantieji netekdavo daug skysčių, todėl džiūdamos mirusiojo kūno galūnės kartais galėdavo imti judėti ar net keisti lavono padėtį. Rugsėjo 29 d. susirinko įniršusi kauptukais apsiginklavusi 1 000 Rusnės, Vorusnės, Kalbergo, Pakalnės, Jodekrantės gyventojų minia nužygiavo į nepašventintas Ragininkų kapines, kuriose laidotos choleros aukos. Čia atkasė ką tik palaidotą numirėlį ir, giedodama laidotuvių giesmes, nunešė padoriai perlaidoti į Rusnės kapines. Pakeliui išlaužė

Rusnės bažnyčios varpinės duris ir ėmė skambinti varpais. Abiem atvejais malšinti maištų pasitelkta kariuomenė. Tačiau nubausta vos 16 kurstytojų. Epidemijos baigtis sutikta su palengvėjimu spalio 8 dieną. Ta proga buvo nukaltas atminimo medalis ir lapkričio 6 dieną visose bažnyčiose laikytos mišios. Tačiau svetur ši choleros banga atėmė daugiau gyvybių. Rusijos imperijoje susirgo 534 000 gyventojų, iš kurių 230 000 mirė. Didžiojoje Britanijoje epidemijos metu mirė 30 000 (Londone – 6 536), Prancūzijoje – apie 200 000 gyventojų. Prancūzų kariuomenė pernešė cholera į Afriką, o britų ir airių emigrantai – į JAV ir Australiją. Vien Niujorke mirė 3 500 gyventojų.

Verta paminėti su cholera Klaipėdoje kovojusius du sukilėlius gydytojus Karolį Marcinkowski ir Karlą Augustą Schraderį. Abu buvo miesto apdovanoti. K. Marcinkowskiui įteiktas aukso žiedas su monograma „M“ (Memel). Karlas Augustas Schraderis apsigyveno Klaipėdoje. Eidamas pareigas, jis mirė nuo choleros 1854 m. rugsėjo 22 d. Turtingesni miesto gyventojai suaukojo nukentėjusiems nuo choleros remti 2 000 talerių. Jie įkūrė draugiją našlėms ir našlaičiams, likusiems be globėjo, remti, vykdė skalbinių, drabužių, maisto rinkliavas. Klaipėdos pirklių gildija ėmėsi organizuoti švyturio ir Kopgalio apželdinimo, plentų statybos darbus tam, kad būtų įdarbinti vargingiausieji ir našlės.

Kopgalio karantino stoties veiklos pradžia sietina su penktąja 1881–1896 m. choleros pandemijos banga, prasidėjusia Egipto didmiestyje Kaire. Ją stebėjęs vokiečių epidemiologas Robertas Kochas pažymėjo: „Niekas cholera nesirgo dar kartą – matyt, ji

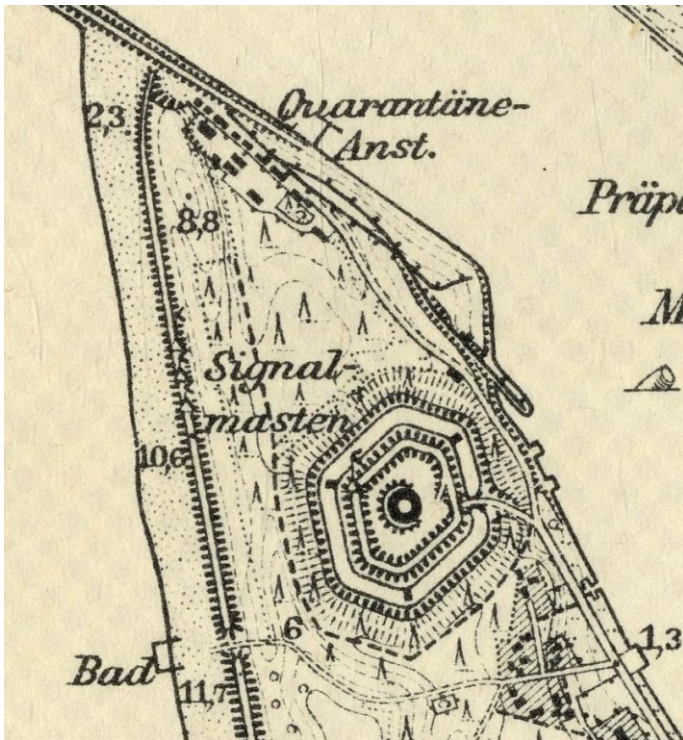
sukuria atsparų imunitetą.“ 1886 m. užkratas nusinešė 40 000 čiliečių gyvybių, 1892–1893 m. Rusijoje – pusę iš 620 000 susirgusiųjų, 1892–1894 m. Vakarų Ukrainoje – 2 300. Liga apėmė Prancūziją ir dalį Vokietijos. Sumerimęs popiežius Leonas XIII inicijavo savo projektuotos prieglaudos susirgusiesiems Vatikane steigimą. 1893 m. cholera pasireiškė Rusijos imperijos valdomose Livonijoje, Kurše, Lenkijoje ir Vokietijos uoste Hamburge. Šiame uostamiestyje ligos protrūkį lydėjo ne tik 8 600 žmonių netektys, bet ir maištas. Artėjanti grėsmė paskatino vyriausybę susirūpinti uostų apsauga. Pasirinkta vieta buvo neatsitiktinė. Čia buvo patogi prieplauka laivams, stovėjo uosto statybos inspekcijos darbininkų barakai – pašiūrės, ginkluotas patrankomis ir turėjęs įgulą fortas. Tai prireikus leido didelį asmenų skaičių prievarta ar savanoriškai izoliuoti nuo miesto. 1887 m. buvo pastatyti bent du ilgi barakai su neaukštais dvišlaičiais stogais. Vienaime įrengtas sandėlis ir pagalbinės patalpos. Iš vieno siauro galo patenkama į kuro ir durpių sandėlį. Iš šono buvo durys į didelę skalbyklą. Iš kitos pusės durys vedė į lavoninę. Kitame pastato gale įrengtas trijų patalpų blokas iš prieškambario, dezinfekavimo ir vėdinimo patalpų. Antrasis buvo skirtas ligoniams. Jo centre įrengtos dvi krosnelės su kaminais. Didžiąją pastato dalį užėmė erdvė su lovomis 10-iai vyrų ir atskirta dalis trimis moterims. Kitoje jo pusėje įrengtas tambūras, prieškambaris, prausykla ir budėtojo kambarys. Netrukus viskas buvo išbandyta praktikoje. 1894 m. rugsėjo 4–12 d. Klaipėdos priemiestyje Bomelsvitėje kilo netikėtas choleros protrūkis: iš 11 susirgusiųjų keturi mirė. Lokalizuoti du ligos židiniai. Visi dviejų

namų gyventojai buvo nedelsiant išgabenti į Karantino stotį Koppalyje. Patys namai laikinai uždaryti, dezinfekuoti, ten buvę daiktai sudeginti. Visiems choleros užkardymo darbams atlikti išleista 1 273 markės. Taigi greita izoliacija pavyko išgelbėti miestą ir kraštą. Klaipėdos uoste ir Laugaliuose pradėjo veikti choleros stebėjimo stotys. Praslinkus šiai grėsmei, 1898 m. Klaipėdos uosto karantine pastatytas mažesnis statinys dezinfekcijai. Joje įrengta krosnis užkrėstiems daiktams, tvarsliajai, rūbams deginti. Taip pat didelis katilas virinimui. Visa sukaupta kovos su užkrečiamosiomis ligomis praktika buvo apibendrinta teisiškai: 1900 m. birželio 30 d. išleistas Vokietijos imperijos užkrečiamųjų ligų įstatymas, 1905 m. rugpjūčio 18 d. įstatymas dėl infekcinių ligų. Jų įgyvendinimas atsispindėjo ir Klaipėdoje. 1904 m. vandens įrengimų prižiūrėtojo Mahlo atliktos revizijos Klaipėdos uosto karantino stotyje metu numatytos galimybės ligonių barake priglausti iki 23 asmenų. Buvo nepamirštos žemyno apylinkės ir 1905–1909 m. įsteigti keturi nauji dezinfekatoriai: Klaipėdos miestui, šiaurinei Klaipėdos apskrities daliai ir pietinei apskrities daliai Priekulėje, likusiai Kuršių nerijai – Juodkrantėje. Bajoruose pradėjo veikti laivybos bendrovių „Bremen Lloyd“ ir HAPAG įsteigti punktai su karantinu medicininei emigrantų iš Rusijos patikrai. Kartu užkardytas užsikrėtusių asmenų judėjimas. 1910 m. patikrinti 4 673, 1911 m. – 4 902, 1912 m. – 7 103 emigrantai.

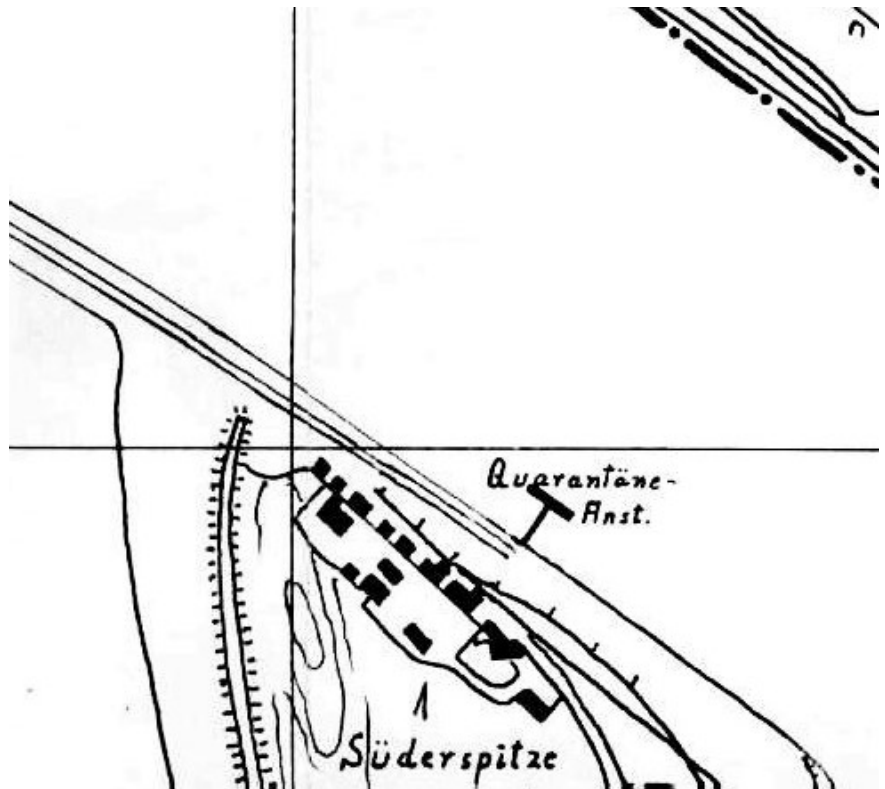
Klaipėdos krašto ir miesto istorija gali duoti patarimų šiandienai: tikrinimas, izoliavimas, priverstinis judėjimo suvaržymas, greitas reagavimas, griežtesnis higienos ir sanitarijos

normų laikymasis gali padėti suvaldyti pandemiją. Ir dar – praeityje buvome

priklausomi nuo pasaulinių reiškinių. Dabar nuo jų esame priklausomi dar labiau.

Iškarpa iš 1912 m. Klaipėdos miesto plano

Iškarpa iš 1939 m. Klaipėdos miesto plano

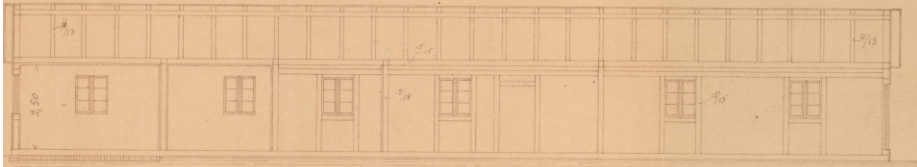
Viršuje: Dalies karantino dabartinis vaizdas prie Delfinariumo, A. Mažūno nuotrauka
Apačioje: Karantino ir uosto darbininkų pastatų apytikslė vieta ant ortofotografinio pagrindo

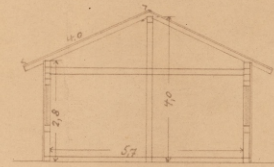
Gerätbeschuppen der Quarantäneanstalt

auf der kurischen Bucht

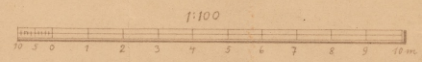
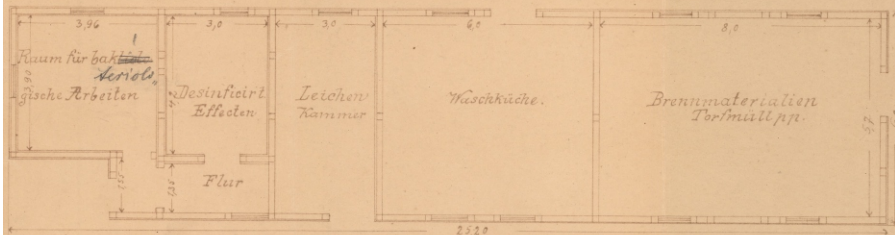
Längenschnitt

Querschnitt

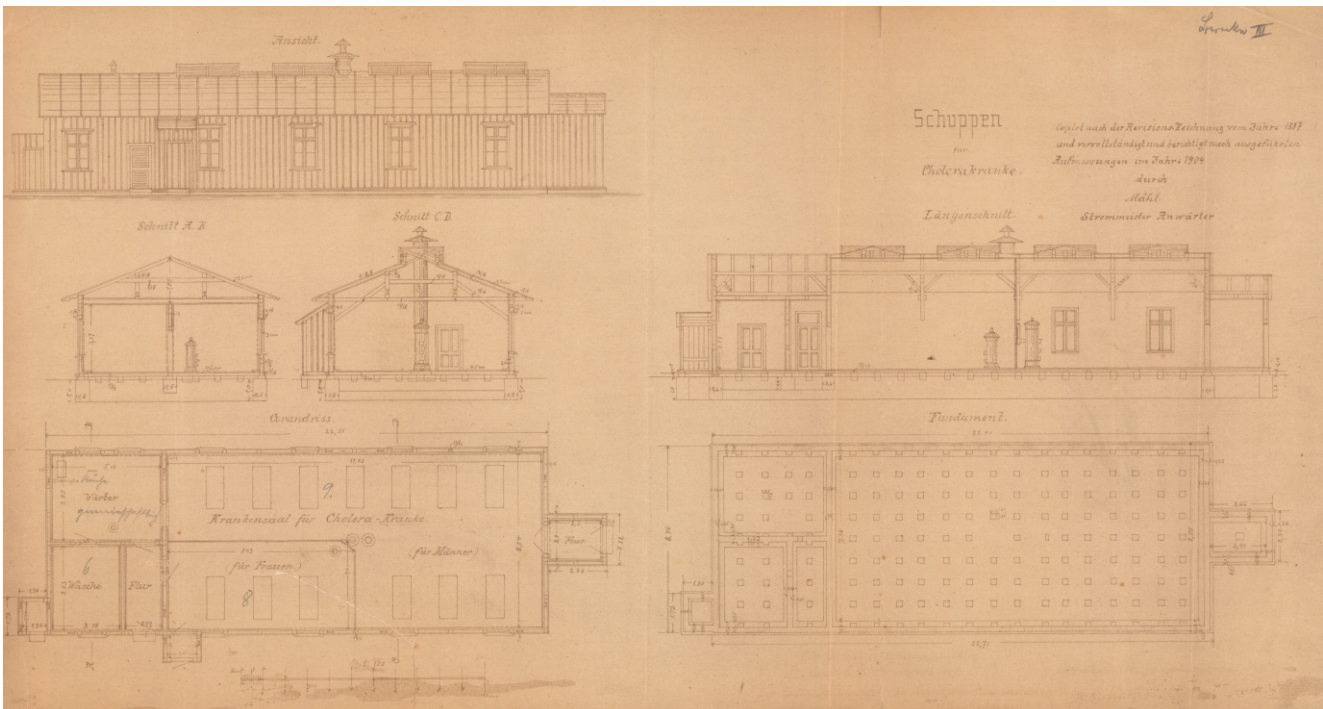
Grundriss

Copirt nach der Revisions-Zeichnung vom Jahre 1887
und vervollständigt und berichtigt nach ausgeführten
Aufmessungen im Jahre 1904

durch
Hahl
Strommeister-Anwärter

Projektiniai karantino brėžiniai saugomi Lietuvos jūrų muziejuje (KJM p. m. 4427_4)

KARANTINO PUNKTAI ISTORIJOSE PUSLAPIUOSE

Milda KONTRIMĖ
Klaipėdos universitetas

Išvadas

Ilgus šimtmečius karai, badmečiai, medicinos žinių trūkumas ir bendrosios higienos igūdžių stoka lėmė, jog ne viena karta patyrė sunkių infekcinių ligų antplūdžius¹.

Maro – ūminės infekcinės ligos, pasireiškiančios daugiau nei keliomis formomis² – epidemijos proveržius Europos žemyne sunku suskaičiuoti. Po Juodosios mirties (XIV a. vid.) nuolat pasikartojantys ligos protrūkiai fiksuoti XV–XVII a.³

Ribiniai metai istoriniuose maro epidemijų tyrimuose – 1700⁴: nuo pastarųjų maro epidemijų pasikartojimų dažnis, paplitimo mastai ėmė mažėti. Paskutinėmis didžiausiomis maro epidemijos bangomis laikomos šios XVIII a. epidemijos:

1709–1711 m. maro epidemija Baltijos jūros regione⁵;

1720–1722 m. maras Marselyje⁶;

1770–1772 m. epidemija, išplitusi tuomečio pirmojo Rusijos-Turkijos karo fone⁷.

Yra daugybė minčių, kodėl nuo XVIII a. maro epidemijų skaičius ženkliai sumažėjo (o XIX a. epidemijos plitimas beveik (pri)stabdytas⁸): klimato pokyčiai, palaiptisniui stiprėjęs žmonių atsparumas (imunitetas) ir kitos priežastys.

Atvirukas "Kurische Nehrung, Pestkirchhof", datuojamas XX a. pr. (1900-1915 m.). Žr.: <https://www.bildarchiv-ostpreussen.de>

¹ Raupai, maras, dizinterija, maliarija, sifilis, geltonasis drugys, ispaniškasis gripas (ispankė), tuberkuliozė, Ebola, SARS ir kt.

² Medicinos enciklopedija, A-M, Vilnius, 1991, p. 528.

³ *Encyclopedia of plague and pestilence: from ancient times to the present*. Third edition, Ed.: George Childs Kohn, New York, 2008, p. 93–94; 101–102; 199–200; 226–228; 289; 312; 345–346; 372–373; Rosen, G. *A history of public health, USA*, 1993, p. 78.

⁴ "(...) one reason for the more hopeful tone sounded in the eighteenth century was that (western) Europe had emerged from beneath "the shadow of the plague". Žr.: Lindemann, M. *Medicine, Medical Practice, and Public Health*, In *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, London, p. 158, 159.

⁵ Frandsen, K.-E., *The Last Plague in the Baltic Region, 1709–1713*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2010.

⁶ Lindemann, M. *Medicine, Medical Practice, and Public Health*, In *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, London, p. 159; BRADLEY, R. *The Plague at Marseilles Consider'd: With Remarks Upon the Plague in General, Shewing Its Causes and Nature of Infection, with Necessary Precautions to Prevent the Spreading of That Direful Distemper*, Forgotten Books, 2018.

⁷ Alexander, J. T. *Bubonic Plague in Early Modern Russia: Public Health and Urban Disaster*, Oxford University Press, 2002.

Apie vėlesnes – XIX–XX a. – maro epidemijas galima pasiskaityti kad ir Myron Echenber straipsnyje; žr.: Echenverg, M. *Pestis Redux: The Initial Years of the Third Bubonic Plague Pandemic, 1894–1901*, In *Journal of World History*, Vol. 13, No. 2, University of Hawai'i Press, 2002, Fall, p. 429–449 ir t.t.

⁸ 2019 m. lapkričio mėnesį internetinėje erdvėje paplitusios naujienos iš Kinijos bei Mongolijos, kuomet kelių savaičių bėgyje daugiau kaip dešimt žmonių užsikrėtė vis dar viduramžiška liga vadinama maro epidemija, naujienos apie karantinuojamus žmones skatina mąstyti, jog žodžių junginio „maro epidemijos XIX amžiuje (pris)tabdymas“ vartojimas yra teisingiausias išsireiškimas, reiškiantis, jog maro epidemijoms iki galo taip ir nebuvo užkirstas kelias.

Pav. 1 ir Pav. 2 Kalmaro muziejaus ekspozicija priešmokyklinio amžiaus vaikams. Nuotraukos M. Kontrimės. Kalmaro muziejaus (Kalmar läns museum) ekspozicijoje priešmokyklinio amžiaus vaikams edukacinių užsiėmimų metu pasakojama, kaip dėžėse su importuojamomis prekėmis žiurkės plinta per uostamiesčius taip platindamos įvairiausias infekcines ligas.⁹ Vis daugiau pasirodo moksliniais tyrimais grįstų publikacijų, neigiančių senai nusistovėjusias tiesas apie tai, jog būtent juodosios žiurkės platinusios maro epidemijos Yersinia Pestis bakterija. „(...) little is known about the historical spread of Plague in Europe during the Second Pandemic (14-19th centuries) ... our results ultimately challenging the assumption that plague in Europe was predominantly spread by rats (...)“ – žr. vieną iš naujesnių publikacijų pastarąja tema: DEAN, K. R. et. al., Human ectoparasites and the spread of plague in Europe during the Second Pandemic, In PNAS, Vol. 115, No. 6, 2018 February, p.1304–1309.

Pastaruosiu metu keliamos naujos prielaidos (o šių dienų koronaviruso kontekste jos tapo itin akivaizdžios ir plačiai visuomenei), jog be anksčiau išvardintų priežasčių, vienas pagrindinių vaidmenų, tenkančių vadinamajam epideminiam lūžiui – modernėjantis požiūris į sveikatos kultūros svarbą.

Definicijai „sveikatos kultūra“ vienos apibrėžties nėra; kaip rašyta viename

analizuotame straipsnyje: „(...) **jūs** turite laisvę sveikatos kultūrą interpretuoti per tą suvoktį, kuri **jums** šiuo metu yra aktualiausia (...)“. Šiuo atveju omenyje turima sveikatos kultūros suvoktį per vertybę visuomenės prizmę, o kaip žinome iš istorijos – sveikatos kultūros suvoktis juk iš tiesų ir kito pagal esamas sąsajas tarp visuomenės gyvenimo sąlygų, kultūros ir išsilavinimo, vertybinių normų bei papročių visumos.

⁹ „(...) plague was not a disease rooted in the characteristics of place but a portable disease carried from place to place by travelers with their goods, from person to person as if by the touch of death itself.“ Žr.: KOCH, T. *Disease Maps: Epidemics on the Ground*, Chicago, 2011, p. 49.

Pav. 3 Iliustracija iš Tom Kock knygos „Disease Maps: Epidemics on the Ground,“ (Chicago, 2011, p. 49–50). Pastarajame darbe (Pav. 3) mirtis (Juodasis Angelas) tarsi išlenda iš prekeivio atgabentų prekių ir, uždėjusi savo ranką ant jo, patraukia į priešingą pusę (tyrinėjantys H. Holbeino jaunesniojo raizinius šį momentą sieja su maro epidemijos plitimo per uostamiesčiuose vykusių prekių mainų atvaizdavimu).¹⁰ Analogiška interpretacija galima ir kitoje graviūroje (Pav. 4).

Šio straipsnio atveju sveikatos kultūra bus pristatoma per vieną iš jos, straipsnio autorės nuomone, sudedamųjų dalių – izoliacijos ir karantino patikras sausumoje, karantino istoriją bei visuomenės reakcijas į saviizoliaciją epidemijų metu.

Quaranta giorni

Sergančiųjų izoliacija (išskyrimas,

Pav. 4 Iliustracija iš interneto Raiziniai ant medžio „Mirties šokis“ (Dance of Death) – XVI a. vieno žymiausių vokiečių renesanso tapytojų, grafikų Hanso Holbeino Jaunesio darbas. Medžio raizinių serijoje (iš viso – 41 vnt.) mirties alegorija tapo pagrindine ašimi – ji kiekviename raizinyje „keliauja“ per miestus taip nešdama pragaištį vietos gyventojams (ji – bendra, visus vienijanti grėsmė, lydinti kiekviename gyvenimo žingsnyje).

atskyrimas) nuo sveikųjų aprašyta dar Biblijoje (raupsų atvejis). Kad reikia *izoliuotis* pačiam, suvokė ir patarinėjo dar antikinėje Graikijoje gyvenęs Hipokratas (V–VI a. pr. Kr.) (lot: *CITO, LONGE, TARDE* (išvyk skubiai, vyk toli ir grįžk lėtai)). Remiantis kitais šaltiniais, sergančiųjų izoliacija geriau žinoma iš Justiniano I valdymo laikų (Didysis Justiniano maras, prasidėjęs VI a.).¹¹

¹⁰ Koch, T. *Disease Maps: Epidemics on the Ground*, Chicago, 2011, 49-50.

¹¹ Hampton, B. C. Development of the National Maritime Quarantine System of the United States, In *Public Health Reports (1896–1970)*, Vol. 55, No. 28, Sage Publications, 1940 July 12, p. 1241.

Žodis „karantinas“ kildinamas iš itališko *quaranta giorni*, reiškiančio *keturiasdešimt dienų*¹² – terminas, paplitęs tik viduramžiais. Nepaisant to, jog pirminis ligos šaltinis viduramžiais nebuvo žinomas (dažniausiai didžiojoje viduramžių visuomenės dalyje ligos priežastimi buvo laikoma Aukščiausiojo baismė arba vėliau paplitusi miazmos teorija¹³), suvokimas, jog įplaukiančius laivus (įgulas ir atgabenamas prekes) reikia stabdyti patikrai vyravo. Toks pasyvusis karantinas (specialių priemonių ar patikrų laivui uoste nebuvo atliekama, tik laukiama tam tikrą dienų skaičių ir stebima, ar laive iš įgulos niekas nesusirgo; užsienio istoriografijoje šis momentas dar įvardijamas kaip „*wait and see*“ – palaukime ir pamatysime, kas bus), manytina, ir buvo pirmoji visuomenės sveikatos apsaugos sistemos dalis, bandžiusios sistemingai stabdyti ligų plitimą.

Vienas pirmųjų bandymų užkirsti kelią maro epidemijai laivais pasiekti miestą aptinkamas Venecijos dokumentuose dar 1127 m.¹⁴ 1348 m. kovo 20 d., Venecijos miesto valdžia uždraudė į uostą įplaukti visiems *įtartiniems* laivams (jau tada Venecijoje, 1348 m. sausio mėnesį pajutusiai pirmuosius maro epidemijos simptomus, suvokta, jog epidemija miestą pasiekusi laivais ir laivuose esančiomis prekėmis (užsikrėtę jūrininkai, blusos, kurios galėjo slėptis kailyje, neperdirbtoje odoje, juodosios žiurkės ir kt.)),

kurie izoliacijoje privalėjo išbūti 30 dienų¹⁵.

Manoma, Venecijos pavyzdžiu 1377 m. pasekė ir Ragūza, paskelbusi atplaukiantiems laivams *trentina* (It. *trenta* – trisdešimt)¹⁶. Keli pagrindiniai *trentinos* principai: 1) niekas nepatenka į miestą iš vietovių, kuriose siaučia maro epidemija, nebent praleis 1 mėnesį (30 dienų) izoliacijoje, 2) niekas iš Ragūzos gyventojų negali eiti į izoliuotą zoną, o jei eis – turės patys praleisti 30 dienų ir t.t.

Ragūzoje vyriausiajam miesto gydytojui (*Jakob of Paduja*) rekomendavus sergančiuosius laikyti atskirai, geriausia, už miesto ribų, 1397 m. įsteigti ir pirmieji laikini izoliacijos punktai, manoma, Mrcan, Babora salelėse. Sąlygos gyventi numatytose salose buvo tokios alinančios, kaip ir pati infekcinė liga – namai buvo be stogo, daugiau kaip mėnesio laiko gyvenimo kokybė netenkino, tad po kurio laiko valdžia nutarė statyti medinius namukus Dančės paplūdimyje; čia pat pastatyta ir bažnyčia, įsteigtos kapinės; viskas buvo aptverta aukšta siena, kad sergantieji negalėtų pabėgti ir taip toliau platinti ligą. Dančėje tokio tipo karantino punktas veikė iki XVII a. 3 dešimtm.

¹² Goethe, H., Schadewaldt, H. Vor 600 Jahren: quaranta dies. Zur Geschichte der Quarantäneflagge, In *Deutsches Ärzteblatt*, Heft 38, Vom 22, 1977 September, p. 2289.

¹³ Kai kuriuose viduramžių visuomenės sluoksniuose vyravo suvokimas, jog ore tvyranti smarvė *kalta* dėl kylančių ligų, ypač, dėl maro epidemijos. Tą įrodo nuo viduramžių paplitusi miazmos teorija (*angl. miasma theory*). Geriausia šios teorijos iliustracija – maro gydytojai (*Plague Doctors*), vaizdinyje iškylantys su kaukėmis, primenančiomis lenktą paukščio snapą (būtent „snapo“ gale įkišamos kvapniosios žolelės turėjusios saugoti nuo plintančios ligos).

¹⁴ *A History of Plague In the United States of Amerika: Public Health Monograph No. 26*, Ed.: Vernon B. Link, M. D., M. p. H., No. 26 (392), Washington, 1953, p. 65.

¹⁵ Koch, T. *Disease Maps...*, p. 51; Porter, D. *Health, Civilization and the State: a history of public health from ancient times to modern times* New York, 1999, p. 34.

¹⁶ *International Encyclopedia of Public Health* (second edition), Vol I, Ed.: William C. Cockerham, Oxford, 2017, p. 230.

1377 metai didžiojoje dalyje istoriografinių analizių laikomi oficialia aktyviųjų karantino patikros punktų Europoje atskaitos data¹⁷. Sekant Ragūzos pavyzdžiu, 1403 m. pirmoji karantino stotis (*maritime*

quarantine station) pastatoma Venecijoje¹⁸ (po dvidešimties metų – 1423 m. rugpjūčio 28 d. – įkuriama pirmoji maro ligoninė, vėlesniuose šaltiniuose žinoma kaip Vecchio lazaretas (it. *Vecchio* – senas).¹⁹

Pav. 5. Vecchio lazaretas, graviūra. Nuotrauka iš interneto.

Vecchio lazaretas – istorinė, beveik 8500 kvadratinį metrų sala; joje 1423 m. įkurta pirmoji pasaulyje maro ligoninė. Iš salos pavadinimo – Šv. Mergelės Marijos iš Nazareto – kilo ir salos pavadinimas *Nazaretum*, vėliau – jau ir mums visiems žinomas žodis *LAZARRETOO* (*lazaretas*). Igainiui salos gyvenamoji – lazareto – erdvė buvo plečiama; naujaisiais amžiais saloje būdavo karantinuojamos ir prekės (galimai užkrėstų prekių sandėliai). Pastaraisiais metais sala tapo turistų traukos centru; o 2015 m. sala net buvo tapusi 56-osios tarptautinės Venecijos bienalės meno parodos dalis. Žr.: [interaktyvus], Prieiga internete: <<https://www.lazzarettovecchio.it/history/?lang=en>>

2004 m. archeologinių tyrinėjimų metu, buvusioje lazareto teritorijoje atkasta nemažai

maro aukų, datuojamų XIV–XVI a., palaidotų pavienėse arba masinėse kapavietėse²⁰.

¹⁷ Tognotti, E. Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A, in *Emerging Infectious Diseases* Vol. 19 (2), 2013 February, p. 254–255; Tomic, Z. K., Blazina, V. *Expelling the Plague: The Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik, 1377–1533*, Canada: McGill-Queen's University Press, 2015.

¹⁸ Goethe, H., Schadewaldt, H., Op. Cit., p. 2289; Stevens Crawshan, J. L. *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, New York, 2016, p. 19.

¹⁹ Lazaretas – užkrečiamų ligų ligoninė: apie pirmojo „lazaretto“ termino pavartojimą XIV a. Italijoje žr.: *International Encyclopedia of Public Health* ..., p. 230.

Nepaisant bandymų stabdyti epidemijas, Venecijoje per ateinančius 1456–1528 m. vis vien suskaičiuojama 14 maro epidemijų... Žr.: *Venice – A Documentary History*, Ed.: Renaissance Society of America, Canada, 2004, p. 113–114.

²⁰ Gambaro, L. at. al. La fouille de l'île du Lazzareto Vecchio de Venice: premieres donnees, In *Peste: entre Epidemies et Societies*, Ed.: Michael Signoli et al., Firenze University Press, 2007, p. 97–101.

Pav. 6. Nuovo lazareto teritorija šiandien, nuotrauka iš interneto

Nuovo (Naujasis) lazaretas įsteigtas keli dešimtmečiai po Vecchia (senas, senasis) lazareto – 1468 metais. Pastarasis lazaretas saloje tapo nuolatinio karantino vieta laivams, atvykstantiems iš įvairių Viduržemio jūros uostų, kuriuose galimai buvo įtariamai maro proveržiai.

Lazarete nuolat degintos aromatinės žolelės – kadagys, rozmarinas (kadagys kaip orą išvalantis krūmas, minimas beveik visuose maro epidemijas aprašančiuose tekstuose).

Žr.: [interaktyvus], Prieiga internete: <https://www.lazzarettonuovo.com/history/>

Italija, analizuojant *karantinavimosi* istorinę raidą, stebina bene didžiausiu lazaretų skaičiumi Europoje. Vienas žinomesnių – 1733 m. vasaros pradžioje pradėtas statyti ir baigtas tik po gero dešimtmečio – Ankonos lazaretas (Italijos šiaurės-rytuose, netoli dabartinio San Marino). Pastojo veikla analizuojama ne tik medicinos istorikų (vos jį pastačius čia ėmė veikti visuomenės sveikatos ligoninė, o karantino istorijos kontekste šis lazaretas

Skaičiuojama, kad tai, kas XIV a. 8 dešimtm. priimta Ragūzoje, kituose miestuose (Marselyje, Genujoje...) įsigaliojo tik per ateinančius 100 metų... Tiesa, nepaisant bandymų stabdyti epidemijas karantino punktuose, vien Venecijoje per ateinančius 1456–1528 m. suskaičiuojama dar 14 maro epidemijos atvejų. Taip galėjo nutikti ne dėl nuolatinio bandymo iš punktų pabėgti, bet ir patikras apeiti. Pavyzdžiui, XIX a. pab. keli

Pav. 7. Buvusio Ankonos lazareto vaizdas šiandien, nuotrauka iš interneto

įdomus tuo, mat vienas pirmųjų įrengė sandėlius, kuriuose buvo laikomos ir karantinuojamos (*įtartinos*) prekės), bet ir architektūros mėgėjų – didžiulis penkiakampės formos mūro pastatų kompleksas tuo metu suvoktas kaip daugiafunkcinės paskirties pastatas – ligoninės, karantino sandėlių bei kranto apsaugos nuo bangų mūšos.²¹

užfiksuojami atvejai, kuomet pirmos klasės į karantiną patekusių laivų keleiviams neretai laivą, vis tik, leisdavo palikti, tuo tarpu antros ir trečios klasės keleiviai laive privalėdavo išbūti visas 40 dienų...²²

Aktyvusis karantinas

Nuo XVI a. karantino situaciją kiek kito –

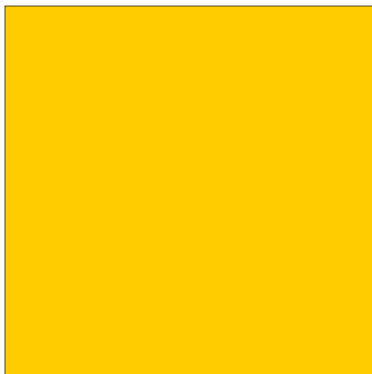
²¹ Apie Italijos karantino istoriją plačiau žr.: Premuda, L. *Storia della quarantena nei porti Italiani*, Acta Medicae Historiae Patavina Padova, Vol. 23, Padova. 1976, p. 45–64.

²² Cetron, M. et. al. *Isolation and Quarantine: Containment Strategies for SARS 2003*. [interaktyvus], žiūrėta 2018-08-25. Prieitis per internet: < <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK92450/> >

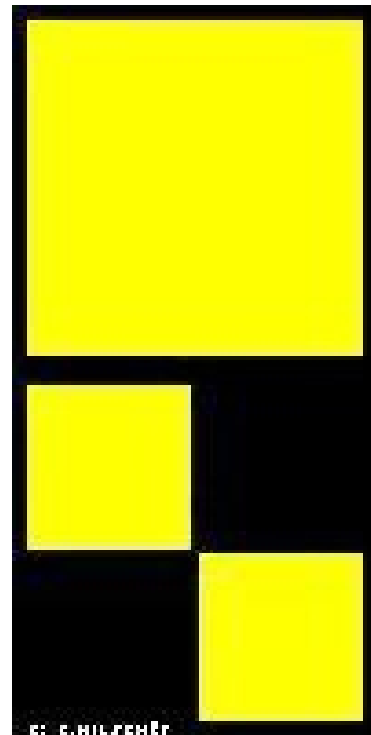
laivų kapitonai turėdavo visuose lankomuose uostuose gauti išrašus, apie tų uostų (šių dienų terminologija) epidemiologinę situaciją, t. y.: ar lankomame uoste žinoma apie jame siaučiančią epidemiją, ar ne.²³

Pastaroji sistema itin išstobulinta XVIII a. jau minėtoje Habsburgų Monarchijoje. XVIII a. 4 dešimtm. Sanitarijos komisija, įsteigta Vienoje, pasiūlė naują metodą, galintį padėti apsisaugoti nuo maro epidemijos. Pirmą kartą sanitarinė užskarda atsirado ne tik

įplaukiantiems laivams, bet ir žemyninėje dalyje, ypač pasienio ruožų pagrindiniuose keliuose, vedančiuose link Vienos miesto vartų²⁴. Siekiant apsisaugoti nuo epidemijos, kaip papildoma priemonė – prevencija ir vargingiausiuose kvartaluose²⁵, bei laidojimas ne bendrosiose, o toliau nuo miesto teritorijos esančiose masinėse kapavietėse.

Pav. 8. Signalinė jūrų vėliava Q (Quebec)
Signalinė jūrų vėliava Q (*Quebec*) – „laive visi sveiki“, nuo XIV a. kelta laivuose, plaukiojusiuose Viduržemio jūroje ir tik nuo XVIII a. vėliavėlės simbolika paplito platesniuose vandenyse (kai kuriuose šaltiniuose teigiama, jog 1709 m. prasidėjus maro epidemijai, laivuose, kaip signalas, jog laive yra sergančiųjų, kelta dar ne geltona, o balta vėliava). Taip iki šių dienų informuojama, jog laive sergančiųjų užkrečiama liga nėra.

Pav. 9. Jei *Quebec* (geltonoji vėliava) kelta virš (kartu su) L (*Lima*) signaline vėliavėle, tai reiškė, jog laive – liga. Tokiu atveju laivui įplaukti į uostą neleidžiama; jis karantinuojamas.²⁷

²³ Koch, T. *Disease Maps...*, p. 76

²⁴ *Ibid.*, p. 74.

²⁵ "Assuming that the plague originated in the unclean homes of the poor, attempts were made to remove the poorest citizens from areas where outbreaks occurred to try to stem the disease at its point of origin". Žr. *Ibid.*, p. 49.

²⁶ Goethe, H., Schadowaldt, H., *Op. Cit.*, p. 2290.

²⁷ [interaktyvus], Žr.: <<https://segeln-segelschule.de/lexikon/quarantaene-flagge/>>

Maro epidemija Klaipėdoje XVIII a. pr.

Deja, tikslios informacijos apie tyrinėjamo Klaipėdos miesto XVIII a. atvejį, nei apie įplaukiančius laivus, nei apie kontrolę prie miesto vartų – (viliamasi – kol kas) nėra rasta. Tokiu atveju dirbama su netiesioginiais šaltiniais, pavyzdžiui, Eresundo (arba Zundo) sąsiaurio (plaukiantiems į Baltijos jūrą tarp Danijos ir Švedijos) registru.

Analizuojant Zundo sąsiaurio registro statistiką akivaizdu, kad laivų, kertančių Zundo sąsiaurį ir prisiregistruojančių į Baltijos jūros uostamiesčius XVIII a. (1709–1711 m. maro epidemijos fone), skaičius sumažėjo beveik per pusę, kaip toks galimas „apsaugos (apsisaugojimo)²⁸“ atsakas į vyraujančią epidemiją. Skaičiai:

1700 m. 2865 laivai	1701 m. 3191 laivas	1702 m. 2825 laivai	1703 m. 2407 lavai	1704 m. 2962 laivai	1705 m. 2811 laivai	1706 m. 2876 laivai	1707 m. 2564 laivai	1708 m. 2652 laivai	1709 m. 2301 laivai
1710 m. 1409 laivai	1711 m. 1582 laivai	1712 m. 1615 laivai	1713 m. 2296 laivai	1714 m. 2493 laivai	1715 m. 1558 laivai	1716 m. 1238 laivai	1717 m. 1084 laivai	1718 m. 1307 laivai	

Žr.: [interaktyvus], Prieiga internete: < <http://dietrich.soundtoll.nl/public/stats.php?stat=py> >

Pagal tuos pačius sąrašus suskaičiuojama, kad epidemijos pradžios metais – 1709 – iš visų 25 Dangės uostą pasiekusių

laivų, Zundo sąsiaurį kirto ir į Klaipėdą (Memelį) kaip galutinę krovos stotelę prisiregistravo 7 laivai; chronologinis jų išsidėstymas:

Balandžio 22 dieną, gegužės 18 d., spalio 15 ir 16 d. – laivai iš Amsterdamo; spalio 29 d. reisas *Memel–Memel*; lapkričio 5 d. laivas iš šiaurės Nyderlandų (šiandieninis miestas Harlingenas) ir vakarų Prancūzijos uostamiesčio (šiandieninio Le Croisic). Žinoma, jog 1709 m. – pirmaisiais maro epidemijos Klaipėdos mieste metais – į Dangės uostą įplaukė 25 laivai. Vadinas, likusieji 18 Zundo sąsiaurio nekirte, o atplaukė iš kaimyninių uostamiesčių (Dancingo, Karaliaučiaus, Pilavos...).

Šiandienos ligos paplitimo kontekste, įtarus žmogų užsikrėtus, pirmasis žingsnis – jo kelių (ar daugiau) dienų kasdieninės rutinos „rekonstrukcija“ beveik minučių tikslumu: kur

buvo, su kuo susitiko, kam spaudė ranką ir t.t.. Taip bandomas nustatyti ligos kelias nuo infekuoto iki sveiko asmens ir galimas tolesnis ligos plitimas tarsi voratinklio gijomis jau nuo

²⁸ Atsakas/apsisaugojimas arba laivai sąmoningai neįleisti į Baltijos jūrą; tokiems pasvarstymams pagrįsti dar reikėtų nemažai nuoseklių tyrimų remiantis papildomais pirminiais šaltiniais.

naujai užsikrėtusiojo. Neturint egodokumentų (tiesioginių išlikusių žmonių liudijimų, atsiminimų, dienoraščių) apie pastarąsias dienas (XVIII a. pr. maro epidemijos Klaipėdos mieste), pateiktieji skaičiai tampa vienintele galimybe pabandyti atlikti vadinamąjį galimą ligos kelią su turimais įmanomais šaltiniais. Vadovaujantis jais keliama prielaida, jog: 1) epidemijos užkratą į Klaipėdos miestą galėjo užnešti vienas iš laivų, pasiekusių miesto uostą spalio mėnesį (remiantis palaidojimų statistika, epidemijos pradžia – 1709 m. rudenio – spalio mėnuo) (spalio mėnesį uostą pasiekę net du laivai iš Amsterdamo, deja, nežinoma, kiek ir kokiuose uostuose laivai galėję švartuotis iki pasiekdami Klaipėdos miestą; tam reikėtų išsamesnės analizės); 2) epidemijos užkratą į Klaipėdos miestą galėjo užnešti laivas iš Baltijos jūros uostamiesčių (iki šiol istoriografijoje buvo keliama tik epidemijos užkrato *pernešimo* sausumos keliais versija).

„Daug valgyti česnako“ – vietoje išvadų

Kiek daugiau informacijos yra apie patikras sausumos keliuose. Nuo viduramžių Europos miestai turėjo savo vartus, kurie ne tik saugojo nuo priešų, bet ir kontroliavo prekybą, prie vartų būdavo patikrinamos ir apmokestinamos prekės. Nors tiesiogiai istorikų darbuose apie vartų kontrolę *Torkontrolle* informacijos mažai ir labiau akcentuojama pati vartų stilistika (architektūrinių sprendinių paprastumas, lyginant su kitais to laikotarpio

Europos miestais). Štai apie XVII a. patekimą į Klaipėdos miestą aprašomas toks vaizdinys „(...) keliautoją XVII a. pasitikdavo prie kelio stovinčios kartuvės, kaulų laužymo ratai, nubastųjų mirtimi kapai (...) Keleivį prie miesto vartų pasitikdavo ir sargyba. Įleistas pro sunkius vartus jis turi pravažiuoti tamsoką požeminį tunelį ir antruosius medinius vartus. Tada atsiverdavo vidinis miesto vaizdas (...)“.²⁹

Apie minimą sargybą – vartų kontrolę galima rasti „Prūsijos valdžios gramatose, pagraudenimuose ir apsakymuose Lietuviams valstiečiams“. Štai 1715 m. liepos 7 d. (keli metai praėjus maro epidemijos pikui) tuometinis Prūsijos karalius išleidžia įsaką dėl prekių gabenimo į miestus: „asmenys, vežą įvairias prekes į miestus, turi parodyti miestų vartų užveždėtojams daiktus bei turimus leidimus prekėms gabenti (...)“³⁰; o iš 1738 m. liepos 28 d. aptinkamas pirmasis įsakas „draudžias įleisti į Prūsiją pirklus ir kitus žmones be sveikatos liudijimų“ žodžiais „(...) uždraudžiama įvežti į Prūsiją prekes, gabenamas iš Turkijos ir Vengrijos (...) brangios vilnos, turkiškos odos, turkiški ir persiški kilimai (...) Šito draudimo pagrindu nurodomos limpamos ligos ir maras, siaučią Vengrijoje ir pietinėje Lenkijoje. (...) galės įvežti tik tie pirkliai, kurie turės sveikatos liudijimus. Šiuose sveikatos liudijimuose turi būti pažymėta, kad tie asmenys gyvena sveikoje apylinkėje ir visai nėra buvę srityse, kur siaučia maras bei limpamos ligos (...)“³¹. Panašus įsakas pakartojamas po mėnesio laiko, kuriuo Prūsijos karalius „griežtai uždraudė įsileisti iš minėtų

²⁹ Tatoris, J. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*, Vilnius, 1994, p. 302.

³⁰ *Prūsijos valdžios gramatos, pagraudenimai ir apsakymai Lietuviams valstiečiams*, Sud. P. Pakarklis, Kaunas, 1960, p. 13

kraštų į Prūsiją žmones ir prekes“.³²

1770 m. rugpjūčio 29 d. išleidžiamas įsakas „dėl priemonių apsaugoti nuo maro“, jose nurodoma, jog: „į Prūsiją neturi atvykti joks žmogus, neperėjęs sveikatos tikrinimo punkto, kur reikia išbūti 42 dienas. Svetimšaliai įpareigojami į tuos sveikatos punktus vykti pagrindiniais vieškeliais, o ne šiaip kokiais priekeliais bei mažais keleliais. (...) Visi priekeliai bei maži keleliai turi būti apkasami, medžiais užverčiami ir iš viso uždaromi, kad niekas jais

nebegalėtų įkeliauti. (...) Įvairūs įsako nuostatai skiriami ne vien tik svetimšaliams, bet ir Prūsijos valdiniam, grįžtantiems namo iš svetimų kraštų.(...)“. Šioje vietoje verta grįžti prie pirmųjų mano sakinių, kuomet sakiau, kaip epidemijos keitė požiūrį į vaistus (ypač – apie acto tirpalą), štai tame pačiame 1770 m. Prūsijos karaliaus įsake, priešingai: „Siūloma negerti per daug svaigiųjų gėrimų, nedėti į valgius acto, nemaišyti į patiekalus alaus, nenaudoti nesūdytos kiaulienos, daug valgyti česnako“.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

- A Companion to Eighteenth-Century Europe*, Ed.: Peter H. Wilson, London, 2008.
- A History of Plague In the United States of Amerika: Public Health Monograph No. 26*, Ed.: Vernon B. Link, M. D., M. p. H., No. 26 (392), Washington, 1953.
- ALEXANDER, J. T. *Bubonic Plague in Early Modern Russia: Public Health and Urban Disaster*, Oxford University Press, 2002.
- BRADLEY, R. *The Plague at Marseilles Consider'd: With Remarks Upon the Plague in General, Shewing Its Causes and Nature of Infection, with Necessary Precautions to Prevent the Spreading of That Direful Distemper*, Forgotten Books, 2018.
- ECHENVERG, M. *Pestis Redux: The Initial Years of the Third Bubonic Plague Pandemic, 1894–1901*, In *Journal of World History*, Vol. 13, No. 2, University of Hawai'i Press, 2002, Fall, p. 429–449.
- Encyclopedia of plague and pestilence: from ancient times to the present. Third edition*, Ed.: George Childs Kohn, New York, 2008.
- FRANSEN, K. E., *The Last Plague in the Baltic Region, 1709–1713*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2010.
- GAMBARO L, at. al. *La fouille de l'île du Lazzareto Vecchio de Venice: premieres donnees*, In *Peste: entre Epidemies et Societies*, Ed.: Michael Signoli et.al., Firenze University Press, 2007.
- GOETHE, H., SCHADEWALDT, H. *Vor 600 Jahren: quaranta dies. Zur Geschichte der Quarantäneflagge*, In *Deutsches Ärzteblatt*, Heft 38, Vom 22, 1977 September, p. 2289–2291.
- HAMPTON, B. C. *Development of the National Maritime Quarantine System of the United States*, In *Public Health Reports (1896–1970)*, Vol. 55, No. 28, Sage Publications, 1940 July 12, p. 1241–1257.
- International Encyclopedia of Public Health (second edition)*, Vol I, Ed.: William C. Cockerham, Oxford, 2017.
- KOCH, T. *Disease Maps: Epidemics on the Ground*, Chicago, 2011.
- Medicinos enciklopedija, A-M*, Vilnius, 1991.

³¹ Ibid, p. 19

³² Ibid, p. 20

- LINDEMANN, M. *Medicine, Medical Practice, and Public Health*, In *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, London.
- PORTER, D. *Health, Civilization and the State: a history of public health from ancient times to modern times* New York, 1999.
- PREMUDA, L. *Storia della quarantena nei porti Italiani*, *Acta Medicae Historiae Patavina* Padova, Vol 23, Padova. 1976, p. 45–64.
- Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai Lietuviams valstiečiams*, Sud.: P. Pakarklis, Kaunas, 1960.
- ROSEN, G. *A history of public health*, USA, 1993.
- STEVENS CRAWSHAN, J. L. *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, New York, 2016.
- TOGNOTTI, E. *Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A*, in *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 19 (2), 2013, p. 254–259.
- TATORIS, J. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*, Vilnius, 1994.
- TOMIC, Z. K., BLAŽINA, V. *Expelling the Plague: The Health Office and the Implementation of Quarantine in Dubrovnik, 1377-1533*, Canada: McGill-Queen's University Press, 2015.
- Venice – A Documentary History*, Ed.: Renaissance Society of America, Canada, 2004.

DABARTIES PULSAS

JUODAŽIOČIO GRUNDALO REIKŠMĖ PLĖŠRIŲ ŽUVŲ MITYBOJE BALTIJOS JŪROS LIETUVOS PRIEKRAVNTĖJE

Dr. Artūras SKABEIKIS

Lietuvos jūrų muziejaus Akvariumo ir jūrų gamtos skyriaus specialistas

Įvadas

Juodažiotis grundalas (*Neogobius melanostomus*, Pallas 1814) – smulki dugninė žuvis, kilusi iš Juodosios, Kaspijos, Azovo ir Marmuro jūrų, yra itin dideliu invaziškumu pasižyminti rūšis, sėkmingai išplitusi Baltijos jūroje (Kotta ir kt., 2016), Šiaurės Amerikos Didžiuosiuose ežeruose (Jude ir kt., 1992), daugelyje jų intakų (Bronnenhuber ir kt., 2011), Eurazijos upių (Copp ir kt., 2005) ir estuarijų (Rakauskas ir kt., 2013). Baltijos jūros Lietuvos priekrantėje pirmieji juodažiočiai grundalai sugauti 2002 metais ties pietiniu Klaipėdos uosto molu (Zolubas, 2003), o šiuo metu yra aptinkami visoje priekrantės akvatorijoje. Ypatingai gausios jų populiacijos stebimos šiaurinėje Lietuvos priekrantės dalyje išsidėsčiusiose heterogeniškose moreninio dugno buveinėse (Skabeikis, 2019).

Daugelyje kolonizuotų ekosistemų juodažiočiai grundalai pradeda dominuoti įvairių ichtiofagių žuvų (Reyjol ir kt., 2010) ir vandens paukščių (Johnson ir kt., 2015) dietoje, nes dėl didesnio gausumo lyginant su kitomis vietinėmis pašarinėmis žuvimis, lėto plaukimo greičio ir savitos kūno morfologijos (sąlyginai nedidelis, pailgas kūnas, pelekai neturi aštrių atšakų) (Charlebois ir kt., 1997) yra lengviau sugaunami ir praryjami plėšrūnų (Płachocki et al., 2012). Ankstesnių tyrimų metu nustatyta,

kad juodažiočiai grundalai sudaro žymią Baltijos jūroje mintančių ešerių (Liversage ir kt., 2017), otų (Sapota ir Skóra, 2005), menkių (Almqvist ir kt., 2010; Gruszka ir Więcaszek, 2011), starkių (Hempel ir kt., 2016), didžiųjų kormoranų (Pūtys ir Zarankaitė, 2010; Oesterwind ir kt., 2017), pilkųjų garnių (Jakubas, 2004) bei žiemojančių juodakaklių ir rudakaklių narų, ausuotųjų kragų ir nuodėgulių (Saulius Karalius, Lietuvos ornitologų draugija, asm. diskusija) raciono dalį.

Baltijos jūros regione juodažiočio grundalo reikšmė plėšrių žuvų mityboje skirtingų tipų buveinėse iki šiol netirta, todėl **darbo tikslas** – įvertinti ivazinių grundalų reikšmę menkės, ešerio, builio ir oto racione Lietuvos priekrantės moreninio bei smėlėto dugno biotopuose.

Metodika

Tyrimui žuvis buvo gaudomos 2014–2016 m. balandžio–spalio mėnesiais priekrantėje ties Karkle (moreninio dugno buveinė) ir Juodkrante (smėlėto dugno buveinė), naudojant įvairiaakius statomuosius tinklaičius (120 m ilgis, 3 m aukštis, padalintas į 8 sekcijas, kurių akies dydžiai atitinkamai buvo 14, 18, 22, 25, 30, 40, 50, 60 mm). Apgaudymai buvo vykdomi ~12 h periodais, 5–12 m gylyje. Iš viso kiekviename tyrimo taške buvo atlikta

po 9 apgaudymus.

Plėšrioms žuvims augant stebimi akivaizdūs ontogeniniai mitybos pokyčiai, todėl šio tyrimo metu sugautos ichtiofagės žuvys buvo skirstomos į mažas ir dideles: menkės <400 mm ir >400 mm, ešeriai <150 mm ir >150 mm, builiai <200 mm ir >200 mm bei otai <200 mm ir >200 mm. Mitybos analizei iš visų tinklu sugautų žuvų buvo atsitiktinai pasirenkama 20–30 mažų ir didelių (jei įmanoma) menkių, ešerių, builių ir otų, sugautų per kiekvieną 2014–2016 m. vykdytą apgaudymą. Pažymėtina tai, kad moreninio dugno buveinėje juodažiočio grundalo reikšmė oto racione nebuvo nustatyta dėl labai mažos imties.

Tiriant plėšrių žuvų mitybą, iš šviežiai sugautų individų išimti stemplės ir skrandžiai buvo dedami į plastikinius maišelius, sunumeruojami ir užšaldomi -20°C temperatūroje tolimesnei laboratorinei analizei.

Vėlesnės analizės metu paimti mėginiai buvo atitirpinami, sudedami į Petri lėkštutes ir praplaunami su vandeniu, o praryti mitybos objektai buvo suskaičiuojami ir identifikuojami iki žemiausio įmanomo taksono. Neatpažinti maistagyviai buvo šalimani iš tolimesnių skaičiavimų. Iš viso buvo nustatyta 240 menkių, 191 ešerio, 122 builių ir 37 otų mitybos sudėtis.

Rezultatai

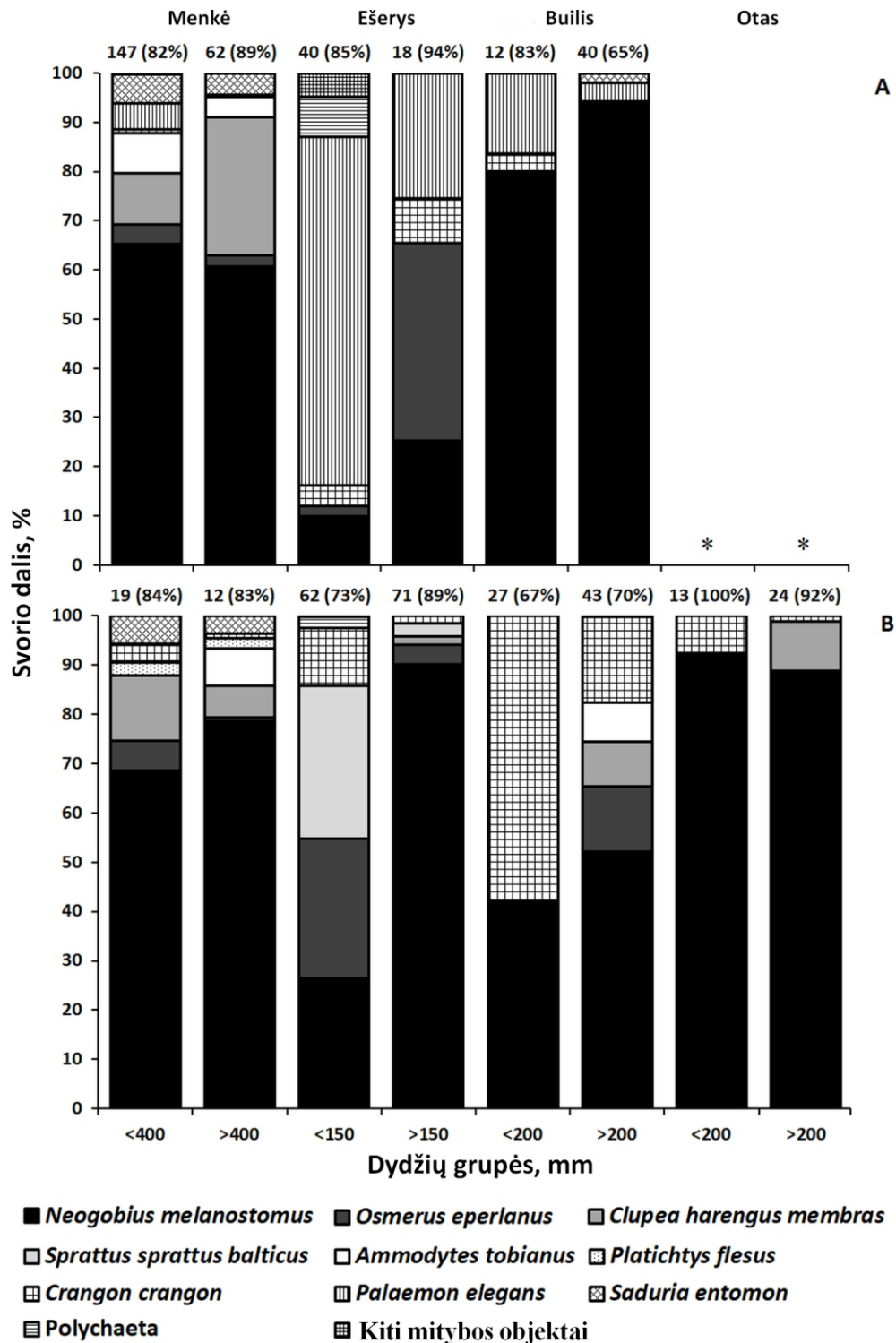
Po ženkliaus populiacijos padidėjimo, invazinis juodažiotis grundalas tapo vienu svarbiausių Baltijos jūros Lietuvos priekrantės plėšrių žuvų mitybos objektų (1 lent., 1 pav.). Nepaisant to, kad grundalai pasižymėjo ~15 kartų didesniu gausumu moreninio dugno buveinėje (CPUE=156 ind./tinklas ir CPUE=10 ind./tinklas), jų reikšmė buvo didesnė smėlėtame biotope gyvenančių ichtiofagių žuvų racione (1 lent.).

1 lentelė. Tirtų plėšrių žuvų, turėjusių maisto liekanų skrandžio turinyje skaičius (Sk.) ir procentinė išraiška (%) bei žuvų, mitusių juodažiočiais grundalais priekrantės moreninio ir smėlėto dugno buveinėse, skaičius ir procentinė išraiška.

Žuvų rūšys	Moreninio dugno buveinė					Smėlėto dugno buveinė				
	Kūno ilgis	Pilni skrandžiai		Mito grundalais		Kūno ilgis	Pilni skrandžiai		Mito grundalais	
		Sk.	%	Sk.	%		Sk.	%	Sk.	%
Menkė	332 ± 53	171	82	83	49	353 ± 61	26	84	18	69
Ešerys	144 ± 39	51	86	17	33	180 ± 65	109	81	79	73
Builis	230 ± 41	36	69	19	53	216 ± 54	47	78	31	76
Otas	-	-	-	-	-	245 ± 38	35	94	31	89

Moreninio dugno buveinėje juodažiočiai grundalai dominavo menkės (atitinkamai 65% ir 61% mažų ir didelių individų dietoje) ir builio (80% ir 93%) racionuose, tuo tarpu ešeriai

pirmenybę teikė mėlyžnyplėms krevetėms (71% ir 25%), stintoms (2% ir 40%) ir grundalams (10% ir 25%) (1 pav.).

1 pav. Ichtiofagių žuvų procentinės masės dalies mityba priekrantės moreninio (A) ir smėlėto (B) dugno buveinėse. Skaičiai virš stulpelių nurodo imčių dydį ir mitybos efektyvumą (procentinę pilnų skrandžių išraišką). * – duomenų nebuvimas.

Smėlėto dugno buveinėje juodažiočiai grundalai buvo savarbiasias mažų (69%) ir didelių (79%) menkių, didelių ešerių (90%), didelių builių (52%) bei mažų (92%) ir didelių (88%) otų mitybos objektas (1 pav.). Mažų ešerių racionas buvo sudarytas iš apylygių juodažiočių grundalų (26%), stintų (29%), bretlingių (31%) bei įvairių kitų maistagyvių (14%) proporcijų, tuo tarpu maži builiai mito tik 3 tipų aukomis: smėlinėmis krevetėmis (58%), grundalais (42%) ir šoniplaukomis (<1%) (1 pav.).

Diskusija

Juodažiočių grundalų gausumas buvo reikšmingai didesnis moreninio dugno buveinėje, kadangi heterogeniškoje aplinkoje jie randa daug nerštui tinkamų substratų (Sapota ir kt., 2014) ir slaptaviečių, kurios užtikrina didesnę plėšrūnų išsvengimo tikimybę (Belanger ir Corkum, 2003; Liversage ir kt., 2017) bei ilgesnę gyvenimo trukmę lyginant su homogenišku smėlėtu biotopu (Skabeikis, 2019).

Lyginant Baltijos jūros Lietuvos priekrantės plėšrių žuvų raciono sudėtį prieš ir po juodažiočio grundalo invazijos, stebimi ženklūs pokyčiai. Prieš grundalų invaziją menkės raciono pagrindą sudarė pelaginės žuvys: strimėlės ir bretlingiai, o dugninių organizmų – mažųjų tobių, jūros tarakonų, šoniplaukų ir mizidžių reikšmė dietoje buvo nedidelė. Šiuo metu juodažiočiai grundalai dominuoja menkės racione tiek Lietuvos (1 pav.), tiek ir kitų šalių priekrantėse (Almqvist ir kt., 2010; Gruszka ir Więcaszek, 2011). Otas, taip pat kaip ir menkė, prieš grundalų invaziją pagrinde mito pelaginėmis silkiažuvėmis (Stankus,

2003), o po juodažiočių grundalų išplitimo jie ėmė vyrauti oto racione (1 pav.). Mokslinių žinių apie builių mitybą Baltijos jūros priekrantės zonoje nėra, tačiau tyrimai, vykdyti kituose vandens telkiniuose nurodė, kad ši rūšis yra mitybinis oportunistas ir maitinasi aplinkoje gausiausia ir lengviausiai priinama pašarine baze (Cui ir kt., 2012; Dick ir kt., 2009; Gray ir kt., 2017). Šio tyrimo metu nustatyta, kad builis taip pat, kaip ir kitos plėšrios žuvys, intensyviai maitinasi invaziniais grundalais (1 pav.). Iš visų tirtų ichtiofagių žuvų rūšių, ešeriai buvo mažiausiai priklausomi nuo juodažiočių grundalų, ypatingai moreninio dugno buveinėje, kur jų dietos pagrindą sudarė invazinės mėlynžnyplės krevetės ir smulkios pelaginės žuvys (1 pav.). Smėlėtame biotope, taip pat kaip ir kitose Baltijos jūros vietose (Almqvist ir kt., 2010; Liversage ir kt., 2017), juodažiočiai grundalai sudarė žymią ešerių raciono dalį. Tikėtina, kad starkiai taip pat suvartoja nemažą kiekį grundalų, nes žinoma, kad ši rūšis intensyviai jais minta kitose Baltijos jūros akvatorijose (Hempel ir kt., 2016; Oesterwind ir kt., 2017).

Natūralus vietinių plėšrūnų maitinimasis juodažiočiais grundalais nedideliu rūšių skaičiumi pasižymintioje pietrytinėje Baltijos jūroje yra labai svarbus veiksnys, bent dalinai kontroliuojantis invazinių žuvų gausumą ir jų poveikio visai ekosistemai mastą. Šio tyrimo rezultatai suponuoja, kad dabartinis ichtiofagių menkių, ešerių ir builių skaitlingumas moreninio dugno buveinėje yra per mažas, kad galėtų efektyviai sumažinti juodažiočių grundalų populiaciją. Nepaisant to, intensyvus

plėšrių žuvų maitinimasis grundalais (1 pav.) sumažina jų plėšrūniškumo poveikį vietinėms žuvims ir bestuburiams gyvūnams, kas savo ruožtu užtikrina geresnę pašarinę bazę įvairioms žuvų (Bubinas ir Ložys, 2000; Bubinas ir Vaitonis, 2003; Razinkovas-Baziukas ir kt., 2017) ir vandens paukščių (Žydelis, 2002;

Morkūnė ir kt., 2016, 2018) rūšims. Skirtingai nei moreninio dugno biotope, smėlėto dugno buveinėje juodažiočių grundalų gausumas išliko nedidelis dėl ženkliai efektyvesnio plėšrių žuvų (1 lent.) ir didžiųjų kormoranų iš netoliese esančios kolonijos (Pūtys ir Zarankaitė, 2010), vartojimo.

NAUDOTA LITERATŪRA

- ALMQVIST, G., STANDMARK, AK., APELLBERG, M. Has the invasive round goby caused new links in Baltic food webs? *Environ Biol Fishes* 89: 79–93, 2010.
- BELANGER, RM., CORKUM, LD. Susceptibility of tethered round gobies (*Neogobius melanostomus*) to predation in habitats with and without shelters. *J Great Lakes Res*, 2003, 29(4): 588–593
- BRONNENHUBER, JE., DUFOUR, BA., HIGGS, DM., HEATH, DD. Dispersal strategies, secondary range expansion and invasion genetics of the nonindigenous round goby, *Neogobius melanostomus*, in Great Lakes tributaries. 2011, *Mol Ecol* 20: 1845–1859.
- BUBINAS, A., LOŽYS, L. The nutrition of fish in the Curonian Lagoon and the coastal zone of the Baltic Sea. *Acta Zool Litu*, 2000, 10(4): 56–67.
- BUBINAS, A., VAITONIS, G. The analysis of the structure, productivity, and distribution of zoobenthocenoses in the Lithuanian economic zone of the Baltic Sea and the importance of some benthos species to fish diet. *Acta Zool Litu*, 2003, 13(2): 114–124.
- CHARLEBOIS, PM., MARSDEN, JE., GOETTEL, RG., WOLFE, RK., JUDE, DJ., RUDNICKA, S. The round goby *Neogobius melanostomus* (Pallas), a review of European and North American literature, Illinois-Indiana Sea Grant Program and Illinois Natural History Survey INHS Special Publication, 1997, 76 p.
- COPP, GH., BIANCO, PG., BOGUTSKAYA, NG. et al. To be, or not to be, a non-native freshwater fish? *J Appl Ichthyol*, 2005, 21: 242–262.
- CUI, X., GREBMEIER, JM., COOPER, L. Feeding ecology of dominant groundfish in the northern Bering Sea. *Polar Biol*, 2012, 35: 1407–1419.
- DICK, T., CHAMBERS, C., GALLAGHER, CP. Parasites, diet and stable isotopes of shorthorn sculpin (*Myoxocephalus scorpius*) from Frobisher bay, Canada. 2009. *Parasite* 16: 297–304.
- GRAY, BP., NORCROSS, BL., BEAUDREAU, AH., BLANCHARD, AL., STEIZ, AT. Food habits of Arctic staghorn sculpin (*Gymnocanthus tricuspis*) and shorthorn sculpin (*Myoxocephalus scorpius*) in the northeastern Chukchi and western Beaufort Seas. *Deep Sea Res Part 2 Top Stud Oceanogr*, 2017, 135: 111–123.
- GRUSZKA, P., WIĘCASZEK, B. *Palaemon elegans* Rathke, 1837 in the food of Baltic cod (*Gadus morhua callarias* L., 1758) from the Gulf of Gdańsk. *Mar Biol Res*, 2011, 7(1): 100–105.

- HEMPEL, M., NEUKAMM, R., THIEL, R. Effects of introduced round goby (*Neogobius melanostomus*) on diet composition and growth of zander (*Sander lucioperca*), a main predator in European brackish waters. *Aquat Invasions*, 2016, 11(2): 167–178.
- JAKUBAS, D. The response of the grey heron to a rapid increase of the round goby. *Waterbirds*, 2004, 27(3): 304–307.
- JOHNSON, JH., MCCULLOUGH, RD., FARQUHAR, JF., MAZZOCCHI, I. Little Galloo Island, Lake Ontario: two decades of studies on the diet, fish consumption, and management of double-crested cormorants. *J Great Lakes Res*, 2015, 41: 652–658.
- KOTTA, J., NURKSE, K., PUNTILA, R., OJAVEER, H. Shipping and natural environmental conditions determine the distribution of the invasive non-indigenous round goby *Neogobius melanostomus* in a regional sea. *Estuar Coast Shelf Sci*, 2016, 169: 15–24.
- LIVERSAGE, K., NURKE, K., KOTTA, J., JÄRV, L. Environmental heterogeneity associated with European perch (*Perca fluviatilis*) predation on invasive round goby (*Neogobius melanostomus*). *Mar Environ Res*, 2017, 132: 132–139.
- MORKŪNĖ, R., LESUTIENĖ, J., BARISEVIČIŪTĖ, R., MORKŪNAS, J., GASIŪNAITĖ, ZR. Food sources of wintering piscivorous waterbirds in coastal waters: A triple stable isotope approach for the southeastern Baltic Sea. *Estuar Coast Shelf Sci*, 2016, 171(20): 41–50.
- MORKŪNĖ, R., LESUTIENĖ, J., MORKŪNAS, J., BARISEVIČIŪTĖ, R. Triple stable isotope analysis to estimate the diet of the Velvet Scoter (*Melanitta fusca*) in the Baltic Sea. *Peer*, 2018, J 5128.
- OESTERWIND, D., BOCK, C., FÖRSTER, A. et al. Predator and prey: the role of the round goby *Neogobius melanostomus* in the western Baltic. *Mar Biol Res*, 2017, 13(2): 188–197.
- PŁĄCHOCKI, D., KOBĄK, J., KAKAREKO, T. First report on the importance of alien gobiids in the diet of native piscivorous fishes in the lower Vistula River (Poland). *Oceanol Hydrobiol Stud*, 2012, 41(2): 83–89.
- PŪTYS, Ž., ZARANKAITĖ, J. Diet of the great cormorant (*Phalacrocorax carbo sinensis*) at the Juodkrantė colony, Lithuania. *Acta Zool Lit*, 2010, 20(3): 179–189.
- RAKAUSKAS, V., PŪTYS, Ž., DAINYS, J., LESUTIENĖ, J., LOŽYS, L., ARBAČIAUSKAS, K. Increasing population of the invader round goby *Neogobius melanostomus*, and its trophic role in the Curonian lagoon, SE Baltic Sea. *Acta Ichthyol Pisc*, 2013, 43(2): 95–108.
- RAZINKOVAS-BAZIUKAS, A., MORKŪNĖ, R., BACEVIČIUS, E., GASIŪNAITĖ, ZR. Trophic network model of exposed sandy coast: Linking continental and marine water ecosystems. *Estuar Coast Shelf Sci*, 2017, 195: 110–123.
- REYJOL, Y., BRODEUR, P., MAILHOT, Y., MINGELBIER, M., DUMMONT, P. Do native predators feed on non-native prey? The case of round goby in a fluvial piscivorous fish assemblage. *J Great Lakes Res*, 2010, 36: 618–624.
- SAPOTA, MR., BALAZY, P., MIRNY, Z. Modification in the nest guarding strategy-one of the reasons of the round goby (*Neogobius melanostomus*) invasion success in the Gulf of Gdańsk? *Oceanol Hydrobiol Stud*,

2014, 43(1): 21–28.

SAPOTA, MR., SKÓRA, KE. Spread of alien (non-indigenous) fish species *Neogobius melanostomus* in the Gulf of Gdańsk (south Baltic). *Biol Invasions*, 2005, 7: 157–164.

SKABEIKIS, A. Role of the round goby (*Neogobius melanostomus*) in the food web of the south-eastern Baltic Sea coastal waters. Doctoral dissertation, Klaipeda University, 2019, 168 p.

STANKUS, S. The peculiarities of turbot (*Psetta maxima* L.) biology and their role in the ecosystem of the Baltic Sea coastal zone of Lithuania. *Acta Zool Lituan*, 2003, 13(2): 217–238.

ZOLUBAS, T. Nauja invazinė žuvų rūšis Lietuvos vandenyse. *Jūra ir aplinka*, 2003, 2(9): 52–56.

ŽYDELIS, R. Habitat selection of the waterbirds wintering in the Lithuanian coastal zone of the Baltic Sea. Doctoral dissertation, Vilnius University, 2002, 138 p.

DELFINŲ TERAPIJOS SKLAIDA TARPTAUTINĖJE KONFERENCIJOJE

Vaida VAIŠVILAITĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos skyriaus specialistė

2019 m. Rėzeknės technologijų akademijoje vyko 13-oji tarptautinė mokslinė konferencija „VISUOMENĖ. INTEGRACIJA. ŠVIETIMAS“, kurią organizavo bendradarbiaudami Rygos Stradino universitetas (Latvija), Klaipėdos universitetas (Lietuva) ir Balstogės technologijos universitetas (Lenkija). Jų misija – skatinti mokslinius tyrimus švietimo, psichologijos ir viešojo administravimo srityse, teikiant nemokamą prieigą prie informacijos apie mokslinius tyrimus internete be finansinių, teisinių ar techninių kliūčių.

Šioje konferencijoje dalyvavo daugiau nei 300 dalyvių – mokslininkų ir praktikų iš įvairių užsienio šalių (Didžiosios Britanijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos, Ukrainos ir daugelio kitų). Tai vienas didžiausių mokslo renginių, kasmet vykstančių Latvijoje. Šios konferencijos pranešėjai pristatė aukštojo mokslo, socialinio darbo, technologijų, viešojo administravimo, pedagogikos, sporto ir kitų sričių mokslinius-praktinius tyrimus, diskutavo apie aktualias problemas ir pateikė sprendimo būdus. Kaip ir kasmet, aktualių mokslinių pranešimų pagrindu buvo parengtas konferencijos mokslo straipsnių leidinys, kuriame publikuotas ir straipsnis apie delfinų terapiją Lietuvoje. Delfinų terapijos centras bendradarbiaudamas su Klaipėdos universiteto

mokslininkų komandą atliko tyrimą ir parengė straipsnį, kuris buvo gerai įvertintas recenzentų ir publikuotas konferencijos leidinyje „Delfinų asistuojamų užsiėmimų psichosocialinis poveikis vaikams su negalia“. Straipsnio autoriai: Dr. Brigita Kreiviniene, Dr. Daiva Mockevičienė, Dr. Žilvinas Kleiva, Vaida Vaišvilaitė. Straipsnyje akcentuojama, kad šeimų, auginančių vaikus su negalia, situacija yra sudėtinga, kaip ir joms taikomi gydymo metodai. Šeimos, auginančios vaikus su negalia, dažnai naudojasi ne tik tradicinės medicinos paslaugomis, bet ieško ir papildomų medicinos paslaugų. Delfinų terapija – vienas iš papildomų pagalbos metodų, plačiai taikomas pasaulyje Australijoje, Izraelyje Japonijoje, Graikijoje, JAV ir kitose šalyse (Curtis, 2000). Gyvūnų įtraukimas į terapines procedūras grindžiamas žmogaus-gyvūno sąveikos teorija, teigiančia, kad tokia sąveika gali padidinti žmogaus fizinę ir psichologinę gerovę (O’Haire, 2013).

Bendravimas su delfiniais suteikia daug teigiamų emocijų, vandens aplinka yra tinkama įgyvendinti fizinės ir sensorinės reabilitacijos principus specialistams. Ši bendravimo forma yra itin veiksminga ne tik vaikams, kurie dėl negalios yra uždari, nelinkę bendrauti, bet ir jų šeimos nariams: stebėdami, kaip vaikas atsiskleidžia bendraudamas su delfiniais, tėvai iš naujo pažįsta savo vaiką, formuojasi naujas, dar

tvirtesnis ir artimesnis tarpusavio ryšys.

Delfinų terapijos centras – Lietuvos jūrų muziejaus padalinys, kuris teikia kompleksinę pagalbą vaikams ir suaugusiems, esantiems sudėtingoje gyvenimo situacijoje. Šio padalinio vienas iš esminių tikslų, patvirtintų strateginiame plane, yra susieti gamtos apsaugą su visuomenės gyventojų informavimo, dvasinės, fizinės ir socialinės gerovės poreikiais, kultūros, švietimo paslaugų teikimu.

Lietuvos Jūrų muziejus rengia ir įgyvendina kooperuotas mokslo ir studijų

programas delfinų asistuojamos terapijos, psichosocialinės ir fizinės reabilitacijos, ekologijos ir gyvūnų gerovės srityse. Dalyvavimas šioje konferencijoje leido praplėsti turimas žinias, aktyviai dalyvauti konferencijos metu organizuojamoje diskusijoje ir grįžus toliau plėtoti mokslinę veiklą Lietuvos jūrų muziejuje. Pritaikyti naują patirtį Lietuvos jūrų muziejaus organizuojamose edukacinėse programose ir tiesiogiai dirbant su klientais, besilankančiais Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centre.

Visą straipsnį anglų kalba galite rasti atidarę nuorodą:

<http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/3850>

NATIONAL
DEVELOPMENT
PLAN 2020

EUROPEAN UNION
European Regional
Development Fund

INVESTING IN YOUR FUTURE

DELFINŲ TERAPIJOS CENTRAS: PATIRTIES SKLAIDA JAV HIPOKRATO SVEIKATOS INSTITUTE

*Dr. Brigita KREIVINIENĖ
Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos skyriaus vedėja*

Kodėl Hipokrato sveikatos institutas JAV?

Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centro bendradarbiavimas su Majamyje įsikūrusiu Hipokrato sveikatos institutu prasidėjo dar 2016 metais, šio instituto vadovui dr. Brajanui Klementui (Brian Clement) apsilankius čia su JAV vakarinės pakrantės ambasadoriumi Petru Vainiumi bei LR parlamentaru prof.habil.m.dr. Algimantu Kirkučiu. Sužavėtas lietuvių entuziazmo kurti žmonių su negalia bei jų artimųjų poreikius atliepiančias terapines veiklas bei visuminio požiūrio į žmogų, jis pakvietė pasidalinti šia patirtimi ir Hipokrato sveikatos institute. Tuomet pusiau juokais pusiau rimtai duotas pažadas, kad atvyksime ir pasidalinsime patirtimi, realiai atrodė neįveikiamas. Tačiau netrukus, šis pažadas buvo įgyvendintas.

Praktiniai pasirengimo momentai

Hipokrato sveikatos institutas, įsikūrus Floridos valstijoje, Majamyje parengė iškvietimo dokumentus bei įtraukė Delfinų terapijos centro pristatymą bei paskaitas autizmo ir sensorikos sutrikimų temomis. Tuo pačiu greta kitų derinimų ir praktinių kelionės klausimų, buvo aktyviai ieškoma ir finansavimo šiai metodinei kelionei. Dėl šios priežasties itin nudžiugino kone paskutinę akimirką atskriejusi

žinia iš Lietuvos kultūros tarybos, jog jie šią išvyką anapus Atlanto planuoja finansuoti. Kita neraminanti mintis buvo – kaip mūsų patirtis ir nedidelis įdirbis atrodys tokiai plačiai auditorijai, kuomet šalia dalyvaus ir kiti kviestiniai autizmo bei negalios specialistai, o atviras spalio 4-osios Satelito renginys buvo planuojamas transliuoti tiesiai per įvairias medijos platformas.

Autizmo renginių savaitė

Taigi, suderinus visas praktines detales dvidešimties valandų kelionė į Majamį įvyko sklandžiai, o pamiegojus vos kelias valandas – balandžio pirmąją jau teko startuoti kaip komandos nariui bei asistuoti Hipokrato sveikatos institute konsultacijose dėl autizmo klausimų. Plati medicinos specialistų komanda (Medical Care Team) daugiausia dėmesio skyrė aplinkos, mitybos, šeimos vidinės darnos problemoms. Mūsų patirtis taikant terapines veiklas bei dalijantis žiniomis apie sensorinius sutrikimus, psichosocialinę šeimos situaciją bei struktūruotą ugdymą buvo labai maloniai priimtos bei įtrauktos į bendras diskusijas. Dienos darbas komandoje baigdavosi vakare skaitomomis paskaitomis konferencijų salėje, autizmo, sensorinių sutrikimų ir delfinų asistuojamos terapijos temomis.

Per savaitę, kuri buvo organizuojama

specialiai autizmo paminėjimo dienoms, teko sudalyvauti daugelyje įvairiausių taikomų edukacinių veiklų Hipokrato sveikatos institute vaikams ir suaugusiems su negalia, filmuotis kuriamame Hipokrato sveikatos instituto filme apie žmogaus ir delfino ryšį, duoti interviu CBS radijo laidai (Connecticut School of Broadcastig, North Palm Beach, FL 33408), pristatant Lietuvos jūrų muziejaus Delfinų terapijos centro koncepciją, vykdomas veiklas ir edukacijos paslaugas žmonėms su autizmo sutrikimu, o šalia veiklų taip pat teko išlavinti skonį ragaujant žaliavalgystės racioną.

Kas toliau?

Savaitė Majamyje prabėgo greitai, patirties įgyta per šį laikotarpį daug, nuveikta –

taip pat. Kas toliau? Lietuvoje kalbant apie autizmą, vis dar stokojama žinių apie mitybos įpročius. Egzistuojanti problema dėl jų išrankumo, valgymo tik vienos rūšies maisto menkai sprendžiama. Delfinų terapijos centre kone kas antra šeima, auginanti vaikutį su autizmo negalia, susiduria su tuo, jog labai sunku padidinti maisto racioną, valgomas siauras racionas neužtikrina gaunamų vitaminų ir mikroelementų komplekso. Todėl įgyta patirtis dėl mitybos raciono ir naujų produktų įvedimo buvo labai naudinga. Kaip ir dalyvavimas komandiniuose aptarimuose, diskutuojant skirtingas simptomatikos įveikos strategijas.

Autism Awareness Month Lecture Series

**Integrative Methods Applied in the
Dolphin Assisted Therapy Center for
People with Autism**

**THURSDAY, APRIL 4TH @
7:30 PM IN WIGMORE HALL**

**LECTURE WITH ANNA MARIA CLEMENT,
MOLLIE BARRETT & DR. BRIGITA KREIVINIENE**

April is Autism Awareness month, and Hippocrates is hosting several lectures to raise awareness about the future of Autism therapies. This lecture will feature Dr. Brigita from the Center of Dolphin Assisted Therapy in Lithuania. Dr. Brigita will share her experience with disability therapies and techniques in the treatment of Autism and an overview of Dolphin Assisted Therapy.

GYVŪNŲ TERINARVIMO METODAI. ANTRINIS SKATINIMAS (SECONDARY REINFORCEMENT)

Ramojus SILAVAS
Lietuvos jūrų muziejaus gyvūnų treneris-biologas

Gyvūnų treniravimas yra kompleksinė sritis, reikalaujanti ne tik meilės ir gerų norų, tačiau ir žinių, sugebėjimo tas žinias pritaikyti bei kantrybės. Yra daug įvairių metodų, kuriuos pritaikant galima sėkmingai treniruoti gyvūnus. Vienas iš svarbiausių pozityvaus treniravimo metodų yra antrinio skatinimo naudojimas. Tai efektyvus būdas išmokyti gyvūną norimos elgsenos bei tuo pačiu jį išlaikyti žaismingą ir motyvuotą darbui.

Kas yra skatinimas ir kuo skiriasi pirminis skatinimas nuo antrinio?

The International Marine Animal Training Association (IMATA) skatinimą apibūdina kaip bet kokią motyvacinę priemonę, padidinančią gyvūno atsako dažnumą ir efektyvumą. Kitais žodžiais tariant, jei gyvūnas jam užduotą elementą atlieka iš pirmo karto ir pagal jam išskeltus kriterijus juos net viršija, tai jam duodamas atlygis už gerai atliktą darbą, kuris jį motyvuoja stengtis. Pirminiais skatinimo elementais yra laikomos tokios priemonės, kurios būtinos gyvūno gyvybei – pvz. maitinimasis. Todėl treniravime pagrindinis pirminio skatinimo elementas ir yra maistas. Tuo tarpu antrinis skatinimas gali būti dar kitaip žinomas kaip skatinimas ne maistu. Jeigu pirminis skatinimas turi motyvacinę reikšmę ir veikia nuo pat gyvūno gimimo, nes maistas yra

būtinasis išgyvenimui, tai antrinis skatinimas yra išmokstamas per gerą patirtį. Būtent geroji patirtis nuosekliai ją derinant su pirminiu skatinimu gali būti pritaikoma kaip antrinio skatinimo elementas. Paprasčiau tariant, antrinis skatinimas yra siejamas su malonumais ir tuo, kas patinka gyvūnui bei jį motyvuoja, išlaiko dėmesingą bei maloniai stebina. Sea World Orlando parko banginių ir delfinų skyriaus darbuotojai išskyrė tris pagrindines antrinio skatinimo kategorijas:

- 1. Žaislai** (plūdurai, kamuoliai, žiedeliai ir kt.)
- 2. Lytėjimas** (pakasymai, vandens žarnos srovė ir kt.)
- 3. Valgomi dalykai**, išskyrus žuvį (želė, ledas ir kt.)

Gyvūnų trenerių tarpe yra susitarta, kad kiti stimulatoriai, tokie kaip švilpimas, dirbtiniai garsai po vandeniu, trenerio buvimas, plojimai, elgesio prašymas ir kiti aplinkos pokyčiai, taip pat yra antrinio skatinimo elementai, tačiau jie nėra labiau skatinantys, nei pirminis skatinimas. Antrinis skatinimas yra labiau taikomas siekiant nustebinti gyvūną, padaryti treniruotę ne monotonišką, kad gyvūnui būtų svarbus ne tik maistas. Įvairūs malonūs dalykai paverčia užsiėmimus žaidimu, sudomina gyvūnus ir išlaiko juos labiau

motyvuotus. Tinkamai taikant, antrinis skatinimas gali daryti didesnę poveikį nei pirminis, tačiau negali jo pakeisti.

Kaip naudojamas antrinis skatinimas?

Prieš pradėdant antrinio skatinimo naudojimą pirmiausia reikia pažinti treniruojamus gyvūnus. Jie nors ir nemoka kalbėti, tačiau savo kūno kalba gali pasakyti, ką jaučia. Svarbu žinoti, kada gyvūnas laimingas, jaučia baimę ar yra sutrikęs. Pažįstant treniruojamą gyvūną daug lengviau pastebėti ir parinkti tai, kas jam gali patikti ir panaudoti tai kaip puikų antrinio skatinimo elementą. John G. Shedd akvariume treniruojant gyvūnus antrinis stimuliavimas yra įtraukiamas metodiškai, žaidimų užsiėmimo metu, per kurį nėra naudojamas maistas. Treneriai yra raginami būti kūrybingais ir stebėti, kuo kiekvienas gyvūnas domisi labiausiai. Ši informacija yra panaudojama siekiant išsiaiškinti, koks antrinis skatinimas galėtų būti panaudotas. Žinojimas, kas gyvūnui patinka ir nepatinka yra ryšio su gyvūnu vystymo dalis. Treneris turi atrasti individualų ryšį su kiekvienu gyvūnu.

Susiformavus ryšiui ir žinant gyvūno pomėgius galima po truputėlį pradėti pratinti prie antrinio skatinimo užsiėmimų metu. Efektyviausia naudoti pirminio ir antrinio skatinimo kombinavimą. Iš pradžių už jam patinkančio daikto davimą ar kokį atliktą veiksmą, kaip tarkim patapšnojimą (antrinio skatinimo elementą), reikėtų duoti pirminio skatinimo elementą, kol gyvūnas supras, kad tai ne tik smagu ar malonu, bet ir vertinga. Tik tada

pereiti prie antrinio skatinimo už komandų atlikimą. Pavyzdžiui, kai gyvūnas elementą atlieka iš karto, pasiekia trenerio nustatytus kriterijus ar juos viršija, trenerio pirmasis sprendimas turėtų būti antrinio skatinimo naudojimas ir tik tada pirminio. Ilgainiui antrinį skatinimą galima taikyti atliekant kelis elementus iš eilės be pirminio skatinimo. Svarbu turėti platų antrinio skatinimo asortimentą, nes po kiekvieno elemento gyvūnas turėtų būti stebinamas vis kitaip, stengiantis išvengti monotonijos ir nuobodulio.

A. Mažūno nuotrauka

Treneris turėtų vengti naudoti antrinį skatinimą, jeigu yra pasiekiami tik minimalūs kriterijai arba jeigu reikia daugybės bandymų atlikti trenerio prašomą elementą. Tokiu atveju yra duodamas mažas kiekis pirminio skatinimo elementų. Tinkamai taikant, antrinis skatinimas, gali įgyti didesnę motyvacinę vertę nei pirminis ir turėtų būti naudojamas labai

gerai atliekamiems elementams, o vidutiniškas arba minimalus (bet teisingas) kriterijų įgyvendinimas tik pirminiu skatinimu, kad nebūtų padidintas nepageidaujamo elgesio dažnumas arba atlikimas iš kelių bandymų. Pavyzdžiui, delfino prašoma greitai plaukti, tačiau gyvūnas atsisako atlikti šį elementą. Tada, po trumpos pertraukėlės gyvūno yra prašoma antrą kartą, jis elementą atlieka sėkmingai ir yra paskatinimas tik mažu kiekiu žuvies. Jeigu delfinas iškart paprašius plaukia greitai, energingai, tada yra skatinamas pirmiausia duodant kamuolį (antriniu skatinimu), o tada žuvimi (pirminiu skatinimu), taip sustiprinant jo motyvaciją atlikti viską kuo geriau.

Reikia suprasti, kad kiekvienas gyvūnas yra individualus ir atitinkamos sąlygos nusako, kokie stimulatoriai turi didžiausią, o kokie mažiausią skatinamąją vertę. Vienus gyvūnus visada labiau motyvuos žaislas nei didelis kiekis maisto, kai tuo tarpu kitiems maistas bus svarbiausias.

A. Mažūno nuotrauka

LJM Delfinariumo antrinio skatinimo taikymo praktika

Mūsų delfinariume taip pat yra taikomas antrinis skatinimas, kaip papildomas gyvūnų motyvavimas už gerai atliktus elementus bei norimą elgesį. Nors mes gerai pažįstame savo gyvūnus, tačiau nuolat stebime juos, kad dar geriau pažintume ir atrastume kažką naujo, kas tiktų kaip antrinio skatinimo elementas. Pavyzdžiui, laisvu metu tarp treniruočių gyvūnams duodami visi žaislai, bandoma sudominti žaidimais ir atrinkti, kas jiems patinka. Stengiamės atkreipti dėmesį ne tik į tai, kokius žaislus duodame, bet ir kaip tas gyvūnas elgiasi su jais. Kiekvienas gyvūnas yra individualus, vienam delfinui patinka, kai jam metamas kamuolys ir jis jį gaudo, antram patinka atmušinėti metamą kamuolį, trečias gali mėgti kramtyti kamuolį ir panašiai. Reikia žinoti ne tik koks daiktas patinka gyvūnui, bet ir tai, ką jis su daiktu mėgsta veikti. Pas mus, kaip ir kituose delfinariumuose, dažniausiai naudojami įvairaus dydžio ir plūdrumo žiedeliai, plaukiojimo lentos, plūdurai, kamuoliai, įvairūs prisilietimai bei pakasymai, želatinos ir ledo kubeliai.

Antrinio skatinimo taikymo pavyzdžiai:

Treniruoiant gyvūnų uždarymą į medicininį baseiną, kuriame jiems nelabai patinka būti, tačiau išbuvus ir uždarius vartelius sėkmingai, kelioms minutėms yra duodami visi patinkantys žaislai ir tada paskatinami žuvimi. Savo delfinus esame išmoke, kad medicininis baseinas nėra bausis, bet kaip tik atvirkščiai ten gali būti smagu.

Lietuvos jūrų muziejuje vykdomi neįgalių vaikų užsiėmimai su delfiniais – kitaip vadinami delfinų terapijos seansai. Šių seansų metu stengiamasi daug žaisti su delfiniais, kad jie mėgautųsi dalyvaudami užsiėsimuose kartu su specialistais ir su vaikais. Tarpuose tarp pirminių skatinimų, jei delfinas atlieka elementus puikiai, duodama pažaisiti su įvairiais žaislais, jie glostomi ir kasomi. Dažnu atveju gyvūnams taip patinka šie užsiėmimai, kad jie nuspėdami laiką jų laukia mažųjų klientų.

Didelis dėmesys yra skiriamas jaunikiams. Pasirodymų ir treniruočių metu su jaunikiiais, kurie bent trumpam išlaiko dėmesį ir demonstruoja pavyzdinę elgesį – skatinami pažaisiti kamuoliuku.

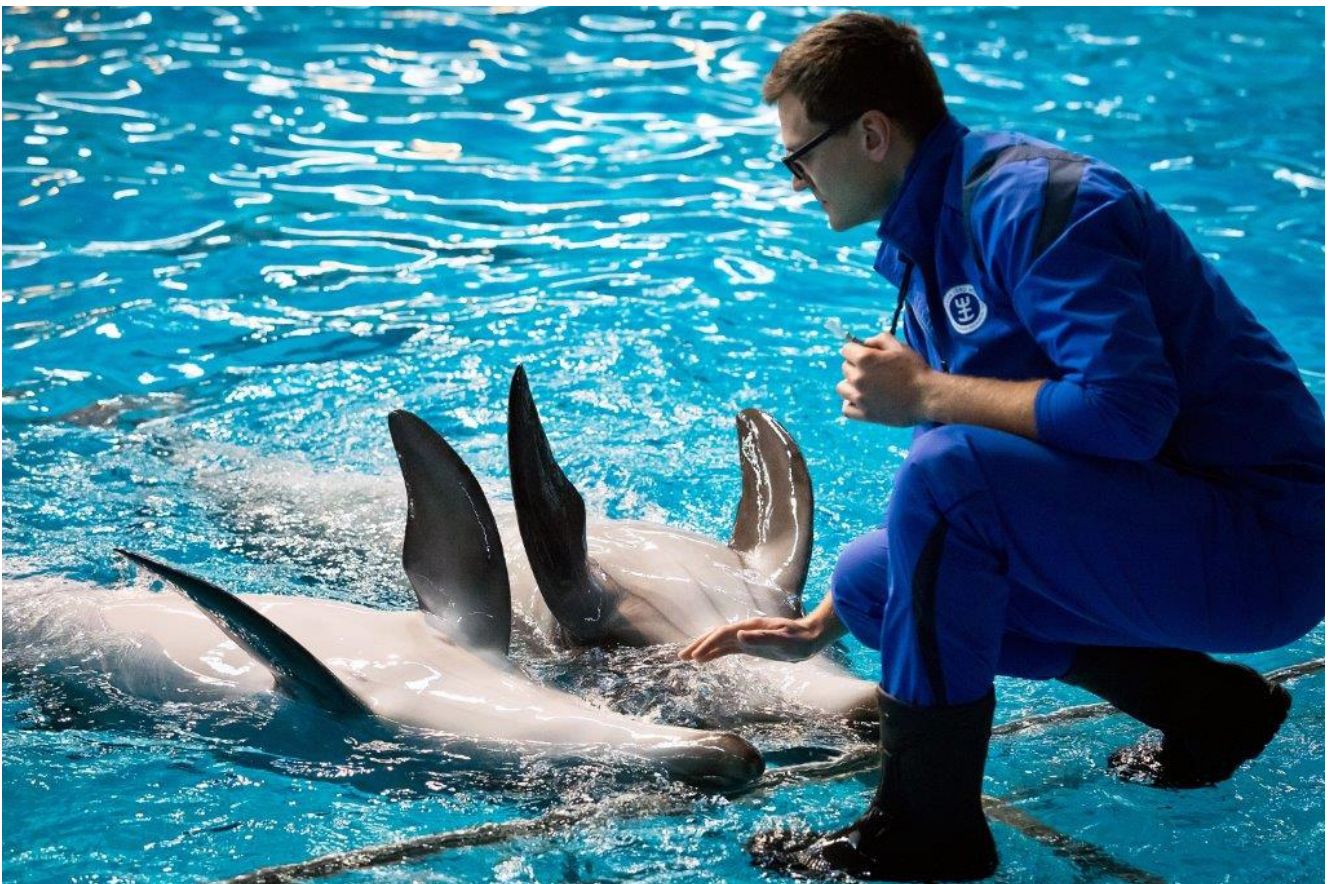
Pasirodymų ir treniruočių metu suaugę delfinai puikiai supranta antrinį skatinimą ir žino už ką juo bus apdovanoti. Pavyzdžiui, už

labai aukštus šuoliukus, labai greitą praplaukimą ar kokį kitą puikiai atliktą elementą jiems duodame žaislų, paglostome, pakasome liežuvį (priklausomai nuo konkretaus gyvūno ir to kas jam patinka).

Antrinis skatinimas taip pat labai praverčia aktyvių treniruočių metu, kai yra dažnai keičiamos elementų pozicijos. Naudojant antrinį skatinimą išlaikome gyvūną patenkintą ir galime parodyti delfinui, kad norimas bendradarbiavimas vyksta tinkamai.

Taip pat mūsų praktikoje įrodyta, kad vien tik antrinis skatinimas neveikia. Todėl pirminis ir antrinis paskatinimai savaip svarbūs, treniruojant delfinus. Šiuos du delfinų skatinimo būdus reikia atidžiai derinti norint siekti artimo ryšio, nenusibostančio bendradarbiavimo, mokymosi naujų veiklų, nesukeliant streso ir išlaikant kuo geresnę delfinų gyvenimo gerovę ir motyvaciją.

A. Mažūno nuotrauka

EKSPONATAI PASAKOJA

Lietuvos jūrų muziejaus rinkinių papildymas 2019 m.

Romualdas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus direktoriaus pavaduotojas-vyriausiasis fondų saugotojas

Rinkinių kaupimo pradžia

Lietuvos jūrų muziejaus rinkiniai pradėti kaupti apie 1967 metus, įsteigus Klaipėdos kraštotyros muziejaus Jūrų skyrių. Dalis šiame muziejuje sukauptų eksponatų buvo susiję su laivybos istorijos ir žvejybos tematika. Pirmoji jūrinė ekspozicija, vadinama „fondine ekspozicija“, atidaryta 1971 m. nedideliame pastate Klaipėdos centre – H. Manto g. 14. Tai buvo trumpas pasakojimas apie laivus ir jūrininkus, eksponuojama pasiskolinta Klaipėdos uosto ločmano Felikso Rimkevičiaus kriauklių kolekcija. Lankytojų susidomėjimas šia ekspozicija paskatino jūrų gamtos eksponatų kaupimą. Aktyviai buvo komplektuojami ir su laivybos istorija susiję daiktai (ikonografinė ir dokumentinė medžiaga), kuriama Jūrų muziejaus Kopgalyje koncepcija.

1975 m. spalio 1 d. Jūrų skyrius tapo savarankišku Klaipėdos jūrų muziejumi. Iš Kraštotyros muziejaus rinkinių jūrų muziejui buvo perduota apie 3000 objektų. 1975 m. balandžio–birželio mėnesiais įvyko pirmoji ekspedicija su Klaipėdos žvejais į Vidurio Rytų Atlantą. Surinkti jūrų gyvūnai – vėžiagyviai, dygiaodžiai, moliuskai ir žuvys – vėliau laboratorijoje tapo jūrų faunos preparatų

rinkinio eksponatais. Rengiant laivybos istorijos ir jūrų faunos preparatų ekspozicijas eksponatai buvo kaupiami atsižvelgiant į planuojamą turinį, nevengiant kopijų, muliažų ir maketų (modelių).

1979 m. liepos 28 d. buvo atidaryta Klaipėdos jūrų muziejaus ir akvariumo ekspozicija Kopgalio tvirtovėje (Nerijos forte) bei Pajūrio žvejo etnografinėje sodyboje ir taip tuo metu vadintoje lauko ekspozicijoje – laivų veteranų aikštelėje. Tų metų pabaigoje muziejaus rinkiniuose buvo 5060 eksponatų¹.

2020 m. sausio 1 d. duomenimis muziejaus rinkinius sudaro 89 653 vnt. eksponatų, saugomų pagrindiniame ir pagalbinuose fonduose. Jūrų gamtos ir laivybos istorijos eksponatų apytikris pasiskirstymas – 36 350 vnt. ir 53 300 vnt.

Rinkinių kaupimo kryptys

Lietuvos jūrų muziejaus rinkiniai komplektuojami atsižvelgiant į muziejaus misiją, viziją, strateginius tikslus ir uždavinius, veiklos tikslus bei funkcijas, apibrėžtas Muziejaus nuostatuose*. Rinkiniai naudojami teikti informaciją visuomenei ir yra indėlis į gamtos, kultūros ir mokslo paveldo apsaugą. Jie tyrinėjami, tyrimų rezultatai publikuojami,

¹ Lietuvos jūrų muziejaus Rinkinių kaupimo strategija 2015–2020 m. Parengė R. Mažeikienė, 2014, p. 1–2.

* Misija – Drauge su Jumis mokomės pažinti, džiaugtis ir saugoti žmogaus harmoniją su jūra, vizija – Modernus, dinamiškas, dirbantis pažangiausias metodais jūrų muziejus – pažinimo centras. Plačiau žr. <https://muziejus.lt/lt/reglamentuojantys-veikla-dokumentai>.

rengiamos nuolatinės ekspozicijos, laikinos ir kilnojamos parodos, pasitelkiant eksponatus organizuojama edukacinė veikla².

Rinkinių kaupimo, saugojimo ir apskaitos sritis tiesiogiai apima Lietuvos jūrų muziejaus 2018–2022 m. strateginiame veiklos plane suformuotas Jūrinės kultūros ir gamtos paveldo vertybių išsaugojimo ir sklaidos plėtros tikslas su nustatytais uždaviniais:

1. Kurti naujas Muziejaus rinkinius pristatančias ir lankytojų poreikius atitinkančias ekspozicijas ir parodas;

2. Užtikrinti jūrinės kultūros ir gamtos paveldo vertybių išsaugojimą³.

Vadovaujantis rinkinių kaupimo strategija ekspوناتai kaupiami šiomis pagrindinėmis kryptimis: Pasaulio vandenyno ir Baltijos jūros fauna; Lietuvos laivybos ir jūreivystės istorija Baltijos jūros arealo kontekstuose; Lietuvos pajūrio ir pamario žvejyba, žvejų butis; Lietuvos

upeivystės istorija, laivų statyba, uostai.

Rinkinių papildymas 2019 m.

Per metus muziejaus rinkinius papildė 484 vnt. jūrų gamtos ir laivybos istorijos ekspوناتai. Kiekiai pagal rinkinius: fotomedžiaga (skaidrės ir nuotraukos) – 256 vnt., filatelija (pašto ženklai, vokai) – 113 vnt., jūrų faunos preparatai (kriauklės) – 56 vnt., filokartija (atvirukai) – 32 vnt., laivybos istorijos spaudiniai (dokumentų šaltiniai, plakatai, projektai, kartografija, informaciniai leidiniai) – 11 vnt., kiti daiktai (jūrų skautų suvenyriniai peiliukai, stalo keramika), dailės kūriniai (tapyba) – 3 vnt., faleristika (plaketė ir bareljefas) – 2 vnt. Iš viso 2019 m. ekspонатų įsigijimui buvo panaudota 14 707, 38 Eur, bendra visų per metus į apskaitą įtrauktų ekspонатų vertė – 18 391, 38 Eur.

Pristatome kelis ekspوناتus, atrinktus iš 14-os ekspонатų priėmimo nuolat saugoti aktų:

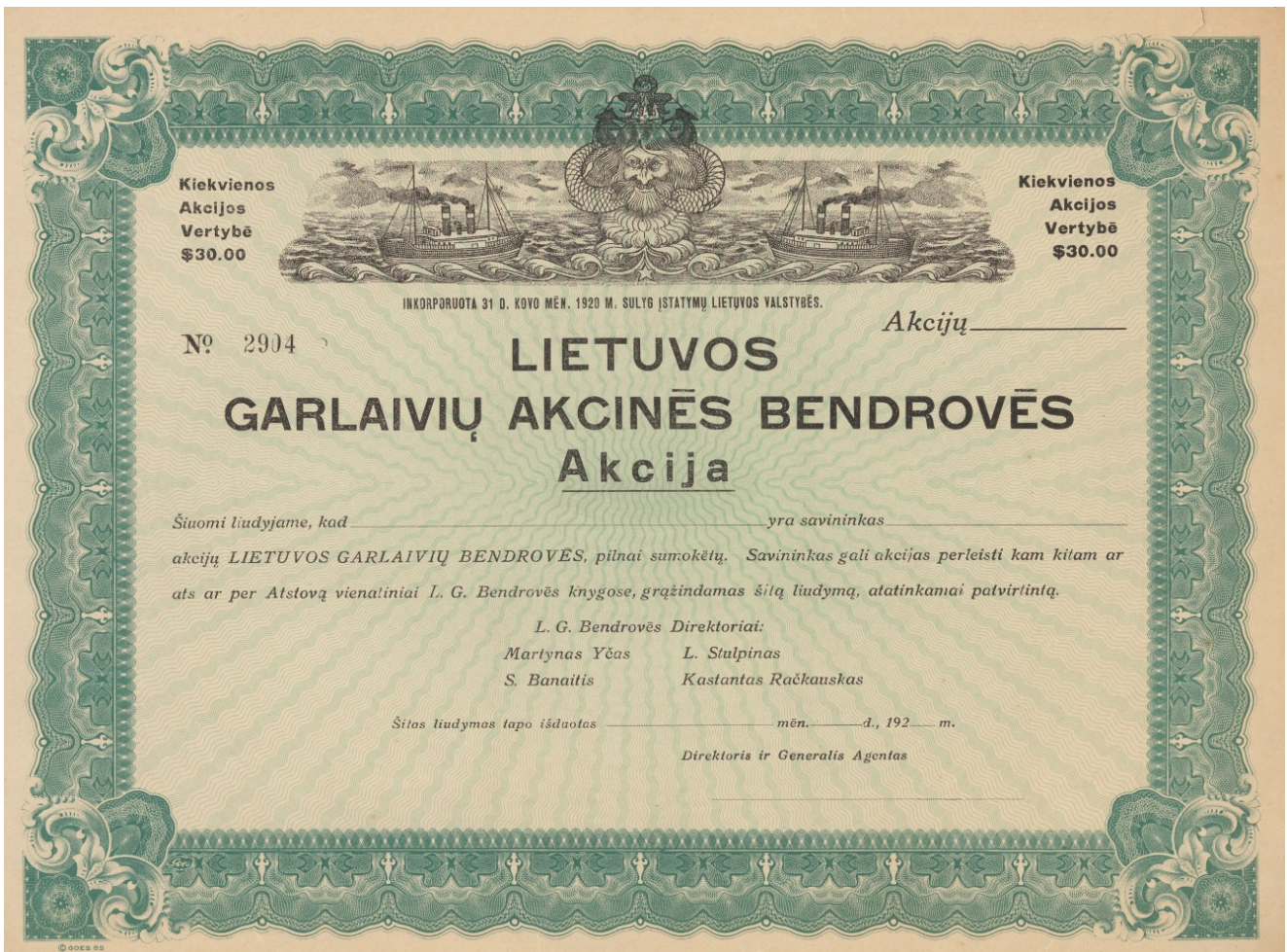
1. Spalvota skaidrė iš Vidmanto Žuklio rinkinio – Dangės upės krantinėje Klaipėdoje pasitinkamos iš Žygio per Atlantą grįžusios jachtos „Audra“. „Dailė“ ir „Lietuva“, 1989 m. rugsėjo 1 d. LJM pm 10959/2

² Lietuvos jūrų muziejaus Rinkinių kaupimo strategija 2015–2020 m...., p. 10.

³ Lietuvos jūrų muziejaus 2018–2022 m. strateginis veiklos planas, 2017, p. 9, 11–12.

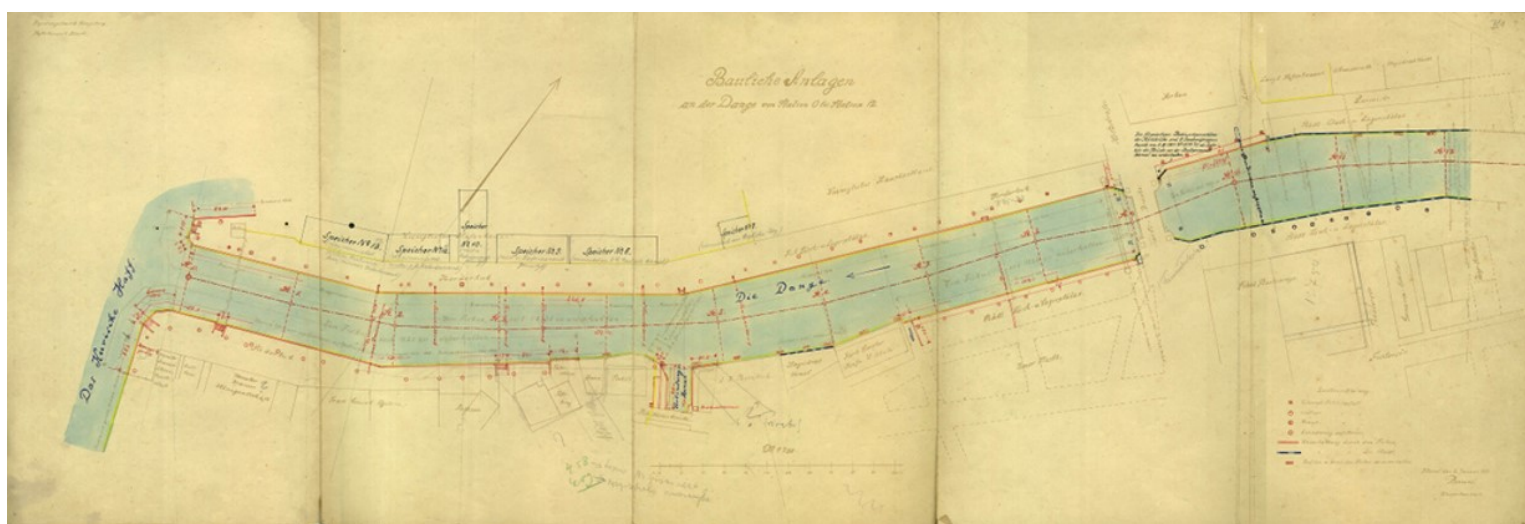
2. Spalvota skaidrė iš buriuotojo kapitono Stepono Kudzevičiaus (1947–2014) rinkinio – jachta „Lietuva“ Kuršių mariose prie Klaipėdos, XX a. 9–10-asis dešimtmetis. LJMpm 10960/89

3. Dokumentas – pirmosios lietuvių jūrų laivinykystės kompanijos „Lietuvos garlaivių bendrovės“ akcija platinimui JAV lietuvių tarpe, 1920–1921 m. LJM 11544

4. Fotografija – žvejų burvaltės ir burinė jachta Juodkrantėje, 1933 m. liepos 22 d. LJM 11547

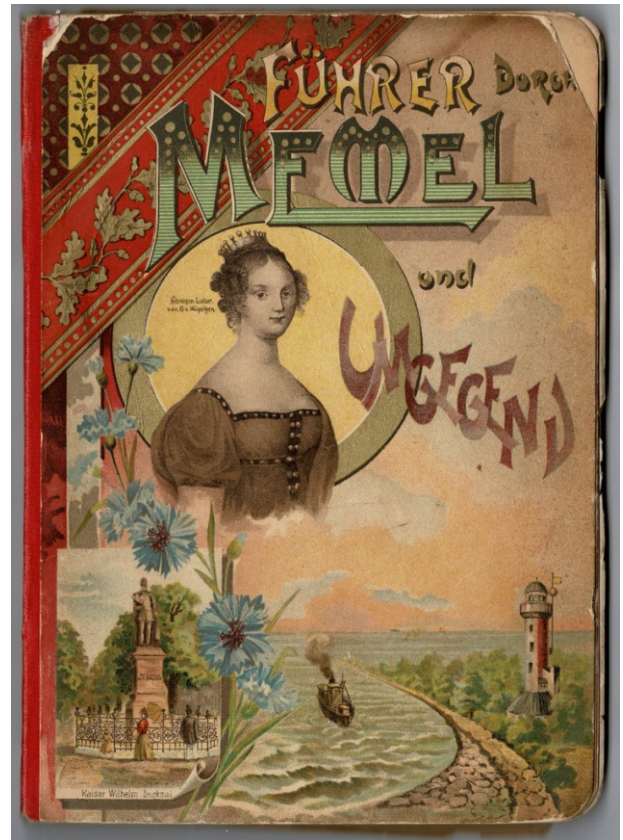
5. Dokumentas – 1917 m. Dangės upės infrastruktūros projekto brėžiniai „Bauliche Anlagen an der Dange von der Flussmündung bis Wasserlauf I. Ordnung“. LJM 11580

6. Tapybos darbas – „Melodija laiveliams“, aut. Svajūnas Armonas (2019 m.) LJM 11588

7. Plaketė/bareljefas – 1939–1940 m. Vokietijos karinio laivyno Piluvos bazės 5-osios jūrų artilerijos dalies suvenyrinis atributas. LJM 11584

8. Informacinis leidinys – „Naujas iliustruotas vadovas po Klaipėdą ir jo apylinkes“, 1897–1898 m. LJM 11644

9. Kriauklė – Pterynotus martinianus. LJM 11659

10. Fotografija – Nerijos forto įėjimo tiltas ir lankytojai, 1936 m. liepos 29 d. LJM 11710

11. Fotografija – Klaipėdos uosto bakenai ir gelbėjimo stotis, XIX a. pab. autorius Otto Weidtko. LJM 11684/2

12. Žemėlapis (spalvintas vario raižinys) – 1751 m. Prūsijos žemėlapis „La Prusse divisee en Prusse Royale, et Prusse Ducale laquelle a ete erigee en Royaume par l'Empereur Leopold en faveur de Frederic I. Elec? de Brandebourg couronnee en Janvier 1701“, autorius Didier Robert de Vaugondy. LJM 11707

MUZIEJAUS SVEČIAS

LIETUVIŲ MARINISTINĖS LITERATŪROS BIBLIOGRAFIJA

Rimtautas RIMŠAS
Rašytojas, buriuotojas

Įvadas

Ši lietuvių marinistinės literatūros bibliografija publikuojama tikslu ne vien pateikti leidinių, vienaip ar kitaip sietinų su jūra ar jūros gyvenimu sąrašą, bet ir parodyti tam tikras problemas, pasiūlyti atsakymus į visuomenėje – ypač jūrinėje – neretai kylančius klausimus. O problema kyla jau nuo pat sąvokų marinistika, marinistinė literatūra akademinio apibrėžimo. Beje, kaip pamatysime, į apibrėžimo sudėties vektorius taikosi ne vien teksto turinio, bet ir kiekybės veiksniai.

Publikacijoje aptariama marinistinės literatūros raida nuo pirmųjų žinomų šaltinių iki šių dienų, paliečiamos paralelės, sąlyčio taškai bei skirtumai su užsienio marinistinės literatūros kūriniais. Į sąrašą įtraukti, kai kurių literatūros tyrinėtojų nuomone, autoriai, kurie čia lyg ir neturėtų būti minimi, pvz., lotyniškai rašęs Adomas Šrėteris, kurio sąsajos su lietuvių literatūra išties galėtų būti diskutuotinos. Tačiau, eliminuojant Šrėterį, turėtume susimąstyti ir apie lotyniškai rašiusius Joną Radvaną, Kristupą Radvilą ar Vladislovą Sirokomlę, Konstantiną Tiškevičių, rašiusius lenkiškai. Lotyniškai rašę autoriai, drįstume teigti, yra lietuvių marinistinės literatūros branduolys, substratas, iš kurio toliau vystėsi visa tolimesnė lietuvių marinistika. Nenorint palikti nuošalėje išėivijos autorių, sąrašas sudarytas pasirenkant kombinuotą kriterijų

derinį: teritorinį, kalbinį ir etninį.

Bibliografinėje rodyklėje suregistruoti 184 originaliosios lietuvių marinistinės literatūros leidiniai ir viena marinistinės esė publikacija žurnale. Sąrašas toli gražu negalutinis, jo sudarymo principas abėcėlinis, neišskiriamos nei literatūros rūšys, nei žanrai. Į jį neįtraukta periodika – paminėjus vieną kitą specializuotą žurnalą tektų minėti ir pavienes publikacijas kituose periodiniuose leidiniuose, – darbas nors ir ilgas bei kruopštus, tačiau įmanomas. Tačiau tokiu atveju vertėtų įtraukti ir publikacijas elektroninėje erdvėje – veikla toli peržengianti įmanomo ribas. Vis tik vertėtų paminėti specializuotą žurnalą *Jūra*, pradėtą leisti 1936 m., keitusį savo formą tai į laikraštį, tai vėl į žurnalą, su pertrūkiais, tačiau tebeleidžiamą iki šiol.

Ypač keblu sąrašė nubrėžti ribą – kas į jį galėtų patekti, o ką palikti. Nuo grožinės literatūros kūrinių, per publicistinio, reportažinio pobūdžio leidinius link jūrinės kultūros paveldo tyrinėjimų, istorikų darbų. Ar apsiriboti leidiniais, labiau orientuotais į platesnę skaitytojų auditoriją, ar įtraukti ir gilesnių mokslinių tyrinėjimų publikacijas. Laivavedžiams, mechanikams, kranto tarnybų specialistams ruošti skirti vadovėliai, manytina, irgi galėtų būti įtraukti į atskirą sąrašą, savaime suprantama, pridedant ir papildomus tokios literatūros apžvalgos skyrius.

Sudarant šį bibliografijos sąrašą naudotasi Romualdo Adomavičiaus, Venanto Butkaus, asmeniniais marinistinės literatūros sąrašais. Taip pat pasinaudota Kauno ir Klaipėdos apskrities Ievos Simonaitytės viešųjų bibliotekų katalogais.

JŪRA IR LITERATŪRA

Jūros tema literatūroje *vice versa* marinistinė literatūra? Marinistinės literatūros klausimas

Pats skyriaus pavadinimas suponuoja tam tikrą objekto priešpriešą: ar kalbama apie jūros temą literatūroje, ar apie marinistiką? Tarptautinių žodžių žodynas *marinistika* apibrėžia glaustai ir aiškiai: *kurios nors šalies dailės, literatūros kūrinių, vaizduojančių jūrą, jūrininkų gyvenimą, visuma*¹. Toks apibrėžimas neapima daugelio su jūra sietinų temų, o kai kuriais atvejais gali net klaidinti, pvz., ar sietina su marinistika upeivių, upės tema; ar priskirtini marinistikai tekstai, kuriuose vandens įtaka asmenybės raidai, išskirtiniams sociumo bruožams ar visuomenės sanklodai yra tik numanoma? Pavyzdys čia galėtų būti šiuolaikinio anglų rašytojo Grehemo Svifto (Graham Swift, g. 1949) romanas *Vandenų žemė* (2009). Be jokios abejonės, tai intelektualinis regioninis romanas, kuriame atskleidžiama, iš ko susideda gyvenimas. Romano veiksmo vieta toli nuo jūros, veikėjai – paprasti, mažai ką bendra su laivyba turintys provincijos gyventojai, tačiau visų jų gyvenimus vienaip ar kitaip sieja plytintys aplink vandenys. Panašaus pobūdžio ir Augusto Strindbergo (August

Strindberg, 1849–1912) romanas *Hemsio salos žmonės* (1887, liet. vertimas 1989). Neatitinkančių marinistikos apibrėžimo tekstų yra ir lietuvių literatūroje: Petro Dirgėlos romanai *Kūlgrinda* (1985) ir iš dalies *Joldijos jūra* (1987), Mariaus Ivaškevičiaus pjesė *Madagaskaras* (2004) ir kt. Atsakyti į klausimą, kas yra marinistinė literatūra, kokias visuomeninio gyvenimo sferas ji paliečia, bene geriausiai padėtų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *Marinistika grožinėje literatūroje* (2010)², vykusioje nagrinėtos temos. Iš viso buvo paskelbta 15 galimų pranešimų kryptių:

1. Marinistinė tema senovės literatūroje.
2. *Jūra, bangos, štormas, laivas* kaip simboliai, metaforos, alegorijos.
3. Marinistinė lyrika kaip meninis fenomenas.
4. Jūrinių nuotykių romantika literatūroje.
5. Jūros piratų ir plėšikų įvaizdžiai.
6. Fantastiniai vaizdai marinistinėje literatūroje (pabaisos, undinės ir t. t.).
7. Jūrinės profesijos žmogaus portretas: jūreiviai, kapitonai, atradėjai.
8. Karinė jūrinė tema grožinėje literatūroje.
9. Jūrinių katastrofų ir išgyvenimo literatūra.
10. Salynų utopijos ir robinzonados.
11. Ekologinė tema marinistikoje.
12. Uostamiestis literatūroje.
13. Jūros ir valstybingumo problemos literatūroje.
14. Jūros vaizdavimas literatūroje ir dailėje literatūroje ir muzikoje, literatūroje ir kine.

¹ Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2007, 684.

² *Маринистика в художественной литературе*. Международная научная конференция. Prieiga internete: <http://www.konferencii.ru/print/id/20513> [žiūr. 2019-08-06].

15. Marinistika ir medijos.

Kai kurios galimų pranešimų kryptys gal kiek išeina už grožinės literatūros ribų, tačiau kita vertus, temų spektras nėra pilnas. Kitos galimos kryptys, pvz.: moteris ir jūra, marinistinė literatūra vaikams, jūriniai memuarai, didaktinio pobūdžio grožinė marinistinė literatūra. Jei pagal šias temas pabandytume klasifikuoti lietuvių literatūrą, turinčią vienokią ar kitokią sąlytį su jūra, pastebėtume, kad ji visa tilptų į kelias konferencijoje įvardijamas pozicijas:

1. *Jūra, bangos, štormas, laivas* kaip simboliai, metaforos, alegorijos.
2. Jūrinės profesijos žmogaus portretas: jūreiviai, kapitonai, atradėjai.
3. Jūros ir valstybingumo problemos literatūroje.
4. Salynų utopijos ir robinzonados.
5. Jūrinių nuotykių romantika literatūroje.

Kaip matome, į konferencijoje nagrinėtų temų sąrašą nepateko upės tema, arba – kalbant administraciniais terminais – vidaus vandenys. Klausimas lieka atviras: kokiai kryptiai skirtini Adomo Šrėterio Saleziečio giesmė *Apie Lietuvos upę Nemuną*, Vladislavo Sirokomlės redaguoti *Atsiminimai apie 1829 metais lietuviška vytime atliktą kelionę iš Kauno į Karaliaučių*, Vlodo Dautarto apysaka paaugliams *Žydrieji jungos*, Jono Mačiulio *Bėga upės krantai*.

Savaime suprantama, tik veiksmo vieta dar nesuteikia tekstui marinistinio „statuso“ – Elizos Ožeškienės apysaką *Prie Nemuno* vargu ar tokia pavadintume, kaip, beje, ir Vytauto Sirijos

Giros romano *Kanarėlės* pirmąją dalį „Štormas“. Nepaisant pavadinimo ir to, kad visas veiksmas vyksta laive ir mes sužinome nemaža gyvenimo kruiziniam laive detalių, šiuo atveju būtų kiek per drąsu kalbėti apie kokią nors jūros temą. Akivaizdu – autorius veiksmo vieta pasirinko kelionę laivu kaip priežastį, dėl kurios romano veikėjai privalo kurį laiką išbūti kartu, o gyvenimo laive epizodai tėra „užpildas“ tarp jų tarpusavio scenų. Beje, panašiai sukonstruotas ir Džeko Londono (Jack London) romanas *Jūrų vilkas*, tik jame jūrinio gyvenimo vaizdų nepalyginti daugiau ir jie organiškai iliustruoja tarp herojų vykstančią ideologinę kovą. Panašiai, tik prie jūros, vyksta Aleksandro Bariko (Alessandro Baricco) romano *Jūra vandenynas* veiksmas, tiesa, jūros simbolikos čia apstu. Antano Drilingos romane *Ant keteros jūreiviškas gyvenimas* taip pat vaizduojamas kaip „užpildas“ tarp egzistencinių herojaus monologų, o visas „esamasis“ fabulos laikas vyksta krante. Iš šių kelių pateiktų pavyzdžių matome, kad tikslų apibrėžčių, kas laikytina marinistiniu tekstu, kiek „marinizmo“ privalėtų jame būti, kas turėtų būti marinistinio teksto vieta ir personažai, – neturime. Ir tai vargu ar įmanoma tokiam sinkretiniame mene kaip literatūra.

Siekiant analizuoti jūrą reflektuojančius tekstus, marinistinės literatūros lauko viduje neišvengiamai prieinama prie dviejų pagrindinių aspektų: a) jūros kaip kūrinio objekto paskirties tekste; b) teksto leitmotyvo. Pirmuoju atveju galimos trys grupės:

1. Jūra pasirenkama kaip skiriamoji erdvė arba dekoracija, fonas pagrindinei siužeto linijai.

2. Jūra – veiksmo (nebūtinai susijusio su jūriniu gyvenimu) scena.

3. Tekstai, kuriuose jūros (plačiaja prasme) vaizdavimas yra tikslas, tačiau veiksmas nebūtinai turi vykti jūroje. Ryškus pastarojo pavyzdys – Nelės Mazalaitės novelė „Pajūrio moterys“.

Pirmajai grupei galėtume priskirti Airisės Merdok (Iris Murdoch) *Jūra jūra*, Aleksandro Bariko *Jūra vandenynas*, Margaritos Duras (Marguerite Duras) *Jūrininkas iš Gibraltaro*, Viktoro Hugo (Victor Hugo) *Jūros darbininkai*, Petro Dirgėlos *Kūlgrinda*. **Antrajai** – Džeko Londono *Jūrų vilkas*, Žoržio Amadus (Jorge Amado, 1912–2001) *Seni jūrininkai*, Jano Martelo (Yann Martel) *Pi gyvenimas*, Dagnijos Zigmontės *Jūros vartai* (1960), Jono Mačiulio *Bėga upės krantai*. Šiai grupei priskirtini Danielio Defo (Daniel Defoe, 1660–1731), Džonatano Svifto (Jonathan Swift, 1667–1745) romanai *Robinzonas Kruzas* ir *Guliverio kelionės*. Labiausiai žinomas tokio tipo kūrinys galėtų būti Ernesto Hemingvėjaus *Senis ir jūra*. Ryškiausi **trečiajai** grupei priskirtini tekstai: Ričardo Henrio Danos (Richard Henry Dana, 1815–1882) *Two years before the mast* (1840, liet. vertimo nėra), V. Hugo romano *Žmogus, kuris juokiasi* trečioji knyga, Džošua Slokamo (Joshua Slocum, 1844–1909) *Vienas su burėmis aplink pasaulį* (1900, liet. vertimas 2011), Nelės Mazalaitės novelės „Pajūrio moterys“, „Migloje“ iš rinkinio *Pajūrio moterys* (1939). Tačiau tai tik sąlyginis skirstymas: tokie romanai kaip Hermano Melvilio *Mobi Dikas*, Dž. Londono *Jūrų vilkas* ar Dž. Konrado *Lordas Džimas* gali būti perskaityti bei suprasti ir tik kaip jūros

gyvenimą atspindintys tekstai, ir kaip reflektuojantys asmenybės ar visuomenės problemas.

Teksto leitmotyvo aspektu jūros temos raiškoje taip pat išvelgtinos trys grupės: a) tekstu siekiama parodyti tam tikrus galimų ar įvykusių politinių sprendimų variantus, jų pasekmes visuomenės gyvenime (K. Makalou *Morgano kelias*, A. Gryno *Tobagas*, P. Dirgėlos *Kūlgrinda*); b) atskleisti įvairius jūrinio sociumo, jūrinės kultūros aspektus, siekiant parodyti išskirtinius tokios kultūros bruožus ar įtraukti skaitytoją į diskusiją su autoriumi (A. Strindbergo *Atviroje jūroje*, G. Svifto *Vandenų žemė*, J. Mačiulio *Bėga upės krantai*); c) atskleisti transcendentinę jūros stichijos fenomeno įtakos raišką asmenybės raidai (I. Lavrovo *Susitikimas su stebuklu*, A. Bariko *Jūra vandenynas*, A. Drilingos *Ant keteros*, N. Mazalaitės *Pajūrio moterys*, V. Sirijos Giros *Atlanto idilės*). Be abejo, kaip ir ankstesniuojų atveju, toks skirstymas nėra aksiominis, kiekvieną kartą suvokiant tekstą gali būti pasirinktas prioritetas siužeto lygmuo.

Veiksmo vietos pasirinkimo aspektu beveik visą lietuvių marinistiką dėl joje vyraujančių publicistinių žanrų ypatybių galėtume priskirti trečiajai grupei. Išimtį sudarytų romanai: Antano Drilingos *Ant keteros* (1985), Vytauto Sirijos Giros *Atlanto idilės* (1977), Napoleono Aleksandro Dičpetrio apsakymas Iš jūreivio dienoraščio (*Trys dienos pasaulį*, 1980), kai kurios Igno Pikturnos rinkinio *Mergaitės, merginos, moterys ir jūra: vilionės bangų sūpuoklėse* (1999) novelės, kur jūrinė aplinka yra labiau scena, kurioje vyksta

pagrindinis veiksmas, nei vaizdavimo tikslas.

Siūlytina, kad sąvokos *jūros tema*, *marinistika* galėtų būti išplėstos iki *vandenu pasaulio* sąvokos kaip platesnės, organiškai siejančios visus geografinius vandens darinius bei jų įtaką literatūriniam herojui ir besiskiriančios nuo *vandens pasaulio* sąvokos, kurioje vanduo gali būti suprantamas ir kaip ypatingą – tiek sakralinę, tiek utilitarinę – reikšmę turintis elementas, tačiau tik siauresne, fizikine, prasme.

Jūros temos retrospektyva pasaulio literatūroje

Literatūra, kaip viena seniausių asmenybės raiškos, visuomeninių santykių apibūdinimo formų, balansuojanti tarp meno ir amato, turi vieną neabejotinai išskirtinę savybę, kuri kitose meno rūšyse, teigtina, yra ne tokia pastebima, – neapibrėžtumą. Vargu ar literatūroje įmanomas toks ne specialiai parašytas tekstas, vienareikšmiškai apibūdinamas krypties, stiliaus, žanro, temos aspektais. Įvairūs kriterijai dar labiau išbluktu, pabandžius pažvelgti į tam tikrą tekstą skirtingų literatūrinių tradicijų požiūriu ar pasitelkus jokiai kanonizacijai nepaklūstantį skaitytojo žiūros kampą. Būtent nuo to subjektyvaus kampo ir priklauso, kas kiekvienu konkrečiu atveju bus laikoma pagrindine ar bent jau viena iš pagrindinių teksto temų. Argumentą šiai minčiai paremti randame žurnale *Logos*: Saulius Lileikis, apibūdindamas jūrinio Europos mentaliteto ištakas įvardija net dvylika žodžio *jūra* vartojimo kriterijų Šventajame Rašte, suskaičiuoja 366 sąvokos vartojimo atvejus³.

Manytina, kad 1361 puslapį turinčiam Biblijos tekstui tai nėra daug, lygiai taip pat galėtume sureikšminti ir kitą sąvoką, pvz., dykuma. Be jokios abejonės, tam tikra, „taškinė“, jūros tema *Biblijoje* egzistuoja. Kaip egzistuoja ir kituose antikiniuose tekstuose: Herodoto *Istorijoje*, Senekos *Pašnekesiuose* ar Homero *Odisėjoje*. Pastarojoje ryškiai išvystyta jūros linija, jūrai skiriama įvairių jos savybės apibūdinančių epitetų, tačiau turėtume sutikti, kad jūros linija šiame tekste tėra siūlas, ant kurio „suverti“ pagrindiniai pasakojimo įvykiai. Galėtume daryti prielaidą, kad toks siužeto modelis leido autoriui labiau atskleisti herojų priklausomybę nuo pašalinių veiksnių įtakos, labiau manipuliuoti literatūrinių herojų (o kartu ir klausytojų) laiku.

Tokių pat „jūrinio“ siužetinio siūlo vaidmenį galime teigti esant ir Šviečiamajo amžiaus autorių tekstuose: Džonatano Svifto (Jonathan Swift, 1667–1745) *Guliverio kelionės* ir Danielio Defo (Daniel Defoe, 1660–1731) *Robinzonas Kruzas*. Dž. Sviftas, rašydamas apie tuometines Anglijos problemas, pasitelkia neegzistuojančių kraštų, į kuriuos patekti galima tik jūros keliu, alegoriją. D. Defo savo romane sukuria tarsi žmonijos raidos modelį – jūrai čia skirtas skiriamosios erdvės vaidmuo. Abu romanai turi mažiausiai po du skaitymo lygmenis, skirtus tiek jaunajam, tiek gilesnius teksto klodus gebančiam išžvelgti skaitytojui, ypač susipažinusiam su XVIII a. istoriniu kontekstu: *švietimo epochos istorinių kūrinių pagrindinė linija buvo ideologinis pasirengimas 1789 m. revoliucijai*⁴ (čia ir toliau versta aut.). Nors

³ LILEIKIS, S. Jūrinio Europos mentaliteto sakralinių ištakų metmenys. *Logos*, 61, 2010, 118.

⁴ ЛУКАЧ, Г. Исторический роман. Литературный критик, Москва, 1937, ч. I. Prieiga internete: <http://mesotes.narod.ru/lukacs/hist-roman/hisroman-2.htm> [žiūr. 2019-04-24].

Georgijus Lukačas kalba apie istorinės literatūros paskirtį, tačiau manytina, kad tai teisinga ir šių dviejų romanų atžvilgiu. Reikėtų platesnio masto literatūros tyrimų, susiejant istorines, socialines aplinkybes, kad būtų galima paaiškinti, kodėl netgi didžiųjų geografinių atradimų epochos literatūroje jūros tema nebuvo reflektuojama. Nuo Vergilijaus epinės poemos *Eneida* iki Viljamo Šekspyro dramos *Venecijos pirklys*, turinčiose jūrinio pobūdžio scenų, per šešiolika šimtmečių jūros tema nebuvo aktuali, nors, plintant laivybai, vien tik tarp 1488 ir 1522 metų tik per tris dešimtmečius pasaulis ne tik iš plokščio „tapo“ apvaliu, bet ir „padidėjo“ geru trečdaliu.

Jūros tema pasaulio literatūroje paplinta tik romantizmo epochoje, išgalėjus kolonijinei Vakarų šalių politikai. Rašytojams romantikams reikėjo drąsių, riziką mėgstančių, į kompromisus su sąžine nelinkusių personažų⁵. Kita vertus, tokie literatūriniai herojai buvo priimtini kolonijinę politiką vykdytusioms valstybėms abiejose Atlanto pusėse, nors kai kurie rašytojai romantikai ir oponuodavo ekspansinei politikai. Jūra atsivėrė ne tik kaip nauja utilitarinė erdvė, bet ir kaip naujas literatūrinių ieškojimų laukas. Naujai agresyviai politikai vykdyti reikėjo ne vien vystyti karo pramonę ir didinti kariuomenę – reikėjo ir paprastų civilių juodadarbių. Prievarta, apgaule, gražiais pažadais buvo formuojamas naujas Vakarų valstybėse socialinis sluoksnis – jūrininkai. Manytina, kad ne paskutinis vaidmuo šioje visuomenės sluoksnių transformacijoje teko ir literatūrai. Tai, ką šiandien vadiname visuomenės sluoksniais ar socialinėmis grupėmis, Apšvietos

epochoje buvo įvardyta „visuomenės rūšimis“: *skirtumai tarp kareivio, darbininko, administratoriaus, advokato, dykūno, mokslininko, politiko, prekeivio, jūreivio, poeto, vargetos, dvasininko yra tokie pat ryškūs, nors ir sunkiau išvelgiami, kaip skirtumai tarp vilko, liūto, asilo, varno, ryklio, ruonio, avies ir t. t. Vadinasi, kaip esama gyvūnų rūšių, taip egzistuoja ir visada egzistuos visuomenės rūšys*,⁶ – cituodamas Honoré de Balzacą, dėsto P. Šartjė. Šiame toli gražu nepilname pareigybių ir amatų sąrašė tik jūrininkai dėl savo profesijos ypatumų užėmė ypatingą vietą visuomenėje, o tai žadino jos smalsumą giliau pažvelgti į nepažintą laivų ir jūrų pasaulį.

Žinomiausiais rašytojais, savo kūriniais atkreipusiais visuomenės dėmesį į jūros temą, laikytini Ričardas Henris Dana (Richard Henry Dana, 1815–1882), Hermanas Melvilis (Herman Melville, 1819–1891), Džekas Londonas (Jack London, 1876–1916), Džozefas Konradas (Joseph Conrad, 1857–1924), Džošua Slokamas (Joshua Slockum, 1844–1909), Džeimsas Fenimoras Kuperis (James Fenimore Cooper, 1789–1851), Robertas Luisas Stivensonas (Robert Louis Stevenson, 1850–1894), Žiulis Vernas (Jules Verne 1826–1905). Tik trys iš šių pavardžių priklauso ne JAV piliečiams, tačiau tik vienas įtikinamai rašė apie jūrą pats nebuves jūrininku – romantinio stiliaus kūrinuose tiksliai pavaizduoti buities detales ar paisyti logikos nebuvo ypač svarbu. Kita vertus, tikslios detalės ir logika ypač svarbu „plaukiojančiajai“ auditorijos daliai – autorius gali būti atmetas ir pasmerktas vien už tai, kad jo literatūrinis personažas ne toje laivo pusėje prisidėgė pypkę.

⁵ BAUŽYTĖ-ČEPINSKIENĖ, G. Ištvėmės ir didvyriškumo mokytojai. In: KONRADAS, D., KIPLINGAS, R. *Apysakos. Apsakymai*. Vilnius, 1990, 451.

⁶ CHARTIER, P. *Įvadas į didžiąsias romano teorijas*. Vilnius, 2001, 125.

Kritika vertina tokias skaitytojų pretenzijas kaip nepagrįstas, esą reikia žvelgti į meninę teksto kalbą, tačiau jei turėsime galvoje auklėjamąją literatūros vertę, būtų pravartu patyrinti, kaip koreliuoja meniniai kontekstai literatūroje su geros jūrinės praktika realybėje.

Ne visų rašytojų kūrybą literatūros tyrinėtojai priskiria romantinei kryptiai, ne visų indėlis į literatūrą vertinamas vienodai, ne su visais autoriais lietuvių skaitytojams tekę susipažinti: D. Slokamo apybraiža *Vienas su burėmis aplink pasaulį* į lietuvių kalbą išversta tik 2011 m., R. H. Danos romanas *Two years before mast* neišverstas iki šiol, tik vyresniosios kartos skaitytojai gali susipažinti su rusišku vertimu. D. Slokamo apybraiža, lyginant su H. Melvilio ar Dž. Konrado tekstais, užima kiek žemesnę vietą literatūrinės vertės skalėje, tačiau ji, tiek parašymo metu, tiek dabar, itin svarbi taikomuoju aspektu. D. Slokamas, krovininio burlaivio kapitonas, pirmasis apiplaukęs pasaulį vienas maža paties statyta jachta, savo kelione inspiravo ištisą tokių kelionių epochą ir marinistinės literatūros erą. Vienas pirmųjų jo sekėjų – Dž. Londonas, perskaitęs knygą, *nusprendė mokytis navigacijos ir perplaukti Ramųjį vandenyną*⁷. Taip atsirado nuotykių apybraiža „Snarko kruizas“ (1911) ir kitos jūrinės tematikos novelės.

Paminėtinas ir Viktoras Hugo (Victor Hugo, 1802–1885), nors jo romane *Jūros darbininkai* labiau akcentuojami emociniai herojų išgyvenimai, jūrai čia skiriamas lyg ir antraplanis vaidmuo, tačiau nesunku suprasti,

kad būtent jūros aplinka ir suformuoja tokius ryškius charakterius. Visiškai kitokia yra V. Hugo romano *Žmogus, kuris juokiasi* antroji knyga „Urka jūroje“, persmelkta giliu jūrinio gyvenimo dramatismu: stichijai čia suteiktas likimo lėmėjos vaidmuo, žmogus visiškai priklausomas, į bet kokią jo žingsnį jau numatyti nauji smūgiai, nuo kurių nėra jokios galimybės išsigelbėti.

Visuomenėje populiarį jūros tema leido tokiems autoriams kaip H. Melvilis, Dž. Konradas, Dž. Londonas laviruoti tarp pataikavimo skaitytojų skoniui ir problemų, kurios jiems buvo aktualios. Šitaip atsirado *Mobi Dikas* – tekstas, kurį galima skaityti ir kaip banginių medžioklės vadovą, ir kaip nuotykių apysaką arba, pasak Nikolajaus Trubnikovo, kaip moralinį žmonijos epą – nuo pirmojo žmogaus iki pasaulio pabaigos⁸. Dž. Konrado *Lordas Džimas* savo psychologizmu, kaltės jausmu lygintinas su Fiodoro Dostojevskio romanu *Nusikaltimas ir bausmė*⁹. Dž. Londonas romanu *Jūrų vilkas* paneigia Frydricho Nyčės antžmogio valdžios filosofijos idėją ir tęsia ją romane *Martinas Idenas*. Kita vertus, abu pastarieji romanai turi bent po tris skaitymo plotmes.

Jūrinę aplinką kaip sceną iškilusioms problemoms spręsti naudojo ir šalių, nepretendavusių į jūrinių imperijų statusą, rašytojai: Augustas Strindbergas (August Strindberg, 1849–1912) oponuodamas Švedijos karaliaus Oskaro II nuomonei apie skandinavizmą, kad esą *ši graži svajonė priklauso praeičiai*¹⁰, norėdamas parodyti

⁷ SLOCUM, J. *Vienas su burėmis aplink pasaulį*. Vilnius, 2011, 238.

⁸ ТРУБНИКОВ, Н. Н. Притча о белом ките. *Вопросы философии*. № 1. Москва, 1989, 56–82.

⁹ SUBATAVIČIUS, J. Džozefas Konradas. In: KONRADAS, D. *Lordas Džimas*. Vilnius, 1960, 418.

¹⁰ ERRY, T. K. *Skandinavijos istorija*. Vilnius, 1995, 312.

autentišką švedų kultūrą, pavyzdžių ieškojo jūrinėje aplinkoje – Stokholmo archipelago salose. A. Strindbergo gyvenamuoju laiku tai buvo tik gūdi provincija, kurioje apsistodavo žmonės, nepritapę „didžiojoje žemėje“. Siekdamas parodyti, *kas yra švedas* ir *koks yra švedas*, rašytojas pasirinko analizuoti būtent salyną, jūrinę aplinką, saliečių gyvenimo būdą. Uždaros bendruomenės, gamtinė atskirtis leido sukurti tokius tekstus kaip *Hemsio salos žmonės* ar *Toli jūroje*. A. Strindbergo tikslas nebuvo išaukštinti tautines švedų savybes ar bent parodyti jas gražiomis spalvomis. Jis ieškojo tautinio unikalumo, grynumo¹¹.

Mums svarbu, kad tiek individualių, tiek bendruomeninių bruožų buvo ieškoma jūrinėje aplinkoje: salą, gyvenimą joje, socialinius santykius galėtume lyginti su gyvenimu laive – ta pati ribota erdvė, atviri individo ir sociumo santykiai, tarpusavio priklausomybė, stichijos veiksnys.

Pažymėtinas ir kitas skandinavų rašytojas – islandas Jonas Svensonas (Jon Svensson, 1857–1944), rašęs vaikams, neabejotinai prisidėjęs prie jūrinės kultūros ugdymo tiek savo šalyje, tiek užsienyje. Jo apysakos *Į Švediją laiveliu iš Kopenhagos* pirmasis lietuviškas leidimas, išverstas Prano Mašiotto, išleistas 1938 m. J. Svensono tekstai ypatingi tuo, kad vaikų personažai labai savarankiški, sugebantys be išorinės pagalbos rasti išeitį iš kartais net suaugusiems keblių situacijų. Kitas jo tekstų bruožas – per pavienius personažus parodomi *kranto* ir *jūros* mentalitetų skirtumai, aktualūs ir šiandien. Tokių pat kultūrų skirtumų esama ir kitos skandinavų rašytojos, Astridos Lindgren

tekstuose. Pavyzdžiu galėtų būti epizodas iš knygos vaikams *Mes Varnų saloje*, kai rūke dingus valčiai su vaikais, jų tėtis, „kranto“ žmogus, nerimauja, o saliečiai išlieka visiškai ramūs.

Pasaulio vandenyno dalybose dalyvavo ir Rusija: Krymo karas (1853–1856), ekspansija Šiaurės Rytų Azijoje – siužetų, taip pat ir jūros tema, ypač patriotinio-auklėjamojo pobūdžio, buvo pakankamai, ir jie buvo laukiami. Pažymėtini Konstantinas Staniukovičius (Константин Станюкович, 1843–1903), Borisas Žitkovas (Борис Житков, 1882–1938). Abiejų autorių tekstų išversta į lietuvių kalbą. Plačiau su įvairių laikotarpių Rusijos rašytojais marinistais galima susipažinti Vsevolodo Vilčinskio (Всеволод Вильчинский) monografijose, viena jų – *Rusų rašytojai marinistai* (*Русские писатели-маринисты*. Ленинград, 1966).

XX a. marinistika įgyja kitokių bruožų: romantinis, realus vaizdavimas užleidžia vietą simbolinei jūros prasmei, jūra jau nebėra erdvė, kuri skiria, o jei ji vaizduojama kaip nepažinta, tai dažniau toks vaizdavimas nukreiptas ne į išorines aplinkybes, o į literatūrinio herojaus vidinio pasaulio erdves ir elgsenos motyvus. Paminėtini Airisės Merdok (Iris Murdoch) *Jūra jūra*, Aleksandro Bariko *Jūra vandenynas*, Margaritos Duras (Marguerite Duras) *Jūrininkas iš Gibraltaro*, Jano Martelo (Yann Martel) *Pi gyvenimas*, Dž. Konrado Lordas *Džimas*, Ernesto Hemingvėjaus (Ernest Hemingway, 1899–1961) *Senis ir jūra*. Tačiau romantinė kryptis nelieka visai užmiršta: anglas Sesilis Skotas Foresteris (Cecil Scot Forester, 1899–1966), parašęs

¹¹ MEIDAL, B., WANSELIUS, B. *The words of August Strindberg*. Bokförlaget Max Ström, 2012, 486.

vienuolikos knygų seriją apie jūrininko Horacijaus Hornblouerio karjerą nuo paprasto jūreivio iki admirolo. Viena jų – *Mičmanas Hornbloueris* – išversta į lietuvių kalbą (2010). Ši romanų, kurių pasakojimo laikas nukeltas į XVIII–XIX a., serija iš dalies priskirtina ir istorinio romano žanrui, – nors veikėjai ir išgalvoti, tačiau jie veikia tikrų istorinių įvykių lauke. Siužetas daugiau remiasi į nuotykių eksplikaciją, tačiau, bent jau lietuvių skaitytojui pateiktame romane, esama ir tam tikrų vidinių veikėjų nuostatų, suponuotų tradicinės jūrinės aplinkos, orientuojančių adresatą nacionalinių jausmų žadinimo linkme. Tai galėtų būti puikus pavyzdys lietuvių rašytojams – užuot žavėjęsi anglų jūrininkų drąsa kare su Ispanija, galėtume lygiai taip pat žavėtis lietuvių, vadovaujamų Jono Karolio Chodkevičiaus, pergale prieš Švedijos laivyną Salacgryvos mūšyje¹². S. S. Foresterio istorinio pobūdžio romanai jokia išimtis šiuolaikinėje Vakarų literatūroje – šis žanras, sprendžiant vien tik iš leidinių pavadinimų gausos, klesti. Deja, į lietuvių kalbą, be jau minėto, išverstas, regis, tik vienas – populiarios australų rašytojos Kolin Makalou (Coleen McCullough, 1937) *Morgano kelias* (2000 m.). Romane, per vieno herojaus gyvenimo istoriją pasakojančiame apie Australijos kolonizavimą, gausu autentiškų, archyviniais duomenimis paremtų marinistinių scenų ir faktų.

Kiek aktualus istoriškumas literatūroje, tyrėjų neturima vienos nuomonės: Aleksandras Krasnovas teigia, kad *į praeitį čia* (istoriniame

romane, aut.) *žvelgiama konceptualiai, ieškoma praeities ir dabarties sąsajų, universalių tiesų*¹³; Vytautas Kubilius: *pasaulinėje literatūroje paplitę nauji istorinio pasakojimo būdai akcentuoja, kad praeitis ne baigta, o neatsiejama nuo dabarties*¹⁴; Jonas Laucė – *...bet tai tušti svaičiojimai. Svarbiausia, kas buvo, o ne kas būtų buvę, jei....*¹⁵ Kita vertus, Balys Sruoga, kalbėdamas apie *istorinę teisybę dailiojoje literatūroje*, iš viso nemato skirtumo tarp praeities ir dabarties, kad tai esą *tiktai techniškas skirtumas*¹⁶. Savaiame suprantama, gal būtų kiek per drąsu tikėtis, kad literatūra galėtų pakeisti istorijos tėkmę, tačiau, be abejonės, tam tikrą įtaką bendrame istoriniame kultūriniam lauke ji turi. Šiuolaikinėje informacijos pertekliaus erdvėje greta problemos moderatoriaus – teksto autoriaus – lygia greta turėtų veikti ir kritikas, ir viešųjų ryšių specialistas, gebantys aktualizuoti rašytojo keliamą problemą skaitytojų sąmonėje, suburiantys tikslinę auditoriją.

Paskutiniais dešimtmečiais pastebima ryški jūros temų literatūroje plėtra: be tradicinių civilinės ir karinės marinistikos, istorinių, egzistencinių, socialinių, meilės temų, daugėja kūrinių, skirtų pramoginės laivybos mėgėjams. Jėgos aitvarai, burlentės, banglentės, sportinės burinės valtys ir jachtos, motoriniai pramoginiai laivai, pramoginė žvejyba – kiekvienoje srityje šalia metodinės literatūros ir kelionių aprašymų galime rasti ir grožinės literatūros sampratą atitinkančių tekstų. Tokie lengvo pobūdžio, nedidelės apimties kūriniai dažniausiai

¹² BALTUŠKA, R. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*. Vilnius, 2009, 79.

¹³ KRASNOVAS, A. *Atgimimo proza*. Vilnius, 2011, 281.

¹⁴ KUBILIUS, V. *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*. Vilnius, 1983, 321.

¹⁵ JASAITIS, J. Svarus istorinis romanas. *Literatūra ir menas*, 2002. 12. 13.

¹⁶ SRUOGA, B. Istorinė teisybė dailiojoje literatūroje. *Raštai*. VIII t. Vilnius, 2002, 133.

spausdinami specializuotuose žurnaluose, tačiau pasirodo ir stambesnių, atskirais leidiniais išleidžiamų tekstų. Lietuvoje ši tendencija taip pat pastebima.

Jūra lietuvių literatūroje

Jei pritartume nuostatai, kad marinistikai priskirtini ir tie literatūros tekstai, kuriuose veiksmo scena pasirenkama ne vien jūros, bet ir kitų vandenų aplinka, pačiu ankstyvuojū tokio pobūdžio lietuvių literatūros tekstu laikytume Adomo Šrėterio Saleziečio eleginę giesmę *Apie Lietuvos upę Nemuną* (1593 m.). Šiame panegirinio pobūdžio tekste nemaža geografinių, socialinių, ekonominių akcentų. Jie labai vertingi tuo aspektu, kad lygintini su dviem su puse šimtmečio vėliau pasirodžiusia Vladislavo Sirokomlės monografija *Nemunus nuo versmių iki žiočių* (1861 m.). Leidinys įdomus tuo, kad, be mokslinės tiriamosios medžiagos, į jį įtraukti ir nežinomo autoriaus *Atsiminimai apie 1829 metais lietuviška vytime atliktą kelionę iš Kauno į Karaliaučių*. Tikėtina, kad tiek monografija, tiek šiais atsiminimais galėjo pasinaudoti Jonas Mačiulis, rašydamas romaną *Bėga upės krantai* (1982).

Nedaug nuo A. Šrėterio eiliuotos giesmės atsilieka lenkiškai proza rašyta Mikalojaus Kristupo Radvilos (Našlaitėlio) *Kelionė į Jeruzalę* (pirmoji lotyniška laida 1601 m., pirmasis lietuviškas vertimas 1990 m.). Tekste randame tokį epizodą: <...> *smarkus vėjas su audros sūkuriais įnešė mus į Tripolio uostą. Ten, išmetę inkarus, vargiai būtume galėję stovėti, jeigu turkai iš Aleksandrijos, priplaukę su didesne*

*jachta, nebūtų mums padėję*¹⁷. Susipažinus su lenkiškai rašytu rankraščiu ir įsitikinus vertimo tikslumu, turėtume įdomų faktą: žodis *jachta*, kilęs iš olandų (dutch) *jagt*, pirmą kartą Kornelijaus Kiliano (Kornelius Kiliaan, 1529–1607) įtrauktas į žodyną *Etymologicum teutonicae linguae* 1599 m.¹⁸, t. y. metais vėliau, nei jį vartoja M. K. Radvila. *Kelionė į Jeruzalę* nėra vien sausa kelionės ataskaita, žanriniu pobūdžiu ji artima apybraižai. Joje, be su paties autoriaus asmeniu susijusių nuotykių, randame ekskursų į įvairias jūrines istorijas, gausu locinio pobūdžio aprašymų, jūrinės leksikos. Tikėtina, kad šiomis detalėmis galėta pasinaudoti ir XX a., pvz., daug panašumų su M. K. Radvilos tekstu randame Vytauto Misevičiaus nuotykių romano *Paskendęs uostas*¹⁹ dviejose pirmosiose – jūrinėse – dalyse (plg. laivų užgrobimo scenos, p. 220 (M. K. Radvila) ir p. 12 – V. Misevičius).

Lietuvių kalba išleistos marinistinės prozos pradininkais laikytini Kazys Boruta (*Kelionės į šiaurę*, I, II t., 1938–1939), Petras Ruseckas (*Vandenyno spąstuose*, 1938). Šie autoriai kūryboje naudojo labai skirtingą medžiagą: K. Boruta, pasak V. Butkaus, rėmėsi viduramžių metraščiais, vikingų legendomis, ekspedicijų dienoraščiais, laivų inventoriniais aprašymais²⁰, o P. Ruseckas, pats trejus metus buvęs jūrininku, savo knygos pratarmėje teigia, kad *autoriumi teko čia minimuose kraštuose buvoti ir nemaža išgyventi bei matyti iš to, kas čia pasakojama*²¹. Atskirai paminėtinas Nelės Mazalaitės novelių rinkinys *Pajūrio moterys* (1939), išsiskiriantis iš visos lietuvių

¹⁷ RADVILA, K. K. (NAŠLAITĖLIS). *Kelionė į Jeruzalę*. Vilnius, 1990, 53.

¹⁸ EVANS, J., HEIKELL, R., JEFFERY, T., O GRADY, A. *Sailing*. London, 2007, 21.

¹⁹ MISEVIČIUS, V. *Paskendęs uostas*. Vilnius, 1988.

²⁰ BUTKUS, V. Lietuvių marinistinės literatūros apžvalga. Paskelbta 2003 11 26. Prieiga internete: <http://lbs.lt/Istorija/Lietuviu%20marinistines%20literaturos%20apzvalga.pdf> [žiūr. 2019-06-01].

²¹ RUSECKAS, P. *Vandenyno spąstuose*. Kaunas, 1938, 6.

marinistikos savo impresionistine, iki naujausių laikų nepakartota pasakojimo maniera.

V. Butkus teigia, kad pokarinio laikotarpio lietuvių marinistiką apybraižų rinkiniu pradėjo žurnalistas Vytautas Miniotas – *Šiaurės Atlante* (1958)²², tačiau iš tiesų metais anksčiau išėjo Algimanto Čekuolio apybraiža *Per tris vandenynus* (1957). Po dvejų metų išleista dar viena A. Čekuolio knyga – šįkart apsakymų rinkinys *Perkūnas netrenkia į laivą* (1959), tačiau publicistinis lietuvių marinistikos tonas neužleido pozicijų iki pat šių dienų. Lietuvių marinistinės literatūros lauke susiklostė paradoksali padėtis – spaudoje²³, įvairiuose jūros temai skirtuose renginiuose teigiama, kad mažai turime marinistinės literatūros. Tačiau net paviršutiniškai žvilgtelėję pastebėtume, kad vargu ar kokia nors profesinė grupė, išskyrus jūrininkus, taip gausiai reprezentuojama lietuvių literatūroje. Problema, teigtina, slypi ne kiekybėje, o žanriniame pasiskirstyme, – jau minėtoje V. Butkaus sudarytoje apžvalgoje nuo 1958 iki 2003 m. minima marinistinė literatūra beveik visa priskirtina publicistikai: apybraižos, memuarai. Išimtį sudarytų Algimanto Polio trumpų pasakojimų rinkiniai *Jūros dulkės* (1961), *Tik viena naktis* (1971), *Rifo mazgas* (1982); I. Piktornos novelės rinkinyje *Mergaitės, merginos, moterys ir jūra: vilionės bangų sūpuoklėse* (1999). Stambesnių npublicistinio žanro kūrinių, skirtų nemokyklinio amžiaus skaitytojų auditorijai, kurie būtų išleisti atskiru leidiniu, regis, teturime vos keletą: I. Piktornos apysaką *Rasa* (1968) ir romaną *Išpažintis jūros*

veidrodyje (2005), romanus: A. Drilingos *Ant keteros* (1985) ir V. Sirijos Giros *Atlanto idilės* (1973). Pastarojo autoriaus kelionių apybraiža *Afrika be liūtų* (1970) laikytina vėliau išėjusio romano publicistine versija. Tęsiant šią temą būtų galima paminėti ir penkias šios publikacijos autoriaus knygas. Viena iš jų skirta vaikams.

Žymiausiais lietuvių marinistikoje laikytini du autoriai: Ignas Piktorna (romanas, apybraižų, apsakymų ir novelių rinkiniai) ir Edvardas Uldukis (nuotykių apysakos vaikams ir jaunimui). Su I. Piktornos vardu sietina nauja lietuvių marinistikos era – jo iniciatyva savaitraštis *Lietuvos žvejys* 1976 m. grupei Lietuvos rašytojų surengė kūrybines komandiruotes į žvejybos laivyno laivus. Šitaip atsirado poezijos ir prozos rinkiniai, kurių autoriai buvo F. Jakubauskas, A. Matutis, R. Sadauskas, A. Drilinga, A. Urbonas, E. Selelionis. I. Piktornos marinistinė bibliografija, šimtai straipsnių publicistikoje jūrinėmis temomis verti atskiuro tyrinėjimo.

Atskirai paminėtina Vlodo Dautarto *vidutinio mokyklinio amžiaus* auditorijai skirta apysaka *Žydrieji jungos* (1972). Kuklaus formato knygelėje pateikti atsakymai, kurių nėra dešimtyse knygų nei apie garsius „jūrų vilkus“, nei jų pačių rašytose apybraižose: kaip susidomima jūra? kuo skiriasi *kranto* ir *jūros* pasaulėžiūros? koks suaugusiųjų vaidmuo vaikų svajonėse? Išskirtinė apysakos reikšmė ta, kad pasakojimo vieta autorius pasirenka ne tolimas, egzotiškas jūras, o ežerą Lietuvoje; veikėjai,

²² Žr. BUTKUS, V. Ten pat.

²³ BUTKUS, V. Populiariausi – išgalvoti jūrininkai. Prieiga internete: <http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/jura/populiariausi-isingalvoti-jurinininkai-323593/psl-2> [žiūr. 2019-06-01];

ASTIKAS, E. Jūrinis įvaizdis ir marinistika Prieiga internete: [_http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/jura/jurinis-ivaizdis-ir-marinistika-126706](http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/jura/jurinis-ivaizdis-ir-marinistika-126706) [žiūr. 2019-05-17].

paprasti vaikai, patiria nuotykius, kurie, regis, gali nutikti kiekvienam. Svarbiausia, visa varomoji siužeto jėga sklinda ne iš išorės, ji „generuojama“ pačių vaikų. Apysakoje parodoma visa vaiko svajonių apie jūrą „evoliucija“ – nuo malkų skaldymo scenos pirmajame epizode iki paskutinės, kur retoriškai klausiama: *O kas gi anapus horizonto linijos?*²⁴ Iš dar jaunesniam skaitytojui skirtos literatūros jūros tema minėtinos gan solidaus formato Aloyzo Každailio knygos: *Ko verkė plekšnytė* (1985), *Žvyniuko laišakai iš Karibų jūros* (1994). Jose būtini tokiai auditorijai nepaprasti nuotyčiai, susipynę su jūrinio gyvenimo kasdienybe, – puikus grožinės pažintinės literatūros pavyzdys.

Lietuvių išeivijos literatūroje pavyko aptikti penkis jūros tema išleistus prozas leidinius: A. N. Dičpetrio apsakymą „Iš jūreivio dienoraščio“ (*Trys dienos pasauly*, 1980), kapitono Broniaus Krištopaičio dokumentinę prisiminimų knygą *Jūrų keliais* (1979), Broniaus Stundžios sudarytą antologiją *Septyniose jūrose* (1994) ir autorinį apybraižų rinkinį *Jūrų suvilioti* (2006) bei Jurgio Gliaudos romaną *Atolas – Koralų sala* (1987).

Ši trumpa lietuvių marinistikos apžvalga atrodytų tendencingai, nepaminėjus jūros temomis rašančių moterų indėlio: laivo gydytojos Leonos Korkutienės apybraižų knygos *Sveika, jūra* (1989), meteorologės Jūratės Mikalajūnienės kelionės reportažų *Dukart grįžau iš Bermudų trikampio* (2003), rašytojos Nijolės Kepenienės „istorijos sapno“ *Vėjų rožė* (2007), žurnalistės Adelės Žičkuvienės apybraižų rinkinių *Jūra ir likimai* (1999) bei

Likimai ir jūra (2007) ir, be jokios abejonės, jau minėto N. Mazalaitės novelių rinkinio *Pajūrio moterys*, išsiskiriančio iš visos lietuvių marinistikos romantišku ar net mistišku moters ir jūros santykio vaizdavimu. Tam tikrą romantinį požiūrį galima išvelgti ir lietuvių marinistinėje publicistikoje, jis nėra atmetamas ir profesionalių jūrininkų: *išnyks svajotojai, nebeliks ir jūrininkų*²⁵, – teigia jūrų kapitonas Eimutis Astikas.

Jei A. Šrėterį, M. K. Radvilą, J. Radvaną laikome lietuvių marinistikos pradininkais, tai, be jokios abejonės, kažką turėtume laikyti ir švyturiu. Taip ir yra, – kad ir kokia būtų tiek profesionalaus jūrininko, tiek pramoginės jachtos vairininko, plaukiojančio kažkur Dusioje ar Aisete, tiek tik literatūrinio „keliautojo“ interesų kryptis, visus juos jungia vienas literatūrinis švyturys, viena knyga. Tai, be jokios abejonės Aloyzo Každailio „Laivai ir jūrininkai“. Pirmasis leidimas išėjo 1981 m. 2014 m. – trečiasis, pataisytas, papildytas, kuriame atsirado vietos ir mažiesiems pramoginiams burlaiviams. Turbūt niekas neprieštarautų teiginiui, kad tai pati šilčiausia knyga apie jūrą, laivus ir jūrininkus kada nors parašyta lietuviškai. Su ja užaugo kelios kartos. Nesvarbu, kad daugelis jos skaitytojų netapo jūrininkais. Jie – ir tai mažų mažiausia – tapo pozityviosios filosofijos šalininkais. Juk marinistika, apskritai paėmus, ir yra ne kas kita, kaip pozityvistinė filosofija. Romantinio požiūrio į save, aplinką, visuomenę filosofija. A. Každailį galime drąsiai statyti į vieną gretą su tokiais pasaulyje pripažintais marinistais ir jų kūrniais, kaip Džozefas Konradas *The Mirror of the Sea*, 1904,

²⁴ DAUTARTAS, V. *Žydrieji jungos*. Vilnius, 1972, 169.

²⁵ ASTIKAS, E. *Mačiau žaliajį spindulį. Jūrų kapitono užrašai*. Klaipėda, 2012, 97.

Włodzimiežas Glovackis (Włodzimierz Glowacki, 1910–1995, *Zeglarstwo morskie*, 1979). Beje, Dž. Konrado, kilusio iš tuo metu Rusijos imperijai priklausiusios Ukrainos, tikroji pavardė Josef Teodor Konrad Korzeniowski, jis laikomas garsiausiu Lenkijos rašytoju, kada nors rašiusiu angliškai. Abu minėtų autorių kūriniai dar prieš kelis dešimtmečius išversti į rusų kalbą, tad buvo prieinami vyresniosios kartos lietuvių skaitytojui. Beje, vieną iš Koženiovskio vardų, Konradas, tėvai suteikė nusižiūrėję į Adomo Mickevičiaus poemų herojus, tad kartkartėmis galėtume atsargiai pajuokauti, kad Dž. Konradas truputėlį yra ir lietuvių rašytojas. Būtų nuostabu, kad, pvz., šimtosioms Dž. Konrado mirties metinėms, mes pagaliau sugebėtume išsiversti ir išleisti jo pasaulinės marinistikos šedevrą.

Teminiu požiūriu visoje lietuvių marinistikoje aiškiai išsiskiria dvi kryptys: didžioji, komercinė jūrininkystė ir pramoginė, jachtos. Nors pirmasis prabilęs apie jachtų pasaulį buvo poetas keturvėjininkas Salys Šemerys (1898–1981), vėliau, deja, kaip ir marinistikoje apie „didžiąją“ laivybą, kiekybiniu atžvilgiu įsivyravo publicistika. Iš dalies tai pateisinama – skubėta užfiksuoti, sukaupti medžiagą apie vertingiausius buriuotojų gyvenimo įvykius. Gera žinia ta, kad po 2005 m. pasirodžiusios kelios apysakų knygos jachtavimo temomis sulygino „rezultatą“.

Ši lietuvių marinistikos retrospektyva nepretenduoja į išsamią apžvalgą, tačiau ji, tikėtina, parodo realią lietuvių marinistikos vietą bendrame lietuvių literatūros kontekste. Vyraujantys publicistikos žanrai niekaip negali

sužadinti visuomenės susidomėjimo marinistika nei kaip meno sritimi, nei kaip jūrine kultūra: jūra, laivais, kelionėmis. Publicistika tik reprezentuoja išorinę realybę – atskleisti, juolab suerzinti giluminius sąmonės klodus jos galimybės kur kas menkesnės. Teigtina, kad tokio pobūdžio literatūra tiesiog neatitinka plačiosios visuomenės poreikių.

JŪRA. LITERATŪRA. VALSTYBĖ

Jūrinės valstybės samprata

Vartydami įvairių jūros ar jūrų valstybės temai paskirtų konferencijų medžiagą, publicistikos straipsnius, nesunkiai pastebėsime, kad visa polemika susideda iš trijų pagrindinių krypčių: politikos, kultūros ir dvasios – prie kiekvienos iš jų pridedant epitetą „jūrinė“. Savaime suprantama, tokia trijų sudedamųjų dalių jūrinės valstybės schema dar skaidytina į daugelį komponentų: politika – į strategiją ir taktiką, perspektyvą ir paveldą; kultūra – į socialinę, ekonominę, dvasinę kryptis; jūrinės dvasios sritis apima vertybinio santykio su jūra lemiamo mentaliteto ugdymą, transcendentinę stichijos įtaką asmenybei: elgesio ir etikos modelius. Visų trijų dedamųjų išsidėstymas nėra linijinis: galima tvirtai konstatuoti, kad egzistuoja visų elementų tarpusavio priklausomybės, priešasties ir pasekmės ryšiai. Literatūrai čia tenka toks pat svarbus vaidmuo kaip ir bet kuriai kitai sričiai.

Nė vienas iš trijų įvardytų veiksmų, atskirai paimtas, niekada istoriškai nepasiteisino: plačiai žinoma Rusijos caro Petro I (1672–1725) jūrinė politika, nors buvo pradėta

kurti tam tikra jūrinė kultūra, sunyko tuoj po imperatoriaus mirties. Pagrindinė priežastis – jūrinės dvasios nebuvimas visuomenėje. Jai buvo nesuprantami caro Vakaruose nusižiūrėti pramoginiai pasiplaukiojimai, kuriuose valdovo nustatytomis dienomis ir valandomis privalėta dalyvauti²⁶. Negalėtume teigti, kad LDK nebuvo jokios jūrinės kultūros (jei jūrine kultūra laikysime laivybą Nemunu, Dauguva, Dniepru ir Dniestru), tačiau valstybė beveik iki pat Liublino unijos (1569 07 01) niekada nepasižymėjo nuoseklia jūrine politika. Hanzos prekybinės sąjungos kontora Kaune – ryškus valstybinės jūrinės politikos nebuvimo įrodymas. Vis dėlto pažymėtina, kad Žygimantas Senasis 1517 m. priėmė sprendimą steigti karališkąjį karo laivyną, tačiau sukurta flotilė po 1522 m. paliaubų su Maskva buvo išformuota²⁷. Kuršiai, gyvenę Baltijos jūros pakrantėje nuo Nemuno iki Kolos pusiasalio, pagarsėję jūrų plėšikai ir prekeiviai²⁸, kupini jūrinės dvasios, manytina, galėjo turėti gan išvystytą jūrinę kultūrą, tačiau neturėdami atitinkamų politinių-administracinių darinių kaip etnis vienetas buvo išnaikinti. Jūrinės politikos, kultūros ir dvasios sąveikos trikampis aktualus ir šiuolaikinėje Lietuvoje: ES struktūrinių fondų lėšos, skirtos vandens kelių infrastruktūrai, perskirstomos sausumos kelių remontui, verslo siekiai atgaivinti keleivinių laivų maršrutą Nemunu tarp Kauno ir Nidos patyrė visišką nesėkmę dėl nepakankamo dėmesio jūrinei politikai.

Stasys Vaitekūnas plačiam

apžvalginiam straipsnyje „Lietuva – jūrų valstybė?“ apimančiame laikotarpį nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, mini daug epizodų, liudijančių glaudžius lietuvių genčių, o vėliau ir valstybės santykius su jūra. Profesorius teigia, kad *pasakojimus apie lietuvius tik kaip žemdirbių tautą galima laikyti vienu iš mitų, kurio tikslas – atstumti lietuvius nuo jūros, įtikinti juos, kad kitos tautos yra labiau jūrinės, o lietuvių lemtis – būti žemdirbiais.*²⁹ Teiginys, turintis tam tikrą tendencingumo atspalvį: artojų krašte įsteigtos jūreivystės, jūreivių, upeivių mokyklos, laivų kapitonas nevengiama skirti lietuvius, rengiamos teatralizuotos jūros šventės, skatinama marinistinė literatūra. *Esame jūros ar tik pajūrio tauta?* – tokiu retoriniu pasvarstymu baigiamas minėtas straipsnis. Klausimas, vedantis nebent į teorinius svarstymus: kokia *jūriškumo* ar *agrariškumo* dalis visuomenės gyvenime gali būti rasta lyginant daugelį požymių kitų šalių kontekste? Vieni požymiai labai ryškūs: uostai, laivai, jachtos. Kiti, kad ir plačiai paplitę, tačiau vartojant net nesusimąstoma apie jų kilmę Ypač tai ryšku frazeologijoje. Frazeologizmų „plaukti prieš srovę“, „nekelti bangų“, „nesiūbuoti valtys“ ir reikšmė, ir kilmė aiški; frazė „nekilti per aštriai į vėją“³⁰ gali būti vartojama politiniame dispute ar verslo derybose – akimirksnio susimąstymas išduotų oponento santykį su jūra; tačiau „nusidriekusi plona raudona linija (gija)“ nedaug kam asocijuojasi su jūra. O priklausomybė yra tiesioginė ir visiškai utilitari. Taip pat ir literatūros aspektu – nebūtina gilintis į

²⁶ ГЛОБАЛІКІЙ, В. *Увлекаемый мир парусов*. Москва, 1981, 27.

²⁷ BALTUŠKA, R. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*. Vilnius, 2009, 52.

²⁸ ANDERSONS, E. Dānijas sakari ar Baltijas zemēm no IX līdz XIII gadsimatom vēstures avotu gaismā. *Latvijas PSR Zinātvu Akadēmijas Vēstis*, 1990, Nr. 2, 20.

²⁹ VAITEKŪNAS, S. Lietuva – jūrų valstybė? *Istorijos*. 2008, Nr. 7, 38.

³⁰ ASTIKAS, E. Jūrinis įvaizdis ir marinistika. *Klaipėda*, 2006-02-24.

ekonomikos skaičius, infrastruktūrą, šalies edukacijos modelį. Pakanka susipažinti su sąrašu originaliosios ir verstinės literatūros, leidžiamos viename ar kitame krašte. Teigtina, kad šioje srityje Lietuvos, kaip jūrų valstybės, padėtis taisytina. Žvelgiant sklaidos požiūriu, jūros tema – tiek originaliojoje, tiek verstinėje literatūroje – šiuo metu Lietuvoje yra kiek užleidusi prieš keletą dešimtmečių turėtas pozicijas.

Literatūros jūros tema svarbą kultūrai galėtume iliustruoti vienu kaimyninės Latvijos pavyzdžiu: Dagnijos Zigmontės (1931–1997) romanas *Jūros vartai* (1960, liet. vert. 1964) pirmą kartą skelbtas žurnale *Karuogs*, vėliau atskirais leidimais išleistas du kartus, jo inscenizacijos statytos Latvijos valstybiniame akademiniam, Ventspilio, Bauskės, Jelgavos teatruose; išverstas į lietuvių ir rusų kalbas³¹. Jo fabula, regis, paprasta ir kasdieniška: pajūrio miesto ir jūros fone parodomas vienos šeimos gyvenimas. Esminiai veikėjų posūkio taškai siužete – pasirinkimas tarp meilės ir pareigos. Tiesioginė jūros įtaka labiau neakcentuojama, skaitytojais patys turi pajusti ją iš ilgamečių žvejų šeimos tradicijų. Savaiame suprantama, tokią šio romano sklaidą lėmė ir to meto kultūros ideologijos praktika, tačiau teigtina, kad latvių literatūros lauko viduje būta ir kitų, svarbesnių, veiksmų, su literatūra, regis, neturinčių nieko bendra: *modernios latvių tautos jūrų laivininkystės tradicijų ištakos siejamos su publicisto ir politiko Krišjāno Valdemaro (1825–1891) vardu ir jo paskatinta*

*latvių „žemdirbių“ visuomenės įtraukimo į jūrinių verslą programa <...> išsiplėtojo profesionalių latvių jūrininkų ir laivų statytojų kultūra.*³² Belieka tik užduoti retorinį klausimą: ar turime bent vieną panašaus likimo tekstą jūros tema Lietuvoje?

Literatūrinis jūrinės kultūros diskursas

Periodinėje Lietuvos spaudoje, viešosiose erdvėse, konferencijose epizodiškai iškeliama diskusija Lietuvos – jūrų valstybės tema. Net bandoma atsakyti į jau retoriniu tapusį klausimą, ar Lietuva – jūrinė valstybė? Retorinį todėl, kad dar niekam nepavyko sukurti tikslaus tokios valstybės apibrėžimo. Kur toji *jūriškumo* riba? Ar į klausimą galima atsakyti skaičiais: BVP procentine raiška, turimų uostų kiekiu ir dydžiu, laivų tonažu, perkraunamų krovinių apimtimi, jūrinių profesijų rengimo įstaigų dydžiu ir skaičiumi, pramoginio laivyno gausa? Kriterijumi tampa net geografinė valstybės sostinės vieta. Profesorius Kazimieras Pakštas tarpukariu tvirtino: *Mes esame pajūrinė tauta, bet dar ne jūreiviška*³³, šiandien istorikai jūrinės valstybės sąvoką įvardija kaip *neaiškaus turinio konstrukta*³⁴, siūloma visų pirma ieškoti skirtumų Lietuvos jūrinėje politikoje 1923–2013 m. Tik itin retais atvejais galime išgirsti pasvarstymų, kad atkreiptinas dėmesys ir į humanitarinę sritį: Lietuvos kaip valstybės ir kaip jūrinės valstybės raidą, marinistinės pakraipos muziką, dailę, literatūrą. Yra net toks kriterijus kaip jūrinės frazeologijos vartojimas šnekamojoje kalboje, randasi atskirų, sunkiai

³¹ SUKOVSKIŠ, A. Keli žodžiai apie autorę ir jos kūrybą. In: ZIGMONTĖ, D. *Jūros vartai*. Vilnius, 1964, 262.

³² ADOMAVIČIUS, R. *Jūrinis savarankiškumas, Lietuvos jūrų prekybos laivynas 1921–1940 metais*. Klaipėda, 2012, 15.

³³ PAKŠTAS, K. *Baltijos jūra: jos fizinė ir antropogeografinė studija*. Klaipėda, 1934, 76.

³⁴ SAFRONOVAS, V. Ar Lietuva jau suprato, ką jai reiškia turėti Klaipėdą? *Kultūros barai*, 2013, Nr. 1, 63.

įrodomų hipotezių, kad svarbiausias dėmesys kreiptinas į jūrinės dvasios, jūrinės nuovokos kategorijas. Bendra jūrinės valstybės formulė, matyt, dar negreit bus sukurta, todėl šiame darbe bus nagrinėjamas vienas iš galimų – jūros temos raiškos literatūroje – dėmenų.

Jūros tema lietuvių literatūroje nevienareikšmė: viena vertus, periodinėje spaudoje pasirodo aktualių straipsnių jūrinės politikos ir jūrinės kultūros temomis, lyginant su kitomis visuomenės veiklos sritimis, jūrininkystė literatūroje gana plačiai reflektuojama – išleista, ypač XX a. antrojoje pusėje, nemaža prozos, poezijos tekstų, tačiau kita vertus, problema ta, kad lietuvių marinistinėje literatūroje, ypač prozoje, vyraujantys tapo publicistikos žanrai. Tai, ką tradiciškai įvardijame kaip grožinę ar meninę literatūrą, vaizduojant jūrą, lietuvių rašytojų pateikiama novelės, rečiau apsakymo formatu. Apysakų ar romanų turime išties nedaug. Kodėl taip yra, vienareikšmiškai atsakyti būtų sunku, tačiau lyginant marinistiką su kitomis rašytojų išsamiau gvildenamomis visuomeninio gyvenimo temomis teigtina, kad tai tiesiog nepakankamai pažinta aplinka. Galbūt esama ir kitokių priežasčių, pvz., vengiama visuomeninio gyvenimo aktualijas perkelti į jūrinę sceną dėl to, kad abejojama, kaip skaitytojai priims neįprastos veiksmo vietos kūrinį. Meninės literatūros požiūriu, jūros tema lietuvių literatūroje apleista: retai pasirenkama rašytojų, dar rečiau aptariama literatūros kritikų ir tyrėjų, fragmentiškai atkreipiamas dėmesys į jūros reikšmę kultūrai. Tai suponuoja nuostatą, kad tema yra neaktuali ir neplėtotina. Jūros

semantika prozos kūrinuose, išskyrus pavienes mintis įvairiose konferencijose, diskusijose, seminaruose, regis, visai nenagrinėta. Iš testinių renginių literatūros ir jūros tema paminėtinas tarptautinis seminaras *Jūra ir vaikų literatūra*, kurį nuo 1996 m. organizuoja Lietuvos nacionalinės bibliotekos Vaikų literatūros centras, IBBY Lietuvos skyrius ir Klaipėdos menininkų namai. Viešosiose erdvėse galima išgirsti pasvarstymų apie jūrinės ir agrarines kultūras, tačiau nepavyko aptikti aiškių kriterijų, kuriais būtų įmanoma nusakyti, kokiam tipui viena ar kita šalis priklauso. Dar sunkiau būtų apibūdinti jūrinės dvasios sąvoką, tuo labiau – jos įtaką visuomenei ir valstybei. Ar jūrinė dvasia yra tai, kas paskiro individo sąmonėje tuščią krantą paverčia uostu ir laivais, ar uostas ir laivai sukuria tą atmosferą, vadintą jūrine dvasia?

Tyrinėtojai išskiria keturis jūros reikšmės asmenybei ir visuomenei aspektus: ekonominį, politinį, kultūrinį ir dvasinį. Nė vieno jų atsiradimas neįmanomas be kurio nors kito, jau nekalbant apie vystymąsi. Nepavyko nustatyti, ar buvo skaičiuota, lyginta, kiek kartų lietuvių tautosakoje minimas žirgelis ir laivelis, artojėlis ir jūreivėlis, laukas, miškas ir marios ar jūra. Tačiau istorikų iškelta, žurnalistų transformuota mintis, kad Vytautas Didysis galbūt ne toje jūroje žirgus girdė arba vėlesnių valdovų ir valdančiųjų tam tikros jūrinės politikos klaidos argi nėra jūrinės dvasios visuomenėje nebuvimo padarinys? Iš jūrinės dvasios randasi jūrinė politika, iš jūrinės sąmonės visuomenės per jūrinę kultūrą – jūrinė valstybė. Vienu iš tokios valstybės požymių jūrų

kapitonas Eimutis Astikas nurodo marinistinę literatūrą – tiek verstinę, tiek originalią³⁵. Sunku nesutikti su kapitonu, tačiau privalu kiek išplėsti jo mintį: aksiologiniu jūrinės kultūros puoselėjimo požiūriu, literatūros laukas yra kur kas platesnis nei tas, kurį įprasta vadinti marinistiniu. Pavyzdys galėtų būti Petro Dirgėlos romanas *Joldijos jūra* (1987), kuriame jūrinės valstybės linija, pateikiama gal net trečiajame plane, toli gražu nėra pagrindinė, tačiau tęsiasi periodiškai pasirodydama ir dingdama per visą romaną. Kitame to paties autoriaus romane *Kūlgrinda* (1985) tas pats motyvas išreiškiamas kaip pagrindinė idėjinė linija, nors visas romano veiksmas neturi nieko bendra nei su laivyba, nei su kitomis jūrinio gyvenimo aplinkybėmis. Dar retesni marinistiniai štrichai Rolando Rastausko esė rinkiniuose *Kitas pasaulis* (2004) ir *Privati teritorija* (2009), kurių lyrinis herojus virsta tai paprastu kelto keleiviu, tai uostamiesčio praeiviu, tai svajotoju apie jūrinės kultūros valstybę: *Taip norėčiau iš Klaipėdos nuplaukti į Liepoją, prieš tai iš Palangos nuplaukęs į Klaipėdą. Tik tiek. Na, ne visai tiek – apie šitai svajoto ir P. Dirgėlos romano *Kūlgrinda* protagonistas Stanislovas Būga. *Norėčiau, kad laive variniais instrumentais griežtų vyrai su frakais. Kad baras būtų pilnas ir kokas rodytų ne tik tatuiruotes. Kad kapitonas pasikviestų į savo kajutę pasišnekėti apie marinistiką*³⁶, – štai taip keliais sakiniais nusakoma visa jūrinės politikos koncepcija: ekonominis, kultūrinis ir dvasinis aspektai. Tokio pobūdžio tekstų, kuriuose*

marinistika nėra pagrindinė tema, aptarimas bendrame literatūriname lauke galėtų būti įdomus ir naudingas tiek autoriams, tiek kritikams, tiek plačiajai visuomenei. Puikus tokios veiklos pavyzdys – savaitraščio *Literatūra ir menas* daugiau nei prieš du dešimtmečius organizuota diskusija istorinio romano tema, kurioje, be pagrindinės, buvo aptariamoms ir kitoms, tarp jų ir jūros tema.

Svarstant, kas vadintina marinistika, kuris autorius laikytinas marinistu, galima pasitelkti ne tik temas, teksto turinio, bet ir kiekybinius parametrus. Kaip jau minėta, Biblijoje jūra minima 366 kartus, bet niekas nededa jos į marinistikos lentyną. Citatomis iš Rolando Rastausko tekstų galėtume pabandyti atsakyti į kiekybinį marinistikos klausimą. Giedra Radvilavičiūtė teigia, kad R. Rastauskas susijęs su jūra³⁷. Išties trijose R. Rastausko eseistikos knygos, kurios, kartu sudėjus, yra daugiau nei 1000 puslapių, teksto apie jūrą, gerokai parankioje, sudėliotume gal puslapį. Tačiau koks tai būtų puslapis! Jūrinės kultūros intarpų, tiek lietuvių originaliojoje, tiek verstinėje literatūroje yra ir daugiau, – trumputis vaikinukų dialogas bibliotekoje Romualdo Granausko romane *Duburys*, (p. 33–34, 36) arba dar trumpesnis kaimo vaiko ir profesoriaus iš miesto pokalbis Aleksandro Bariko romane *Jūra vandenynas* (p. 20–21). Manytina, kad norint tapti marinistu, gal ir nereikia prirašyti romano, gali pakakti ir vieno sakinio. Kita vertus, Vytauto Sirijos Giros romano *Kanarėlės* šimto puslapių pirma dalis pavadinta *Štormas*, veiksmas vyksta

³⁵ ASTIKAS, E. Jūrinis įvaizdis ir marinistika. Prieiga internete: <http://klaipeda.diena.lt/dienrastis/priedai/jura/jurinis-ivaizdis-ir-marinistika-126706> [žiūr. 2019-04-13].

³⁶ RASTAUSKAS, R. *Privati teritorija*. Vilnius, 2009, 100.

³⁷ RADVILAVIČIŪTĖ, G. *Tekstų persekiojimas. Esė apie rašytojus ir žmones*. Vilnius, 2018, 71.

laive, tačiau net labai norėdami, negalėtume to teksto vadinti marinistiniu.

XX a. 8-ajame dešimtmetyje buvo įgyvendintas, kaip dabar sakytume, išskirtinis Lietuvos rašytojų sąjungos projektas – lietuvių rašytojų ekspedicija į žvejybos laivyno laivus. Tikslas iš pirmo žvilgsnio buvo labai proziškas – supažindinti visuomenę su žvejų darbu, atkreipti jaunimo dėmesį į sunkią, reikalingą profesiją. Tačiau dabar, žvelgdami iš tam tikros laiko perspektyvos, galėtume teigti, kad projekto sumanytojai galėjo turėti ir šalutinę mintį. Klaipėdoje registruotas laivynas buvo tapęs tikru Lietuvos rusinimo forpostu: pradėdant jūreivystės mokykla, kurios niekas, net patys lietuviai, nebevadino kitaip nei *morechodke*, ir baigiant laivyno kranto kontoromis bei pačiais laivais, kuriuose oficiali (ir neoficiali) kalba buvo rusų. Minėtoji ekspedicija laikytina bandymu bent kiek pasukti Lietuvos TSR laivyną nacionaline linkme. Ekspedicijoje dalyvavę rašytojai nebuvo profesionalūs jūrininkai, radęsi jos metu tekstai buvo labiau apybraižinio pobūdžio, juose vyravo išorinis požiūris į jūros gyvenimą, nors ir buvo rašoma tarsi „iš vidaus“. Profesionalūs jūrininkai, tuo metu ir kūrę, buvo vos keli: bocmanas Vytautas Brencius, kapitono padėjėjai Ignas Piktorna (rašytojų „ekspedicijos“ iniciatorius) ir Vaclovas Černiauskas, gydytojas Vytautas Sirijos Gira, mechanikas Romualdas Zbormirskas, kapitonas Juozas Ulkė. Daug vėliau, po ketvirčio amžiaus, pasirodė jūros kapitonų, daugelio jūrinių apybraižų herojų, atsiminimų knygos: Sigitos Šilerio *Kodėl anksti pražyla kapitonai* (2007) ir pati naujausioji – Eimučio Astiko *Mačiau žaliąjį spindulį* (2012),

kuriose į jūros gyvenimą žvelgiama jau iš laiko perspektyvos, su didele romantizmo ir šviesaus humoro dalimi. Taip pat paminėtinas laivo mechanikas Romas Tijūnėlis, nuo 1998 m. kas kelis metus išleidęs po knygą laivyno žmonių, jūros, jūrinės valstybės temomis.

Norėdami iliustruoti literatūrinį jūrinės politikos diskursą, pasitelkime tris lietuvių prozos tekstus, kalbančius apie pagrindines jūrinės valstybės sudedamąsias dalis: jūrinę politiką (P. Dirgėla, *Kūlgrinda*), jūrinę kultūrą (J. Mačiulis, *Bėga upės krantai*) ir jūrinę dvasią (V. Sirijos Gira, *Atlanto idilės*). Kodėl pasirinkti būtent šie kūriniai, šie autoriai? Visų pirma todėl, kad jie, chronologiškai nors ir nebūdami lietuvių marinistikos ištakose, vis dėlto, drįstume manyti, yra, jūrininkų kalba kalbant, trijų skirtingų farvaterių vedlinės. Kruopštus bibliotekininkas tuos tris kūrinius sudėtų į atskiras lentynas ir atitinkamai, šalia jų, visus kitus lietuvių marinistikos tekstus.

Kūlgrindos atveju parodoma ne jūrinė politika, o jos nebuvimas. Rimantas Skeivys šį romaną yra pavadinęs romantizuotomis *nacionalinėmis tautos aspiracijomis*³⁸, – per romano pagrindinio veikėjo bajoro Stanislovo Būgos siekius ir dialogus, per vieną autentišką įvykį valstybės istorijoje parodomas galimas asmenybės, tautos ir valstybės vystymosi kelias. J. Mačiulio romane atskleidžiami tam tikri jūrinės kultūros, kaip socialinės-ekonominės sistemos, sluoksniai: prekyba, laivyba, profesinis sociumas, jo santykis su gretutine aplinka, sociumo įtaka asmenybės formavimuisi – rezignavęs, nusprendęs emigruoti 1863 m. sukilimo dalyvis Romualdas Skamarakas patiria

³⁸ SKEIVYS, R. Keli pasižvalgymai istorinio romano pusėn. In: GADEIKIS, L. (sud.). *Istorinės prozos byla*. Vilnius, 1988, 303.

tam tikrą „atgalinį lūžį“. Lieka Lietuvoje, dirba jos labui, nors puikiai supranta, kad tokio politinio-administracinio darinio jau seniai nebėra. Yra tik tauta, kurią reikia šviesti, saugoti jos tapatumą. *Atlanto idilės*, regis, galėtų būti tikra idilė pagrindiniam *Kūlgrindos* personažui Stanislovui Būgai: Klaipėda, uostas lyg ir priklauso Lietuvai, jos piliečiai plaukioja didžiuliais laivais – apie okupaciją 1977-aisiais dar nebuvo „priimta“ viešai kalbėti. Romano herojui Rimantui Laurušui nebereikia, kaip Stanislovui Būgai, rūpintis didžiąja politika, jam nerūpi, kaip Romualdai Skamarakui, tautiniai idealai. Jis paskendęs savo asmeninėse problemose, kurios atsirado ne be jūrinio gyvenimo būdo įtakos. Tačiau užuot kažką kardinaliai keitęs, jis vis dėlto renkasi jūrą kaip dvasinės ramybės, saviieškos ir tobulėjimo kelią. *Autoriaus vaizduojamos audros, pavojai ir nuotykių*, pasak kritiko Jono Lankučio, yra ne tiek išoriniai, kiek vidiniai³⁹.

Dėl literatūros daugiaprasmiškumo ir neapibrėžtumo nė vieno iš trijų pasirinktų romanų žanro požiūriu nebūtų galima vienareikšmiškai apibūdinti: visuose trijuose reiškiamą meilės linija, *Kūlgrinda* ir *Bėga upės krantai* turi nuotykių, o *Atlanto idilės* – kelionių romano požymių. Pirmieji du dar išleidimo metu priskirti istoriniam tipui, į trečiąjį, turėdami galvoje laiko distanciją ir pakitusias visuomenines aplinkybes, taip pat galėtume žvelgti per tam tikrą istorinę prizmę. *Bėga upės krantai* ir *Atlanto idilės* turi socialinę plotmę, nuo *Kūlgrindos* pastaruosius skiria lyrizmas,

visus tris vienija epinis pasakojimo būdas, veikėjų psichologiniai portretai. Jūros temos raiška juose yra tik kaip viena iš galimų tyrimo krypčių.

Petras Dirgėla pasirenka bene juodžiausią Lietuvos, kaip jūrinės valstybės, istorijos laikotarpį. Trylikos metų karas tarp Lenkijos ir Ordino, kai *pasyvi LDK ponų tarybos laikysena* <...> buvo nulemta Lenkijos ir Lietuvos santykių <...> socialinė sąranga darė įtaką visuomenės požiūriui ir diktavo valdovams užsienio politikos kryptis.⁴⁰ Be kitų karo laimėjimų, Lenkija atgavo Dancigą, Lietuva Melno sutartimi atsižadėjo bet kokių pretenzijų į Klaipėdą.⁴¹

Gali pasirodyti, kad silpniausia romano *Kūlgrinda* grandimi laikytinas autoriaus nenoras kaip nors paaiškinti Stanislovo Būgos mąstymo jūrinės dvasios kontekste kilmės. Apmąstymuose, dialoguose Būga nesiremia nei įgytomis mokslo žiniomis, nei pavyzdžiais, jo teiginiai bekompromisiai ir neišvestiniai. Jis pats iki romano laiko pradžios nėra matęs jūros. Tai veda link išvados, kad autoriaus norėta įtikinti skaitytoją transcendentine jūros dvasios kilme, liepiančia herojui veikti jos kreipiamą linkme: *jūrą atrandame ne patys ir žvelgiame į ją ne tik savo akimis*⁴². Siužetiniu lygmeniu herojų išrinkta katastrofa: jo idėjų nesupranta ir nepalaiko valstybės valdymo organas – Ponų taryba; jo savavališkas bandymas imtis iniciatyvos patiria nesėkmę, galiausiai jis pats žūva jūroje dėl pačios banaliausios priežasties: svajotojas apie jūrinę valstybę, jūrinio mentaliteto žmogų, pilietį, nemoka plaukti.

³⁹ LANKUTIS, J. Jūrų romanas. *Pergalė*, 1982, Nr. 9–10, 164.

⁴⁰ LITWIN, J. Lietuvos jūrinė istorija (iki 1668 m.). In: ELERTAS, D. *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Klaipėda, 2009, 52.

⁴¹ SAFRONOVAS, V. Ar Lietuva jau suprato, ką jai reiškia turėti Klaipėdą? *Kultūros barai*, 2013, Nr. 1, 63.

⁴² MATVEJEVIČ, P. *Viduržemio jūros brevijorius*. Vilnius, 2011, 118.

Romane atsisakoma romantinio požiūrio į istorinius įvykius ir, nors jis parašytas lietuvių realistinės prozos tradicija, nesunkiai išvelgiamas metafikcinis požiūris į praeitį. Vytautas Martinkus, nagrinėdamas istorinės tiesos problemą lietuvių istoriniame romane, praėjus daugiau nei trims dešimtmečiams nuo *Kūlgrindos* pasirodymo, teigia, kad pradeda vyrauti ne tiek mimetinė, kiek metafikcinė praeities paradigma⁴³, tokiu atveju teigtina, kad P. Dirgėla laikytinas vienu iš metafikcinio istorijos vaizdavimo pradininkų lietuvių prozoje.

Kūlgrindoje literatūrinė tiesa autoriaus specialiai dozuoja kartu su istorine, tekste galėtume pasigesti daugelio istoriniam romanui „privalomų“ atributų: autentiškos leksikos, buitės detalių, technikos pavadinimų, pvz., kaip buvo vadinami minimu laikotarpiu Nemune plaukioję laivai. Ar ne iš čia romane, pasak Aleksandro Krasnovo, *scenų butaforija*?⁴⁴ Gal tokiu dozavimo principu autorius, kaip teigia Mečys Laurinkus, *atsiribodamas nuo tikslinio autentiškos aplinkos vaizdavimo <...> išnaudoja galimybę kūrinio problematiką sieti su šiomis dienomis*?⁴⁵ Mąstymo kryptį *kas galėjo būti, jei...* naudojo dar Herodotas, beje, taip pat kalbėdamas apie jūrą⁴⁶. Tačiau sieti literatūrinio teksto laiką su rašymo laiku nėra pats tiesiausias kelias į atsakymą. Stanislovas Būga žvelgia į jūrą kaip į asmenybės kelio į laisvę idėją, jis, savaime suprantama, nieko nežino apie ateityje valstybės laukiančius lūžius. Tačiau

žino jį sukūręs autorius – kokia prasmė apgailestauti dėl vienos nepasisėkusios galimybės praeityje, jei vėlesnė įvykių seka ves prie dar didesnių praradimų? Manytina, kad jūrą čia derėtų suprasti kaip *dvasios laisvę, ryžtą, polėkį*.⁴⁷ Nors reikėtų pripažinti, kad romano herojaus Stanislovo Būgos oponentų argumentai kartais, regis, labiau įtikinantys: *jūra, kokio beribė jūra yra dievas!*⁴⁸ Galėtume šią mintį ir palikti XV a. vyskupui, jei negirdėtume jos XXI a.: *dvasios gelmės kultūrą didaktiniu lygmeniu labai natūralu orientuoti suvokti jūros gelmės pavidalu <...> jūra yra labai plastiška kaip palyginimas, simbolis ar alegorija*.⁴⁹ Čia simbolizuojama krikščioniškoji pasaulėžiūra, kai kenčiančio Kristaus paveikslas priverčia susimąstyti, *panerti į savo dvasios gelmę tarsi į jūrą*.⁵⁰ Jei skaitydami *Kūlgrindą* laikysimės šitokio požiūrio, matysime, kad pagrindinė siužeto kryptis bus ne istorinės valstybės, o žmogaus dvasinės raidos projekcija. Kad toks šio romano suvokimo lygmuo yra ne vien galimas, bet ir aktualus, patvirtina Klaipėdos jūreivystės kolegijos lektorius Saulius Lileikis: *vieną iš puoselėtinų lietuvių asmenybės aksiologinio ugdymo Lietuvoje – jūrinėje valstybėje – orientyrų sudaro jūrinės kultūros dimensija. Vertybinio ugdymo kaita <...> lėmė asmenybės mentaliteto ugdymo jūrine dvasia problematiką*,⁵¹ Petras Dirgėla Stanislovo Būgos lūpomis teigia, kad *mūsų liaudį sudaro trejopi žmonės: miškiniai, laukiniai ir urviniai <...> jie*

⁴³ MARTINKUS, V. Istoriografinė metafikcija šiandienos lietuvių istoriniame romane. *Colloquia*, 2008, Nr 21, 78–94.

⁴⁴ KRASNOVAS, A. *Atgimimo proza*. Vilnius, 2011, 289.

⁴⁵ LAURINKUS, M. Atviri ir slapti keliai į kultūrą. *Literatūra ir menas*, 1985-06-01.

⁴⁶ HERODOTAS. *Istorija*. Vilnius, 2008, VII kn., 139 pstr.

⁴⁷ Žr. VILIŪNAS, G., *Lietuvių istorinis romanas*. Vilnius, 1992, 166.

⁴⁸ DIRGĖLA, P. *Kūlgrinda*. Vilnius, 1985, 37.

⁴⁹ LILEIKIS, S. Jūrinio Europos mentaliteto sakralinių ištakų metmenys. *Logos*, 2010, balandis–birželis, 116.

⁵⁰ Ten pat, 116.

⁵¹ Ten pat, 111.

*bijo erdvės, <...> jūra, štai nuo ko priklauso, koks ateity bus lietuvis...⁵² Apie Būgos išsilavinimą romane neužsimenama, tačiau autoriui tikrai turėjo būti žinoma apie kuršių piratavimą Baltijoje⁵³, apie sembų laivyną, atplaukusį užimti Klaipėdos prieš šimtą metų iki Būgos⁵⁴, pagaliau apie tai, kad 1313 m. lietuviai su šimtu laivų, kuriuose buvo 600 ar daugiau vyrų, Nemune užpuolę ir sudeginę Ordino laivą-tvirtovę.⁵⁵ Žinoma, kuršiai ir sembai – ne lietuviai, o 600 karių susodinę į 100 laivų nesunkiai įsivaizduosime, kokie tai turėję būti laivai, tačiau vadinti tuos vyrus urviniais būtų kiek netikslu. Galėtume daryti prielaidą, kad literatūrinio herojaus minimas *miškinio* etc. lietuvio tipas labiau taikytinas dvasinei kategorijai, o jo vartojami epitetai – romano parašymo laiko visuomenei. Tokį istorinės literatūros veikimo metodą patvirtina Georgijus Lukačas: *kai reikia rasti atsakymus į šio laiko klausimus, jie duodami netiesiogiai, meniškai vaizduojant svarbiausius istorijos etapus.*⁵⁶*

Nuotykia, meilės intrigos, istorinė projekcija, jūrinės valstybės vizija – visos šios romano linijos galėtų būti skaitomos vienu lygmeniu. Kitu – laisvos asmenybės raida, jūros, kaip dvasios laisvės, metafora. Trečiuoju, pasitelkus inversijos metodą, ir jūrą, ir kūrgrindą, ir net Klaipėdą paverskime fikcija. Realus tik išgalvotas personažas Stanislovas

Būga, besiblašantis tarp dviejų pradų. Mikna Staniulis – ar tai ne kita Stanislovo Būgos pusė? *Melnos kalvos <...> ten taip ramu*⁵⁷. *Pūsk man į veidą, jūros vėjau! Įsiūbuok mane, beribis vandenie! Ar kas nors galėtų tvirtai pasakyti, kad viena tikrai geriau už kita? Petras Dirgėla ne Šekspyras, nesprogdina savo herojaus hamletiškais monologais; verčiau drasko jį per visą romaną išmėtytomis vidinėmis priešpriešomis: *kūrgrinda nuo jūros toli neatsitrauksi*,⁵⁹ – tolesniame tekste aiškiai matyti autoriaus pastangos, kad šis teiginys lengvai neprasprūstų pro skaitytojo akis. Tai bene mįslingiausia romano mintis. Ar jūra čia ne *kažkokio kitokio* – ateities gyvenimo alternatyva? O *kūrgrinda*, pelkių apsuptos Melnos kalvos? – ne veltui Petro Dirgėlos valia į tas erdves draudžiama įžengti valdžios žmonėms. Danguolė Šakavičiūtė pelkei suteikia plačią prasmę: *nuo save naikinančio stovinčio vandens, priešų naikinimo vietos iki biblinės klajonių dykumos.*⁶⁰ Tai vieta, kurioje galima pasislėpti, užsiverti, pralaukti, išlaikyti savastį. O jūra? Jūroje pasislėpti nėra kur. Blogiausia, kas gali atsitikti, tai, pasak kito romano veikėjo, Būgos oponento, vyskupo Mikalojaus: *tau dar sunku suprasti, kas atsitiktų, jeigu ir tamsūs žmoneliai nebebijotų griaustinio, juoktųsi iš viesulo ir jūros šėlimo...*⁶¹ Graži metafora, tačiau tai yra bene didžiausia autoriaus, niekada*

⁵² Žr. DIRGĖLA, P. Op. cit., 31.

⁵³ ŽULKUS, V. Baltų jūrinės laivybos liudijimai nuo seniausių laikų iki XIII amžiaus. In: SENČILA, V. (sud.). *Jūrininkų rengimas Lietuvoje jūreivystės istorijos retrospektyvoje*. Klaipėda, 2008, 17.

⁵⁴ ZEMBRICKIS, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, I t. Klaipėda, 2002, 39.

⁵⁵ DUSBURGIETIS, P. *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius, 2005, 263.

⁵⁶ ЛУКАЧ, Г. Исторический роман. *Литературный критик*, Москва, 1937, ч. II. Prieiga internete: <http://mesotes.narod.ru/lukacs/hist-roman/hisroman-2.htm> [žiūr: 2019 04 15].

⁵⁷ Žr. DIRGĖLA, P. Op. cit., 217.

⁵⁸ Ten pat, 97.

⁵⁹ Ten pat, 26.

⁶⁰ ŠAKAVIČIŪTĖ, D. Pelkės semantika angažuotuose tekstuose. *Inter studia humanitatis*. Šiauliai, 2008, Nr. 7, 155–163.

⁶¹ Žr. DIRGĖLA, P., 37.

neplaukiojusio jūromis, klaida – jūros šėlsmo prisibijo ne tik *tamsūs žmoneliai*, bet ir šiuolaikinių laivų kapitonai. *Būdingas jūrinės kultūros bruožas tas, kad ji daug atviresnė ir visuomet buvo ir tebėra susipynusi su įvairių pasaulio tautų ir valstybių kultūromis, ji <...> dinamiškesnė nei kontinentinė, kuri dar vadinama agrarine, kultūra.*⁶² Deja, kultūrų mainai ne visada adekvatūs.

Galiausiai ir pagrindinį romano veikėją, Stanislovą Būgą, pabandykime paversti metafora. O jei Būga – tai Lietuva? O Ieva Sudimantaitė, Kmita Rudaminaitis, Bazilė, Jonas Kęsgaila, kiti veikėjai: Livonija, Lenkija, prūsai, rusai... Idealu: įvykis ir jo antropomorfiniai veikėjai. Kiekvienas už save ir į save. Valstybė, tauta redukuota iki vieno individo. O taip saugomos Melnos kalvos gal visai ne juodos, gal tai tiesiog Melno taika, kurią saugo pavargusi nuo karų Lietuva? Šalis, aukojanti idealus išlikimo vardan. Jūrą iškeičianti į pelkę. Juk siekiant, kad *tamsūs žmoneliai* nebijotų griaustinio, dar reikia pasiekti, kad būtų kam nebijoti. Šitokia atlikėjų ir veikiančiųjų asmenų eksplikacija neatrodo neįtaigi ar neatitinkanti istorinės tiesos. Viskas atsistoja į savo vietas: kiek dirbtinis siužetas, netikėti, kartais, regis, nemotyvuoti veikėjų psichologiniai vingiai. Nelieta tik vieno – tikros jūros. Galbūt todėl šio romano ir nėra Venanto Butkaus marinistinės literatūros apžvalgoje?

Politinės krypties marinistinių tekstų nėra daug, kaip, manytina, nėra daug šalių, kurios dėl netinkamos jūrinės politikos per

literatūrą norėtų pasimokyti iš savo praeities klaidų. Šiuo požiūriu galbūt artimiausiu *Kūlgrindai* tekstu laikytume jau minėtą Kolin Makalou romaną *Morgano kelias*, kuriame per vieno herojaus gyvenimo istoriją atskleidžiama XVIII a. vykdyta Britanijos politika kolonizuojant Australijos žemyną, arba, kitaip tariant, *vietos ieškojimas, kur siųsti savo katorgininkus.*⁶³ Bendrų sąlyčio taškų *Kūlgrinda* turi ir su latvių rašytojo Aleksandro Gryno (Aleksandrs Grīns, 1895–1945) istoriniu nuotykių romanu *Tobagas* (1934, liet. vertimas 2010). Šiame romane taip pat parodoma vienos, šįkart istorinės, asmenybės, Kuržemės hercogo Jokūbo (valdė 1642–1682), jūrinė „politika“ plečiant hercogystės valdas kolonijų sąskaita. Romano siužetas labiau pakreiptas nuotykių linkme, tačiau jame remiamasi tikrais istoriniais faktais, vaizduojamos latvių, t. y. Kuržemės hercogo, turėtos valdos užjūrio kraštuose: Andriejaus sala Gambijos upėje Vakarų Afrikoje ir Tobago sala Karibų jūroje.⁶⁴ *Kūlgrindos* protagonisto Stanislovo Būgos svajonė būtų skaityti tokias eilutes apie Klaipėdą: *Pagrindinė vieta, iš kurios laivai išplaukdavo į jūrą, mūsų* (paryškinta aut.) *kunigaikščio valstybėje tapo Ventspilis <...>. Čia buvo statyklos, kur meistrai taisė senus, audrų aplamdytus laivus ir statė naujus.*⁶⁵

Justė Marcinkevičiūtė, kalbėdama apie Petro Dirgėlos romanus, taip pat ir apie *Kūlgrindą*, teigdama, kad „*esmingiausi scenarijaus apmatai*“ *nekvestionuojami*⁶⁶, būtent ir išprovokuoja tokį veiksmą. Galėtume

⁶² GRAŽULIS, A. Jūrinio kultūros paveldo sampratos, apsaugos ir teisinio reglamentavimo problemos Lietuvoje. *Jūrinio paveldo išsaugojimas: patirtis ir galimybės*. Tarptautinės konf. medžiaga, Klaipėda, 2009, 17.

⁶³ McCULLOUGH, C. *Morgano kelias*. Vilnius, 2004, 786.

⁶⁴ GĒRMANIS, U. *Latvių tautos nutikimai*. Kaunas, 1998, 120; KIRŠENTALĒ, I. Vieno kuršio nuotykingo gyvenimo istorija. In: GRĪNS, A. *Tobagas*. Vilnius, 2010, 6.

⁶⁵ Žr. GRĪNS, A. *Tobagas*. Vilnius, 2010, 22.

⁶⁶ MARCINKEVIČIŪTĒ, J. Lietuvių istorinio romano transformacija (Petro Dirgėlos „Karalystė“). *Magistro darbas*. Vilniaus pedagoginis universitetas, Lituanistikos fakultetas, 2006, 11.

užduoti klausimą: ar tiek istorikai, tiek Petras Dirgėla Stanislovo Būgos asmenyje truputį nepervertina Klaipėdos uosto priklausomybės Lietuvai reikšmės? Ypač jei kalbėsime apie romano parašymo laiką ir lyginsime jį su dabartimi: Klaipėda *de jure* priklausė Lietuvai, o Lietuva *de facto* – Rusijai. Tačiau tuo periodu tiek laivų, tiek lietuvių jūrininkų būta nepalyginamai daugiau nei dabartiniu laikotarpiu. Dar daugiau – vos žvilgtelėję į Europos žemėlapi pamatytume, kad vienas didžiausių pasaulio uostų, Antverpenas, nuo jūros yra tokiu pat atstumu kaip ir Jurbarkas. Belgams visą šį atstumą tenka plaukti Nyderlandų Karalystės vandenimis. Laivų su Šveicarijos vėliava – valstybės, niekada neturėjusios nė teorinės galimybės prieiti prie jūros, – šiandien galime sutikti visuose Europos uostuose, kas nepasakytina apie Lietuvą. Kyla logiškas klausimas – ar šiandienos pasaulyje jau tokia svarbi administracinė pajūrio ruožo priklausomybė? Tačiau atidžiau įsiklausę į Stanislovo Būgos teiginius suprasime, kad Būga, t. y. P. Dirgėla, net netapatina ekonominės Lietuvos valstybės galios su uostu. Jis tapatina ją su lietuviu, su tauta: *Vytautas, žiūrėdamas į jūrą, galvojo apie valstybės galią, aš, žiūrėdamas į jūrą, galvoju apie valstybės kultūrą*.⁶⁷ Matyt, jūrinės nuovokos sąvoka nėra jau tokia abstrakti, jos prasmės paieškos galėtų būti atskiro tyrimo tema.

Jono Mačiulio romanas *Bėga upės krantai*, nors taip pat yra istorinio pobūdžio, tačiau jame visiškai nebesilaikoma Herodoto koncepcijos *kas būtų, jeigu...* Gyvybė jam lyg

*padovanota*⁶⁸, – tokia simboline naujo gyvenimo pradžia pradedamas pasakojimas apie nepažįstamojo, pavadinto Romualdu Skamaraku, naują santykį su savimi, tarp savęs ir to, ką dabar vadiname Lietuva. Krintančios nupjautos pušies simbolis ant dar neįvardyto pagrindinio herojaus galvos yra simbolis pralaimėjusio kovotojo, kuriam telieka vienintelis išsigelbėjimas – išplaukti Nemunu į Prūsiją, iš ten dar toliau, kur nebepasiekia nei persekiotojų rankos, nei atmintis.

Giedrius Viliūnas priskiria šį romaną regioninės prozos kryptčiai.⁶⁹ Manytina, kad apibūdinimas „socialinis“ būtų kiek tikslesnis: nors čia nemažai dėmesio skiriama autentiškoms Nemuno sielininkų buities scenoms, leksikai, kraštovaizdžio ypatybėms, tačiau esama psichologinių apmąstymų, pabrėžiama stichijos įtaka žmogaus dvasinei raidai, upės tėkmė lyginama su žmogaus gyvenimu, romane tarsi atsiveria „antrasis dugnas“. Autorius nuosekliai pabrėžia upės, kaip žmogaus apsisprendimo kelio, reikšmę; kaip nuo mažo individo, plaukiančio didele upe, perprantančio jos ženklus, paklūstančio jos dėsniams, paradoksaliai išsivysto kitoks pasaulio suvokimo sociumas, kurio jau netenkina nei prisitaikymo, nei susitaikymo su esama padėtimi perspektyva. Galėtume tai net įvardyti kaip upės – iš pirmo žvilgsnio – utilitarinės reikšmės gamtos objekto – tapsmą asmens, tautos ar bent jau jos dalies dvasinio ir visuomeninio tobulėjimo veiksmu. Vienam iš romano veikėjų, pirkliui Šogalui, upė tėra kelias, kuriuo galima pigiai nugabenti prekes; sielininkui Tomui Dubosui visada norėjosi būti

⁶⁷ Žr. DIRGĖLA, P. Op. cit., 153.

⁶⁸ MAČIULIS, J. *Bėga upės krantai*. Vilnius, 1982, 8.

⁶⁹ Žr. VILIŪNAS, G. Op. cit., 182.

*atradau prie upės.*⁷⁰ Vargu ar upę galima vadinti tirštai gyvenama vieta, herojų veikiau traukia sociumo gyvenamos, pasaulėjautos ypatybės. Tačiau jau artėjantis prie senatvės Simonas Dubosas taip ir nepamilsta žmonių, tik geriau pažįsta. Upėje, kaip ir jūroje, veidmainystė greitai nusėda drumzlėmis ant dugno, lieka tik kas tyra ir kranto žmogui galbūt nesuprantama. Sieliui grybštelėjus seklumą, Simonas šoka į ką tik ledus išnešusią upę. Išsisukus iš keblios situacijos tuoj išskyla kita, šįkart vėjas spaudžia sielį prie kranto, tenka sustoti, ieškoti užuovėjos šiaudinėje pašiūrėje.

- *Simonai, ar tu laimingas? – po valandėlės paklausė Skamarakas.*

- *Laimingas? Gal norėjai paklausti, ar nešalta po tos maudynės?*

- *Be reikalo šokai į upę.*

- *Reikėjo...*

- *Ir tau patinka toks pagairių gyvenimas?*

- *Plaukti sieliu man visada patinka. <...>*

*Pats sau ponas. <...> Liaukis kamantinėjęs... O jei atvirai – aš laimingas.*⁷¹

Toks literatūrinio herojaus ir upės santykis ne išskirtinis lietuvių literatūroje. Simonas labai primena Juleką iš Elizos Ožėškienės romano *Prie Nemuno: Ir prijuko jis prie Nemuno; tartum savo sielą būtų šioje upėje palikęs: kai tenka kur pasitraukti, tuoj skuba sugrįžti. Retai kada kitur nueina. Valtyje valgo, valtyje arba prie kranto dažnai ir nakvoja.*⁷² Toks pat pats sau ponas. Susikūrus bent jau iliuzinę laisvę. Upė, kaip ir *Kūlgrindos* atveju jūra, čia įgyja dualistinę laisvės kelio prasmę: Simonas čia jaučiasi

laisvas, Romualdai tai tik kelias į tai, ką jis laiko laisve:

- *Kadgi patsai į katorgą eini!*

- *Kaip tai?*

- *Svetur tau bus viena graužatis, tėvynės ilgesys.*

- *Kitos išeities nėra.*

- *Taip tik atrodo, bet yra. <...> Būtinai pasilikti.*⁷³

Regis, Simonas, paprastas kaimietis sielininkas, supranta kažką daugiau nei mokslų ragavęs bajoras, prasitaręs esąs ne šiaip koks paprastas maištininkas.⁷⁴ Skamarakas nemato alternatyvos atvirai kovai, Simonas, nors galbūt ir nežino kito pasipriešinimo režimui būdo, tačiau supranta, kad pasitraukimas tolygus visiškai savinaikai. Ar taip jau toli vienas nuo kito pirklys Koganas ir sukilėlis Skamarakas, jei abiem upė – tik paprastas kelias. Vienam – į pelną, kitam – pabėgti?

Upė romane reflektuojama ir transcendentiniu lygmeniu. Autorius atskleidžia, kaip upės galios veikia literatūrinį herojų, – iš pradžių į ritualinius sielininkų pasveikinimus Nemunui Skamarakas žiūri kiek iš šalies, galbūt, kaip į pagonybės apraišką, vėliau – lyg ir nereikšmingas, epizodinis karčemos patarnautojos žvilgsnis, galiausiai – šuolis į verdinę. Skamarakas, nepaisydamas perspėjimų, šoka į verpetą, ir štai paprastas vandens kelias jau virsta gyva būtybe:

- *Dėkui tėvui Nemunui! <...> Kokia laimė gyventi, <...> kai iškopiau į krantą, pajutau tikrą gyvenimo džiaugsmą.*⁷⁵ Sunku pervertinti šio

⁷⁰ Žr. MAČIULIS, J., 10.

⁷¹ Žr. MAČIULIS, J. Op. cit., 46.

⁷² OŽEŠKIENĖ, E. *Prie Nemuno*. Vilnius, 1958, 290.

⁷³ Žr. MAČIULIS, J., 61.

⁷⁴ Ten pat, 62.

⁷⁵ Ten pat, 74.

epizodo reikšmę – žmogus sąmoningai šoka į verpetą, paskui pats kovoja su juo. Už save. Kieno daugiau valios reikia, kad jis vėl išnirtų: upės ar žmogaus? Autoriaus sumanymu, upei suteikiama išties nepaprastų galių: ji ne tik sujungia Stolbcus su Tilže ar Ragaine – ji formuoja ne vien ja plaukiančių, bet ir krante gyvenančių likimus. Ar ne ji lėmė, kad kažkada buvusi jauna, kiek pašėlusį mergina Zosė tapo Gogė? O Čižikas, Kačergis, Brūkštelis – niekam neberekalingi, užmiršti. Gal truputį nevykėliai. Kiek yra upės įtakos, kad jie tokie? Upei reikalingi stiprūs. Net jei jie tik paupiais tevaikšto. Dar stipresnių upei reikia ja plaukiančių. Antraip – *Velniabliūdis*. Ir kapas, kurio kryžių nusineš pavasario polaidis.⁷⁶ Arba nebus net tokio, juk sielininkas *visą laiką vaikšto ant savo kapo*.⁷⁷ Tačiau upės jėgos nereikėtų suabsoliutinti. Nesuabsoliutinama ji ir romane. Skamarakas netampa emigrantu ne vien dėl to, kad upė teka per širdį. Upė, geriausiu atveju, suteikia tam tikrą pagrindą. Apsisprendžia žmogus – tiek iš vidaus, tiek aplinkinių įtakos veikiamas. Gana staigus ideologinis herojaus posūkis romane prasideda gal kiek neįtikima Skamarako ir zakristijono Zauniaus susitikimo scena Tilžėje. Dvasinis – kur kas nuožulnesnis: vyrui reikia kažko, kas laikytų jį prie kranto. Simono lūpomis kalbant – barboros, t. y. virvės, moters (puikus specialiosios frazeologijos vartojimo pavyzdys šnekamojoje kalboje!). Meilės. Tai jau veikėjo dvasinį pasaulį formuojantis upės kontekstas, čia nelaukiama piršlių, keliais atvažiuojančių:

– *Turėk kantrybės, – nusišypsojo motina. – Jis tikrai atplauks ir sustos ties Serbentupiu, jei tik būsi jo pasiilgusi. Šitaip atsitinka visada. Aš žinau...*⁷⁸

Čia gyvenimo bendrakeleivėmis pasirenkamos moterys, pažįstančios upės gyvenimą:

– *...Pasakyk, ką tau davė moterys?*

– *Man viską davė tik viena. Jeigu tu iš tikrųjų nematai manyje našlaičio, esu dėkingas tik upei. Vis dėlto didesnę dėkingumą jaučiu savo moteriai...*⁷⁹

Nors romanas prasideda, kai pagrindinis herojus jau subrendęs vyras, tekste galime išvelgti upės – gyvenimo tėkmės – paralelę: aukštupys – ieškanti savo kelio vaikystė, vidurupis – pilna jėgų jaunystė ir branda, žemupys – jau nusistovėjusi tėkmė, pažiūros, pasaulėjauta. Ypač ryškiai tai parodoma paskutinėse Romualdo Skamarako gyvenimo tėkmės eilutėse:

Išplaukdamas į savo gyvenimo žiotis, vis dar kūrė savyje gyvenimą iš vos atrenkamų vaikystės dienų skeveldrų, tenkindamas širdį, kad iki pat pabaigos jaustųsi laimingas.

*Sielis jo artinosi prie Amžinųjų Tylos marių.*⁸⁰

Visiems romane reflektuojamiems upės kontekstams galime suteikti vieną bendrą konceptą – stichija veikia asmenybės pasaulėjautą ir gyvenseną, o ši savo ruožtu ieško į save panašių. Nors atskirų jo narių žiūra į upės fenomeną gali ryškiai skirtis, tačiau per bendrus sąlyčio taškus susiformuoja gana vienalytis

⁷⁶ Žr. MAČIULIS, J. Op. cit., 100.

⁷⁷ Ten pat, 172.

⁷⁸ Ten pat, 85.

⁷⁹ Ten pat, 81.

⁸⁰ Ten pat, 213.

laivadirbių, pirklių, sielininkų, laivininkų, karčemininkų, kontrabandininkų, uosto krovikų sociumas, tokiomis pačiomis priemonėmis siekiantis skirtingų tikslų. Materialiosios ir dvasinės kultūros pradai susipina, ir sąveikoje su vandens stichija susiformuoja tam tikras, aiškiai materialiai išreikštas kultūros sluoksnis, kurį mes vadiname jūrine ar – šiuo konkrečiu atveju – upine kultūra.

Romanas *Bėga upės krantai* turi bendrų upės fenomeno vaizdavimo lygmenų su australų rašytojos Nensi Kato (Nancy Fotheringham Cato, 1917–2000) romanu *Visos upės teka*, tik pastarajame pagrindinės herojės Filadelfijos Gordon istorija pradeda nuo vaikystės. Abu romanus sieja meilės, upeivių gyvenimos vaizdavimo linijos, o baigiama stebėtinai panašiai – paskutinę savo gyvenimo valandą atsisukama į jūrą, į vaikystės prisiminimus: *Priešakyje buvo gyvenimas, o ne mirtis, nors čia, prie jūros, vingiuota upė baigia savo kelią.*⁸¹ Kitas panašaus pobūdžio tekstas, pasakojantis apie vandens apsuptyje egzistuojantį sociumą, yra Grahamo Svifto (Graham Swift, 1949) romanas *Vandens žemė*, pasak kritikų, parodantis, *kaip istorijų pasakojimas padeda susikurti mūsų tapatumą dabartyje ir ateityje.*⁸² Teigtina, kad svarbią vietą šiose tapatybės paieškose atlieka vandens diktuojamos gyvenimos ypatybės.

Gerai žinomas dar vienas tekstas, kuriame upė pasitelkiama kaip scena per humoro prizmę psichologiniams literatūrinių herojų elgsenos motyvams atskleisti – Džeromo Klapkos Džeromo (Jerome Klapka Jerome, 1859–1927)

Trise valtimi. Teksto veiksmas padalytas į dvi laiko „zonas“: esamąjį ir būtajį, siejamą su kokia nors konkrečia geografine vieta. Šio tyrimo aspektu įdomu tai, kad čia pamatome, kaip upės aplinka, nusistovėjusi jos gyvenimo sankloda veikia net ir trumpam į tokį ritmą įsiliejusius literatūrinius herojus; gamtos peizažai pateikiami kiek kandžiu, neįprastu rakursu (*Tvenkinys žemiau Sendfordo pylimo, tuoj už šliuzo, gera vieta nusiskandinti*)⁸³, o žmogaus kūrinijos objektai įgauna antropomorfinių savybių (*Valtis iš mūsų elgesio galbūt greitosiomis padarė išvadą, kad mes išplaukėme tą rytą nusižudyti, todėl nusprendė mus apvilti. Tai vienintelė priežastis, kurią aš galiu pasiūlyti*)⁸⁴. Šios D. K. Džeromo knygos tolesnis likimas puikiai iliustruoja jūros, literatūros ir visuomenės tarpusavio priklausomybę – knyga buvo tokia populiari, kad praėjus metams po jos pirmojo leidimo rašytojo aprašyta Temzė tapo turistų traukos objektu, upėje valčių pagausėjo 50 procentų. Darytina išvada, kad formuojantis tam tikrą kultūrą vandens ir asmenybės ar visuomenės grupės tandemas nėra išskirtinis, lokalus reiškinys, jis galimas ir kitokių tradicijų visuomenėje bei reflektuotas literatūroje.

Vytauto Sirijos Giros romanas **Atlanto idilės** yra vienas pirmųjų marinistinės pakraipos romanų lietuvių literatūroje. Jis išsiskyrė iš vyravusių tuo metu publicistinių marinistikos žanrų, – autorius daugiau dėmesio skyrė herojaus vidiniam pasauliui, o ne išorinių aplinkybių vaizdavimui.

Romano fabula paprasta, vienakryptė,

⁸¹ KATO, N. *Visos upės teka*, II. Vilnius, 1994, 199.

⁸² SWIFT, G. *Vandens žemė*. Vilnius, 2009, 366–367.

⁸³ DŽEROMAS, K. D. *Trise valtimi*. Vilnius, 1986, 183.

⁸⁴ Ten pat, 164.

pasakojimo forma realistinė, žvelgiant žanriniu aspektu, pagal pagrindinio siužetinio posūkio vietą labiau primenantis novelę. Pagrindinis romano veikėjas, laivo gydytojas Rimantas Laurušas, baigiantis ilgam reisui, plaukia namo. Aplinkybėms susiklosčius, gydytojui siūloma pereiti į kitą laivą, kurio reisas tik prasideda. Laurušas kategoriškas – jo laukia naujas butas, sužadėtinė, vedybos. Apsispręsti „padeda“ draugo laiškas, kuriame pranešama apie sužadėtinės neištikimybę. Gydytojas lieka jūroje. Vėliau, dar kitame laive, reisas vėl pratęsiamas. Laurušas grįžta į Klaipėdą tvirtai nusprendęs daugiau į jūrą nebeplaukti. Trumpam susitinka su sužadėtine, nesėkmingai bando ieškoti moters, su kuria pradėjo bendrauti laive, tačiau net nepasinaudojęs atostogomis, neatsiėmęs orderio butui, vėl išplaukia į jūrą. Krante Laurušo niekas nesieja, tačiau išplaukus nauju laivu, su nauja įgula, nesieja ir jūroje. Romano laikas krante, priešingai nei jūroje, labai punktyriškas ir trumpas. Medžiagos, iš kurios galėtume palyginti gyvenimą laive ir krante, romane nedaug. Krantas vaizduojamas vos keliais paraštiniais epizodais – lyg norima teigti, kad herojaus gyvenimas krante yra antraeilis, nors jis pats apie tai „sužino“ tik pasakojamos istorijos pabaigoje. Teigti, kad autorius parodo kokius nors gyvenimo jūroje privalumus, taip pat neturime pagrindo. Apsisprendimo motyvas tiesiogiai nepaaiškintas ir vargu ar skaitytojų gali būti vienareikšmiškai suprastas.

Herojus, kurio profesija leidžia puikiai

įsikurti krante, supriešina gyvenimą laive kranto gyvenimui pastarojo nenaudai. Jei žiūrėtume plačiau, jis sukritikuoja visuomeninius „kranto“ santykius. Tekste tiesiogiai tai parodoma vos keliais trumpais štrichuotais epizodais: žiūrinčios televizorių Laurušo buto kaimynės⁸⁵, be tikslo leidžiantys laiką jaunuoliai gatvėse⁸⁶, apsižodžiavimas poliklinikoje⁸⁷, neišsipildę lūkesčiai dėl bendradarbės Ritos⁸⁸ – pakankama, turint galvoje romano parašymo laiką, kai sąvoka „visuomenė“ buvo neatsiejama nuo pažyminio „socialistinė“, kurios atžvilgiu kritika turėjo būti itin rezervuota. Teigtina, kad temos požiūriu autorius pasinaudoja jau esamu literatūriniu lauku: A. Strindbergo, Dž. Londono, V. Hugo tekstais. Savo ruožtu V. Sirijos Gira paseks A. Drilinga, po dešimties metų išleidęs romaną *Ant keteros*, kuriame dėmesys bus labiau koncentruotas į herojaus psichologinę savianalizę.

Kaip galėtume įvardyti tokį herojų apsisprendimą svarbiais gyvenimo momentais pasirinkti gyvenimą jūroje: bėgimu nuo savęs? atsiribojimu nuo visuomenės? siekiu gyventi tobulesniame pasaulyje? Pabandykime suprasti Rimanto Laurušo apsisprendimo motyvą pasitelkę keletą kitų literatūrinių laukų tekstų. Epizodas iš Aleksandro Bariko (Alessandro Baricco) romano *Jūra* vandenynas (pajūrio užkeigoje apsistojęs profesorius randa savo kambaryje ant palangės sėdintį nepažįstamą berniuką):

– *Ką veiki čia sėdėdamas?*

⁸⁵ SIRIJOS GIRA, V. *Štai ir viskas. Atlanto idilės*. Vilnius, 1977, 436.

⁸⁶ Ten pat, 437.

⁸⁷ Ten pat, 438.

⁸⁸ Ten pat, 460.

– Žiūriu.

– Mažai kas matyti...

– Gal juokaujat?

– Sutinku, jūra, bet jūra visada tokia pat, vienoda, jūra iki pat horizonto, jei pasiseks pamatysi plaukiant laivą <...>

– Jūs mielas. Gal išvažiuodamas būsite kiek mažiau kvėstelėjęs.⁸⁹

Akivaizdu – jaunas profesorius pašnekovas turi savo neginčijamą tiesą apie geografinį darinį, kurį dabar mato prieš akis ir prie kurio, tikėtina, gyvena. Autoriaus valia, „kranto“ pasaulėžiūros žmogus net nevertas pykčio, jam atleidžiama – kaip nieko nesuprantančiam kūdikiui atleidžiamos pirmosios jo išdaigos. Matyt, neatsitiktinai parinkti ir priešingų polių personažai: miestiečio profesoriaus edukacinė patirtis tampa niekinė prieš kaimo vaiko empiriką. Kas yra tas mažasis berniukas, romane plačiau neaiškinama. Tikėtina – ne jūrininkas, galbūt – kilęs iš pakrančių žvejų šeimos. Matyt, yra kažkas, ko neišmokstama nei mokykloje, nei per likusį gyvenimą, kažkoks transcendentinis asmenybės ir jūros stichijos santykis, kuris ryškia linija atidalija turinčiuosius jūrinės pasaulėjautos jausmą nuo visų kitų.

Dž. Londono romane *Martinus Idenas* jaunas vyras, jūreivis, susižavi jauna mergina. Socialiniai skirtumai neleidžia jam garsiai išsakyti savo jausmų. Herojus nusprendžia mokytis savarankiškai, kad galėtų patekti į jo taip vertinamą, siektiną, jo supratimu, aukštuomenės luomą. Jo atkaklumas nuoseklus.

Tačiau pasiekęs trokštamą socialinį ir ekonominį statusą, nusivilia. Nusprendžia pasitraukti į kitą pasaulio kraštą, bet kelyje pakeičia savo sprendimą ir pasirenka savižudybę jūroje. Kaip, beje, ir V. Hugo romano *Jūros darbininkai* herojus Žiuljenas, dėl meilės stojęs į kovą su stichijos jėgomis ir galiausiai pasirinkęs žūtį toje pačioje stichijoje – kaip vienintelę galimą fizinio gyvenimo prasmę.

Akselis Borgas, A. Strindbergo romano *Atviroje jūroje* literatūrinis herojus, intelektualus, pažangus žvejybos inspektorius, vyresnybės paskirtas į atokų Stokholmo archipelago šcherą, jaučiasi atskirtas ir nustumtas. Archipelagas XIX a. pabaigoje išties buvo atsiskyrėlių ir nepritapėlių „kranto“ visuomenėje vieta. Tačiau Akselis Borgas nepritampa ir čia. Nesiklosto santykiai su patikusia moterimi, jis ima ieškoti paguodos alkoholyje. Galiausiai, *atsukęs nugarą žemei*⁹⁰, paneigęs krikščioniškąjį ir atsigręžęs į antikinį pasaulį, sėda į valtį ir išplaukia: *...pirmyn per jūrą, neišsenkantį meilės ir vaisingumo šaltinį, gyvybės pradžių ir – gyvybės pabaigą.*⁹¹

Būtų klaidinga teigti, kad su jūra tik epizodiškai susiduriantys tiek autoriai, tiek jų vaizduojami personažai nepatiria jokios stichijos įtakos. Tai liudija vienas ankstyvųjų lietuviškos prozos tekstų, Liudviko Adomo Jucevičiaus apybraiža „Žemaičių žemės prisiminimai“, turinti marinistinių intarpų: *O, Baltijos jūra! Su kokiais jausmais, su pakilimu aš veizėjau į tave, pirmą kartą išvydęs! Kokia didinga, kokia begalininkiškai graži tu man*

⁸⁹ BARICCO, A. *Jūra vandenynas*. Vilnius, 2001, 20–21.

⁹⁰ STRINDBERGAS, A. *Atviroje jūroje*. Vilnius, 1993, 173.

⁹¹ Ten pat, 174.

pasirodei!.. Patinka man žiūrėti į tave, Baltijos jūra, kada esi audringa, kada tavo vilnys it milžinai kyla iš gelmių, kaupiasi į dangų remiančius kalnus, vienos paskui kitas, it nesuskaitomos kariuomenės rikės, lekia, ūžia, lūžta...⁹² Aleksandras Žalys teigia, kad tai vienas ryškiausių jūros aprašymų lietuvių literatūroje XIX a. pirmojoje pusėje.⁹³ Galėtume pridurti – ir vienas ryškiausių valstietiškosios pasaulėžiūros pavyzdžių. Tokio patoso ir susižavėjimo nepastebėtume L. A. Jucevičiaus amžininko, taip pat romantizmo epochos kūrėjo, V. Hugo tekste – romano *Žmogus, kuris juokiasi* antrojoje knygoje „Urka jūroje“. Šešiasdešimt puslapių sodraus, romantiško, patetiško teksto ir – jokios užuominos apie meilę jūrai. Šioje romano dalyje parodomas vienas iš ryškiausių jūrinio gyvenimo bruožų – kovoti iki galo, išnaudoti visas priemones. Galiausiai deginami deglai – tikimasi pašalinės pagalbos. Ir tik tada, kai nebelieka jokios vilties, kai sudega paskutinis deglas, imama melstis.⁹⁴

Apie tai, koks yra jūrinės aplinkos veikiamo personažo santykis su aplinka, galime susidaryti nuomonę iš pateikiamų dialogų:

- Atėjau susitarti su jumis.
- Tai gerai. <...>
- Sakykit, jeigu keleivis norės, kad Blaskitas nuvežtų jį ne į Portlandą <...>, bet kur nors kitur?
- Keturgubas mokestis.
- Blaskitas padarys viską, ko norės keleivis?
- Blaskitas padarys viską, ko norės auksas.
- Kiek laiko reikia plaukti iki Torbajaus?
- Kaip panorės vėjas. <...>

- Blaskitas paklus keleiviui?
- Jeigu jūra paklus Blaskitui.⁹⁵

Tokiame, regis, merkantiliškame dialoge atsiskleidžia visa herojų romantinė pasaulėjauta: jūra yra pasaulis, kuriame gyvenama, paklūstama jo dėsniams. Vėjas, jūra antropomorfizuojami; Dievas gyvena ne kažkur danguje, o čia pat – valdo į bures pučiantį vėją; aukštinama drąsa, tačiau jūrinė nuovoka ir protas yra aukščiau. Dialogas, regis, vyksta ne tarp dviejų subjektų, o tarp dviejų skirtingų polių pasaulėjautų. Panašaus pobūdžio skirtingų polių raiškos pavyzdžių turime ir lietuvių literatūroje:

- Dievuli! – ir jos balsas kažin kur nugrimsta. Tyki ir mėlyna jūra, kaip didelis stiklas ant spalvoto audeklo. Ir, rodos, jog čia reikia šimto porų akių, kad apimtumi pažvelgimu tas tolybes. – Kokia ji rami, – šnibžda.

- Pasiutusios katės miegas, – prasijuokia Petras...⁹⁶

Dar viena citata iš minėtos novelės: *Vėl pabudina šunies staugimas. Atkelia galvą. Pamažu darosi žvarbu, ir išmuša šaltas prakaitas: pasmarkėjęs vėjas sukėlė dar didesnę užimą <...> Turi pati savo akimis regėti tą baisumą, nori matyti, kaip prisiartina vanduo – ji nori žūti nemiegodama. Perbėga kambarį ir atitraukia nuo lango užuolaidą. – Nėra. Nėra nė kokių vandens volų <...>*

- Neužmingi? bijais?– Gal jos baimės išbudintas, praveria akis.⁹⁷

Asmenybei, augusiai ne jūrinės kultūros aplinkoje, jūra yra nepažinus pasaulis, kurio

⁹² JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959, 425.

⁹³ ŽALYS, A. Apie jūrą I. Simonaitytės kūryboje. *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1998, 52.

⁹⁴ HUGO, V. *Žmogus, kuris juokiasi*. Vilnius, 1962, 146.

⁹⁵ HUGO, V. *Jūros darbininkai*. Kaunas, 2003, 109.

⁹⁶ MAZALAITĖ, N. *Pajūrio moterys*. *Pajūrio moterys*. Kaunas, 1939, 17.

⁹⁷ Ten pat, 20–21.

bijoma ir kartu žavimasi. Tai visų pirma pasakytina apie autorių savo literatūriniam herojams perduodamą pasaulėjautos modelį, kuris nebūtinai turi tikrovišką pagrindą realybėje. Pvz., Ievos Simonaitytės romano *Vilius Karalius* veikėja Grėtė, nors yra žvejo dukra, bijo jūros. Grėtė myli savo netikrą brolių Mikį, kuris žavisi jūra: *Aš myliu užkylančią audrą. Kiekvienas rausvas ar žalsvas žaibas sukelia man nesuprantamą džiaugsmą. Aš negaliu atsigerėti jų zigzagais.*⁹⁸ Teigtina, kad klasikės čia kiek neįtaikyta: neįtikima, kad žvejo dukra bijotų jūros, lygiai taip pat neįtikima, kad žvejys žavėtųsi pražūtį nešančiais žaibais. Visiškai priešingą žvejo dukros literatūrinį portretą regime N. Mazalaitės novelėje „Pajūrio moterys“, tačiau pagrindinė veikėja Marcelė, atitekėjusi paskui vyrą iš krašto gilumos, pasitraukia nuo jūros šiam žuvus, palikdama ir mošą, ir anytą vienas *stovinčias <...> ir galvoja, kad niekuomet nesupras tų dabar apleistų žmonių, kurių dvasia yra tokia pat nesulaužoma ir keista, kaip ir vandenys, prie kurių jie gyvena.*⁹⁹ Tai bene ryškiausias lietuvių literatūroje pavyzdys, parodantis, jog kranto ir jūros pasaulėžiūrų skirtumai yra ne tik ryškūs, bet ir sunkiai, o gal net ir visiškai nesuvienodinami. Pavyzdys galėtų būti panašaus likimo literatūrinio herojaus elgesio modelis, sukurtas jūrinės kultūros erdvėje: Žoržio Amadus romano *Mirties jūra* herojė Livija, miestietė, taip pat ištekėjusią už žvejo, jūra irgi baugina. Tačiau vyrui žuvus ji nepasitraukia; atvirkščiai – pati išmoksta valdyti burlaivį, toliau verčiasi jūrinium

amatu.¹⁰⁰ Matome, kaip autoriai, skirtingai vystydami, regis, tokią pat pradinę situaciją, atskleidžia savo pasaulėjautą. Meniniu požiūriu pasisekusio kūrinio atveju tokia ekspozicija, padauginta iš knygos tiražo, formuoja tam tikrą pažiūrą visuomenėje – tradicijos laukas užsidaro.

Pateiksime dar vieną paralelę tarp, regis, labai skirtingų tekstų: Ričardo Henri Danos *Dveji metai papratu jūrininku (Two years before mast)*, parašyto 1840 m., ir Žydrės Dargužytės *Mėnuo kaip metai* (2018). Abiejuose tekstuose pasakojama apie jauno, nepatyrusio, nepažįstančio gyvenimo laive ypatybių potyrius. Visiškai skirtingos epochos, prekybinis burlaivis ir kruizinis laivas, studentas, tapęs eiliniu jūreiviu ir taip pat studentė, įvaizdžio konsultantė, tapusi kajučių stiuardese, beveik 400 puslapių prieš vos daugiau nei 100, – požiūriai tie patys, nuoskaudos tos pačios, problemos tokios pačios.

Pateiktų pavyzdžių fone *Atlanto idilės* išties atrodo idiliškai: herojus atvirai nenusigręžia nuo viso pasaulio, nenusižudo, net jo charakteris ir elgesio motyvas gali pasirodyti kiek paviršutiniškai nutapyti. Trumputis epizodas romano pabaigoje, kai herojus gautą iš buvusios sužadėtinės laišką iš pradžių suglamžo, o paskui įsideda į knygą, yra lyg duoklė skaitytojui, mėgstančiam „geras“ pabaigas. Kita vertus, jūros stichija šiuo atveju įgauna lyg teisėjo vaidmenį, išlygintas ir išsaugotas laiškas – savotiška malonės prašymo forma. Laikydami tokios mąstymo sekos,

⁹⁸ ŽALYS, A. Apie jūrą I. Simonaitytės kūryboje. *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime*. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Klaipėda, 1998, 53.

⁹⁹ Žr. MAZALAITĖ, N., 31.

¹⁰⁰ АМАДУ, Ж. *Мертвое море*. Москва, 1984, 131.

galėtume tikėtis logiško klausimo: kokia forma Rimantas Laurušas tikisi gauti atsakymą iš jūros? Atsakymo galime paieškoti N. Mazalaitės novelėje „Migloje“, kurioje pagrindinis vaidmuo skirtas moteriai, jos matymo kampui ir jausmų skalei. Čia jūra yra kitas pasaulis, o žveju tapęs buvęs miestietis Nėruta – mediumas į jį. Jūra čia nėra pažini, nėra objektas, duodantis atsakymus: *Kas yra jūroj, kad visuomet žiūri į ją su dideliu laukimu?*¹⁰¹ Gal stichija tėra žmogaus sielos, kurioje glūdi pačios didžiausios šmėklos, imitacija?¹⁰² Jūra N. Mazalaitės herojei nėra ta vieta, kur randama ramybė ir poilsis, mistinė, pasiglemžianti jos jėga slypi ne vien audroje:

Visą parą jūra neaiški ir miglota <...> Žinoma, yra posakių, kad tuokart karalaitė žvejoja gintarus, bet pajūriškai žino tiesą, jog panašiu laiku yra negera pasitaikyti jūroje.

*Žvejys Nėruta tą dieną buvo išplaukęs žvejoti.*¹⁰³

Darytina ir tokia išvada, kad jūros stichija, Rimanto Laurušo atveju, reikalaujama sau tam tikro nuolatinio dėmesio, „ištrina“ iš literatūrinio herojaus sąmonės neaktualią informaciją ar bent perkelia ją į gilesnius klodus. Galima ir priešinga samprotavimų kryptis – emociiniu lygmeniu individo *ego* su visomis didelėmis problemomis, neaprepiamos stichijos akivaizdoje, susitraukia iki nereikšmingo dydžio, užleisdamas vietą racionaliai, pozityviai mąstysenai. Šitokia mąstymo seka koreliuoja su Gastono Bašliaro mintimi, kad *Mirtis yra kelionė, o kelionė yra mirtis. „Išvykti, vadinasi, šiek tiek numirti“.*¹⁰⁴ Toks Rimantas Laurušas, su koku

skaitytojas susipažino romane, paskutinėje scenoje „truputį numiršta“, – koks jis atgims skaitytojui paliekama spręsti savarankiškai. Labai panašią siužetiniu lygmeniu sceną matome ir romane *Bėga upės krantai: Pušies viršūnė, nubrėžusi padangėje didelį puslankį, su dusliu trenksmu krito į skynimą <...> – Ot žmogaus likimas! <...>.- Gyvybė jam lyg padovanota.*¹⁰⁵ Šiuo atveju literatūrinio herojaus ikitekstinis gyvenimas miršta pirmojoje romano scenoje, ir skaitytojui pateikiama naujos asmenybės radimosi istorija. Rolando Rastausko požiūriu yra atvirkščiai: kelionė – tai mėginimas pabėgti nuo mirties: *Ponia M. ateina su dalgiu į tamstos namelius, o šeimininko nėra namie <...> „Ponas išvykęs“, – unisonu atsako tarnai, baldai, grindys <...> Ponas keliauja. Taigi. Kur dėti dalgį?*¹⁰⁶ Šitoks požiūris taikytinas ir abiejų romanų pagrindiniams literatūriniais herojams, galime nesunkiai numanyti, kas jų lauktų: prisitaikymas, resignacija, degradavimas, dvasinė ar net ankstyva fizinė mirtis. Herojus, autoriaus pastangomis, numarinęs senąjį savo „aš“ keliasi į kokybiškai naują egzistencijos lygmenį.

Transcendentinė jūros stichijos įtaka asmenybei gali būti pagrįsta atkreipus dėmesį į dar vieną plačiai žinomą tekstą: *Ir tuojau Dvasia jį išvarė į tyrus. Jis išbuvo tyruose keturiasdešimt dienų šėtono gundomas. Jis buvo tarp žvėrių ir angelai jam tarnavo* (Šventasis Raštas, Morkaus, 12, 13). Ar dykumos ir jūros reikšmės šiuo atveju nėra tapačios? Jei aksiominės supernatūralios būtybės gyvena žmogaus viduje, jo sąmonėje,

¹⁰¹ MAZALAITĖ, N. Migloje. *Pajūrio moterys*. Kaunas, 1939, 101.

¹⁰² Ten pat, 103.

¹⁰³ Ten pat, 111.

¹⁰⁴ BACHELARD, G. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius, 1993, 187.

¹⁰⁵ Žr. MAČIULIS, J. Op. cit., 8.

¹⁰⁶ RASTAUSKAS, R. *Privati teritorija*. Vilnius, 2009, IV virš.

vadinas, tam tikra, nuo įprastos aplinkos atskirta erdvė gali tapti vieta, kur asmenybė, netrikdoma pašalinių visuomeninių veiksnių, revizuoja savo nuostatas ir vertybes. Paskutinė *Atlanto idilių* pastraipa, kurioje minimas žinomiausias V. Šekspyro personažas, tik patvirtina šią mąstymo kryptį.

Jūra, literatūrinio herojaus akimis, įgyja ir tam tikrą egzistencinę prasmę – ji tampa tiesiog aksiomine erdve, vieta, dėl kurios *verta ir reikia gyventi*; dar daugiau: žodis „gyvent“ ir žodis „jūra“ – *žodžiai dvyniai. Jie man vienareikšmiai*.¹⁰⁷ Kad tokia lyrinė retorika nėra atsitiktinė, liudija ir ši A. Bariko romano *Jūra vandenynas* vieno iš herojų replika: – *Jūra gražins jums dukrą. Gal mirusią. Jei gyvą – tikrai gyvą*.¹⁰⁸ Belieka teigti, kad jūra, autorių akimis, – tai vieta, kurioje būtis įgyja prasmę. Būtent autorių: V. Sirijos Gira teigia, kad *negalima rašyti vienaip, o mąstyti kitaip, nes tas dvilypumas iškils <...> mano uždavinys <...> laikytis tų pačių principų gyvenime, kurie dominuoja knygoje*.¹⁰⁹

Tiek lietuvių, tiek užsienio autorių tekstuose jūros tema, kaip viena iš siužeto linijų, pažymėtinas literatūrinių herojų emocijų tarpusavio santykių lygmuo. *Kūlgrindoje* tai išreikšta kaip antrojo plano veikėjų daroma lemiama įtaka protagonisto siekiams, romane *Bėga upės krantai* meilė, teigtina, veikiau sąmoninga veikėjo ieška, o ne stichinis jausmas, veikiau viena iš gyvenimo pilnatvės sudedamųjų dalių nei gyvenimo pagrindas. *Atlanto idilėse* meilės linija vadintina pagrindine, prie kurios šliejasi kitos siužeto

gijos. Raiškos pobūdžiu, iš romantinio pokrypio vaizdavimo, būdingo visiems šiame darbe minėtiems tiek lietuvių, tiek užsienio jūrinės temos autoriams, išsiskiria Napoleono Aleksandro Dičpetrio apsakyme „Iš jūreivio dienoraščio“ vaizduojamas meilės modelis: *Ar tu nepastebėjai, kad mes visi tau pataikaujam <...>. Ar tu nesupranti, kad tavo artuma mumyse sukelia žvėrišką geidulį? Kad mes visi, tikrai beveik visi, dušuose staugiam ilgesio ir meilės arijas?*.¹¹⁰ Čia herojus neišskiria savęs iš kitų gerbėjų būrio, nepateikia savęs kaip vienintelio iš visų galimų variantų – veikiau atsiranda moters kajutėje užėigos svečio teisėmis. Tai puikiai atsispindi ir jo mintyse, kai mylima moteris akimoju virsta, geriausiu atveju, virtuvės agregatu: – *Būk atsargus, – ji man pašnibždėjo. – Tu be gumos... <...> Aš pasijutau, tarsi įsmigęs į modernišką, gal plastikinę morkų tarką. Aš turėjau būt atsargus, kad tarkos nesugadinčiau. Kad neatkišamai neužkiščiau. Ar kaip nors kitaip neišimčiau iš apyvartos*.¹¹¹ Žodį *mylima* čia derėtų rašyti kabutėse.

Pažymėtina, kad A. N. Dičpetris yra išėivijos autorius, dirbęs laivuose, tiesiogiai susipažinęs su jūros gyvenimu, kurio kūrybos laisvės, tikėtina, neveikė ideologiniai cenzūros nurodymai kaip kitų to paties laikotarpio likusių Lietuvoje rašytojų. Kita vertus, minėtame apsakyme pasigendama tiek Lietuvos, tiek įvairių laikotarpių Vakarų autoriams būdingo romantizuoto jūros ir literatūrinio herojaus santykio vaizdavimo.

Nors nagrinėti trys romanai parašyti prieš

¹⁰⁷ DRILINGA, A. *Ant keteros*. Vilnius, 1985, 234.

¹⁰⁸ BARIKO, A. 2001, 48.

¹⁰⁹ SIRIJOS GIRA, V. *Raudonmedžio rojus. Kanarėlės*. Vilnius, 1987, 618.

¹¹⁰ DIČPETRIS, N. A. *Iš jūreivio dienoraščio. Trys dienos pasauly*. Chicago, 1980, 156.

¹¹¹ Žr. Dičpetris, A. *Op. cit.*, 160–162.

kelis dešimtmečius, visiškai skirtingoje visuomeninėje ideologinėje aplinkoje, jų aktualumas, teigtina, netgi išaugo – stichija išliko ta pati, tačiau laivyba tapo intensyvesnė, mažinamos laivų įgulos – laivuose dirbančių žmonių psichologinė įtampa tik išaugo. Modernesni laivai ir tobulos komunikacijos priemonės nekompensuoja praradimų, kurie patiriami jūroje. Tas pats pasakytina ir apie jūrinės politikos ar vandenų pasaulio sociumo kontekstus: tik uostas ar krovos apimtys nėra lemiamas veiksnys, keičiantis agrarinės visuomenės statusą į jūrinį, vystantis rekreaciniam sektoriui jūros ir upių pakrančių sociumas susimaišo su kitais kultūriniais sluoksniais, praranda savo identitetą, tačiau, manytina, daro tam tikrą įtaką ir kitiems socialiniams laukams.

Lietuvių marinistikos tendencijos ir prognozės: rūšys, žanrai, formos

Lietuvių marinistikoje, nuo pat Adomo Šreterio laikų įsitvirtinęs epas. Lyrikos dalis, jei skaičiuotume atskirais leidiniais, būtų apie būtų apie dešimtadalį. Manytina, kad jos dalis yra kiek didesnė – beveik kiekvieno poeto rinkinyje galima aptikti vandenų pasauliui skirtų eilių. Dramos srityje, labai norėdami marinistikai galėtume priskirti M. Ivaškevičiaus „Madagaskarą“, tuo, tikėtina, nustebindami ir patį pjesės autorių. Kaip jau minėta, didžiąją tekstų dalį galėtume priskirti kelionių apybraižos, prisiminimų žanrams. Lietuvoje praktiškai išnykus komerciniams – žvejybos, refrižeratorių, prekybos laivynams apybraižos žanras kiek linksta į memuaristikos pusę. Praėjus maždaug dešimtmečiui po

nepriklausomybės atkūrimo, rimstant „laukinio kapitalizmo“ laikotarpiui, Lietuvoje ima sparčiai vystytis mažasis pramoginis laivynas: tiek motorlaiviai, tiek burinės jachtos. Neilgtrukus pasirodė ir pirmieji prozos kūriniai, reflektuojantys ypač mažų laivelių kasdienybę: esė, apysakos, kelionių apybraižos. Paplitus internetui, į virtualias erdves persikėlė ir literatūra. Tiesa, susmulkėjo, tačiau tapo labai operatyvi.

Lietuvių marinistikoje užfiksuota tiek visos Lietuvos buriavimo istorija viename leidinyje, tiek atskirų regionų – Vilniaus, Kauno, Marijampolės – atskiruose. Atskirais leidiniais taip pat pažymėti svarbesni buriavimo įvykiai, gaila, kad ne visi: trijų jachtų žygis per Atlantą, plaukiojimas atkartojant M. K. Radvilos-Našlaitėlio kelionę, jachtos „Ambersail“ odisėja. Tikėkimės, kad kada nors pamatysime ir jachtų „Lietuva“, „Laisvė“, „Ragainė II“ kelionių aplink pasaulį vienokio ar kitokio literatūros žanro refleksijas. Marinistikos skaitytojus galima laikyti tam tikros pozityvizmo, romantizmo filosofijos šalininkais, bet jie kartu ir tam tikros literatūros pakraipos, pavadinkime ją marinistiniu realizmu entuziastai. Ne kartą teko pastebėti, kad net skaitydamas romaną toks skaitytojas priekabiausiai žvelgia į detales – pakanka vieno neatitinkančio jūros mokslą sakinio, ir knyga keliaus į senų knygų supirktuvę. Reiškiny, įrodytas moksliskai, – Klaipėdos aukštosios jūreivystės mokyklos studentų į pirmą kursą atsineštas romantizmas per kelis mokymosi metus gerokai pasistumia į realizmo pusę.¹¹²

Apžvelgdami mūsų marinistinės

¹¹² LILEIKIS, S. Jūreivystės studentų vertybinis santykis su jūra: fenomenologiniai kontūrai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2010, t. 24.

literatūros lauką galėtume iš poeto Justino Marcinkevičiaus trumpam pasikviesti juodąjį ir baltąjį metraštininkus: ar ne per dažnai mums daro įtaką juodasis metraštininkas? Ar ne per dažnai, užuot džiaugęsi, kad kažką turime – jachtą, uostą, knygą, renginį – priekaištaujame, kad jachta per prasta, uostas nepatogus, knyga ne taip parašyta, o renginyje nebuvo linksma? Išleistas kapitalinis darbas – puikus albumas „Su vėju“, skirtas Lietuvos buriuotojų sąjungos aštuoniasdešimtmečiui, nužymintis buriavimo Lietuvoje istoriją. Juodasis metraštininkas mumyse tuoj suvograuja – ne visa istorija, va, kaip mes va tada plaukėme, to nėra... O ką padarėme, kad būtume? – laukėme, kol sudarytojus apšvies šv. Elmo ugnys ir jie patys mus susiras? Išleistas albumas apie trijų jachtų plaukimą per Atlantą – o kodėl toks ne visai išsamus, kodėl tik vienas? „Ambersail“ odisėja? – vėlgi, tik vienas požiūris, vienas leidinys. Negi Pauliui Kovui, Tomui Staniuliui ar Venantui Butkui, Dainiui Elertui, Aloyzui Každailiui, parengusiems puikias knygas rūpėjo tik savo pavardes ant viršelio užsirašyt?

Juodasis metraštininkas galėtų paniurnėti apie didoką lietuvių marinistikos buriavimo tema baltąją dėmę, kuri, džiuogu, prieš keletą metų gerokai sumažėjo. Jau minėta, kad tam tikros istorinės apybraižos išleistos apie Vilniaus, Kauno, Marijampolės regionų buriavimo istoriją. Tačiau ne apie prie didžiausių vandenų esantį, seniausią buriavimo istoriją turintį Klaipėdos kraštą. Ačiū Lietuvos jūrų muziejui, Ievos Simonaitytės bibliotekai, išleidusiems Dainiaus Elerto surinktą ir išleistą buriavimo patriarcho Salio Šemerio asmeninį

archyvą. *Apie vėjus burėse, galvoje ir kišenėse* turėtų būti kiekvieno buriuotojo knygų lentynoje, cituojama buriavimo mokyklose. S. Šemerio atsiminimai užpildo spragą apie tarpukario klaipečių lietuvių buriavimą. Būtent lietuvių. 1884 m. Klaipėdoje įkurta seniausia buriuotojų organizacija *Memeler Segeln Vereins*. Organizacija gyvavo ir po Antrojo pasaulinio karo, perkėlusį savo būstinę į Kyli. Vieni šaltiniai teigia, kad tai buvo išimtinai vokiška organizacija, kiti – kad į ją buvo priimami ir kitų tautybių buriuotojai. Žinant vokiečių skrupulingumą viską archyvuoti, yra vilčių, kad vis dar galima rasti duomenų apie ankstyvąjį buriavimo periodą Klaipėdos krašte, ir, gal būt, tam tikrų literatūrinių buriuotojų gyvenimo refleksijų. D. Elertui darbo, panašu, kuriam laikui dar pakaktų.

Buriavimas kaip veikla, kaip reiškinys veikiau yra tik pasekmė. Priežastis yra vandenų supama žmonių gyvenama aplinka. Vanduo tekus. Literatūra taip pat. Susijungę jie gali tapti, tampa naujų reiškinų pradžia. Yra toks apibūdinimas – jūros žmonės. Jūros žmonės atsiranda iš vandenimis apsuptos žemės. Jų ypatinga gyvensena, kitoks mąstymas. Jie skiriasi nuo gyvenančių toli nuo vandens. Tai labai gražiai vaizduoja Graham'as Swift'as romane *Vandenų žemė*. Lygiai taip pat gražiai vandenų žmonių kultūrą perteikia tarpukaryje rašiusi Nelė Mazalaitė (rinkinys *Pajūrio moterys*), jai antrina klaipečių Bernardas Aleknavičius – tekstuose (*Mažosios Lietuvos poringės*), fotografijose. Jei literatūrą galima vadinti įtekstintu vaizdu, tai fotografiją – įvaizdinta mintimi. Tam tikra prasme jos abi

panašios. Kūrėjas, kaip ir tos kūrybos priėmėjas tik pasirenka sau priimtinesnę formą. Tuščioje vietoje niekas vertinga neužauga. Be tos pamatinės kultūros, be to tradicijomis palaikomo substrato šiuolaikinis buriavimas, gal ir šiurkščiai pasakyta, virsta tik paprastu burių valkiuojimu.

Kaip jau minėta, marinistika, beje, kaip ir kitų žanrų tekstai, paprastai užrašoma trijų tipų šaltiniuose: elektroninėje erdvėje, periodikoje ir knygoje. Elektroniniai šaltiniai priklausomi nuo apmokėjimų už domenų ir hostingus, periodiniai leidiniai beveik neskaitmenizuojami, jie atsiranda, egzistuoja, kartais dingsta be pėdsakų. Kas dabar besuras 1987 m. ketvirtąjį *Nemuno* žurnalo numerį, su Algirdo Kadžiulio užrašais, kapitono Donato Plumpos interviu *Jaunimo gretose*, Venanto Butkaus publikacijomis žurnale *Pasaulis*? Būta jų ir žurnaluose *Verslo klasė*, *Kelionės ir pramogos*, *Žūklė +* ir net *Šeiminkė*. Savaimė suprantama, buriuotojai ir patys turi savo žurnalą *Vėjo 3*, kuris, beje neapsiriboja tik publikacijomis, – iš jo kilo tradicija rengti metų buriuotojo apdovanojimus. Surasti, katalogizuoti visas publikacijas išties nelengvas uždavinys.

Yra dar viena buriuotojiškos marinistikos kryptis. Vienu metu buvo rengiami „Metų plaukiojimo“ konkursai. Tikėtis juose nugalėti, nepriklausomai nuo plaukiojimo trukmės ir sudėtingumo galėjo visi, kas išsamiau, įdomiau, su išmone aprašys kelionę. Kelionė nebūtinai turėjo būti išskirtinė geografinė, istorinė ar jūrinės praktikos prasme. Ji turėjo būti išskirtinė požiūrio, savo matymo kampo, gebėjimo sudominti plaukti kitus savo kilvateriu

aspektais. Tai buvo išsamūs darbai, turintys tiek praktinę, tiek kultūrinę prasmę. Gaila, kad graži iniciatyva, kelis metus pagyvavusi, užgeso. Beje, dėl labai jau kasdienių priežasčių.

Justino Marcinkevičiaus Baltasis metraštininkas džiaugtųsi mūsų marinistika, Juodasis peiktų, kad jos per mažą, kad ji ne tokia: ne intelektualinė, ne meninė, perdėm natūralistinė. Tiesa, matyt, yra kažkur per vidurį.

Jūros tema kritikoje

Marinistika – viena iš nedaugelio literatūros temų, tiesiogiai susijusių su konkrečia žmogaus veikla: kultūrine, ekonomine, visuomenine, socialine. Kitoms, nesusijusioms su jūra, visuomenės grupėms marinistika neretai neįdomi, neaktuali ar dėl specifinės raiškos nesuprantama. Tai liečia ir literatūros kritiką – lengva apsiuokti neišmanant kritikuojamo objekto niuansų. Seniai praėjo tie laikai, kai kiekvieną leidinį į pasaulį privalomai turėjo palydėti bent du kritikai. Nelengva aptarinėti kūrinių recenzijas, kai jų pasirodymo laiką nuo dabarties skiria epocha. Reikia atmesti „privalomus“ tuo laiku kritikai galiojusius reikalavimus, suprasti, dėl ko kritikai derėjo patylėti arba ką lanksčiai apeiti, įvertinti probleminį teksto aspektą ar epizodą. Jonas Lankutis, recenzuodamas *Atlanto idiles*, švelniai priekaištaudamas autoriui dėl to, kad romane *nera didelių problemų ir reikšmingų epochos kolizijų*, kad siaurai vaizduojama herojų individualių išgyvenimų skalė, kad jie rodomi pernelyg fragmentiškai; pabrėždamas kolektyvo sąveikos, darbo atmosferos aspektus¹¹³, tarsi pamiršta kelti svarbiausią klausimą – ką norėta

¹¹³ LANKUTIS, J. Jūrų romanas. *Pergalė*, 1982, Nr. 9–10, 164.

pasakyti tuo tekstu? Aprašyti jūreivių gyvenimą? – tačiau V. Sirijos Gira tai padarė anksčiau išleistoje kelionių apybraižoje *Afrika be liūtų*. Galima drąsiai teigti, kad *Atlanto idilės* parašytos naudojant šios apybraižos medžiagą kaip struktūrą ir foną: lengvai atpažinsime tiek pagrindinį, tiek kai kuriuos antrojo plano herojus, tokia pati veiksmo vieta ir reiso maršrutas, atpažįstamos kai kurios veiksmo scenos. Recenzentui, be abejo, tai turėjo būti irgi žinoma. Ar autorius nuplagijavo savo darbą, ar remdamasis ankstesniuoju, sukonstravo kokybiškai kitą, kitokios problematikos tekstą? Teigtina, kad *Atlanto idilių* atveju autorius pasinaudoja jūrinio gyvenimo aplinkybėmis, norėdamas motyvuoti herojaus gyvenime vykstančius įvykius. Pagrindinis dėmesys skaitant šį tekstą, skirtingai nuo apybraižos *Afrika be liūtų*, turėtų būti kreipiamas ne į tai, kas vyksta, o kodėl vyksta. Pačiame romane yra trys kertiniai psichologiniai momentai: Rimantas Laurušas jūroje gauna draugo laišką ir jį suplėšo; grįžęs namo randa sužadėtinės laišką – pirma sugniaužo jį ir numeta į kampa, paskui pakelia, išlygina, įdeda į knygą. Knygą įkiša į spintą (p. 437) ir nusprendžia artimiausiu laiku išplaukti į jūrą. Kas herojui yra tas spintoje gulįs laiškas? Atsakymą jis, matyt, sužinos tik jūroje. Tokia mintis J. Lankučio recenzijoje net nekeliamą. Kad jūra – tai vieta, kurioje dera spręsti savo gyvenimiškas problemas, autorius parodo paskutine romano pastraipa, kurioje vaizduojama herojaus minčių projekcija į ateitį apie greit matysimą Kronborgo pilį, kurioje

vienas žinomas literatūrinis personažas svarstė didįjį būties ar nebūties klausimą. Kranto visuomenė atmetama vos keliais štrichais romano pabaigoje: merginos, su kuria susipažinta laive, bevaisės paieškos; įnikusios į televizorių buto kaimynės; jaunuoliai, beprasmiškai leidžiantys laiką; demonstruojantys savo galimybes buvę poliklinikos bendradarbiai ir – sprendimas plaukti.

N. Mazalaitės kūrybos tyrinėtoja, rinkinio *Legendos apie ilgesį* sudarytoja Žydrone Kolevinskienė knygos pratarmėje nepastebi autorės marinistinės kūrybos krypties. Akcentuojama, kad *lietuvių literatūrai N. Mazalaitė svarbi kaip prozininkė, kurios kūrybinių ašis yra moters gyvenimas <...>*.¹¹⁴ Vienintelė užuomina, – kad per skandinavų literatūros vertimus į šios autorės kūrybą yra atėjusi vandenų stichija. Daktaro disertacijoje Ž. Kolevinskienė skiria kiek daugiau dėmesio autorės, jos literatūrinių herojų ir vandenų pasaulio santykiui, tačiau teiginiuose labai ryški kranto kultūros įtaka: *pajūrio krašto žmonos gyvenimas: tylėti ir laukti, klausytis jūros ir laukti <...> Žmogaus buvimas vandens stichijoje (arba arti jos) yra artimiausias jo pasaulėjautai abejonių ir ieškojimų metu*.¹¹⁵ *Vanduo – ta terpė, kuri sujungia šį ir anapusinį pasaulį <...> norint čia gyventi –reikia gimti, o ne ateiti iš kitur*¹¹⁶, – šia N. Mazalaitės citata grindžiamas teiginys apie nacionalines, apeinant regionines, socialines literatūrinių veikėjų ypatybes. Visoje disertacijoje gausu tarsi kviečiančių diskutuoti

¹¹⁴ KOLEVINSKIENĖ, Ž. Pratarmė. In: MAZALAITĖ, N. *Legendos apie ilgesį*. Vilnius, 2007, 7.

¹¹⁵ KOLEVINSKIENĖ, Ž. Nelė Mazalaitė: pasakojimo ypatumai. *Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas, 2005, 121.

¹¹⁶ KOLEVINSKIENĖ, Ž. Nelė Mazalaitė: pasakojimo ypatumai. *Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas, 2005, 121.

teiginių, tačiau turint galvoje mokslinių darbų sklaidą visuomenėje prielaidos platesnei diskusijai atsirasti menkos.

Vytautas Kubilius, žymiausias XX a. lietuvių literatūros tyrinėtojas ir kritikas, 1996 m. išleistoje *Lietuvių literatūros istorijoje V. Sirijos Giros kūrybai skirtame straipsnyje* (p. 579–580) *Atlanto idilių* net nemini. Sunku pasakyti, ar tai neapdairumas, ar vietos stoka leidinyje, ar tiesiog manyta, kad tokio pobūdžio tekstui ten tiesiog ne vieta?

Rytis Trimonis recenzijoje apie A. Drilingos romaną *Ant keteros* visą dėmesį skiria veikėjų tarpusavio santykiams apibūdinti, visiškai apeidamas dar vieną „veikėją“ – jūros stichiją, „raudona gija“ einančią per visą romano tekstą ir galiausiai priverčiančią pagrindinį herojų kardinaliai pakeisti savo išankstines nuostatas. Tokį pat vaizdą matome ir Jono Lankučio recenzijoje apie romaną *Atlanto idilės: Įvykiai ir žmonės savaip nušvinta Laurušo individualybės šviesoje*.¹¹⁷ Nė žodžio apie tai, kokia jūros įtaka veikėjo individualybės portretui. Nė kiek nepaliečiama jūros tema Galinos Baužytės-Čepinskienės apžvalgoje apie Dž. Londono kūrybą.¹¹⁸ Nors keletu metų vėliau ta pati autorė, pristatydama Dž. Konrado kūrybą, jau teigia, kad *jūros pasaulis diktuoja savitą etiką, kurioje nėra vietos kompromisams*¹¹⁹, tačiau pačios autorės pozicija jūros stichijos atžvilgiu kardinaliai priešinga, pvz., M. A. Pavilionienės požiūriui: *laivas <...> – mikrokosmas, kurio*

*įstatymus diktuoja žmogaus ir jūros antagonizmas*¹²⁰; *...egzistuoja pastovus asociatyvinis ryšys tarp jūros stichijos <...> ir žmogaus dvasinių ieškojimų*.¹²¹ Lietuvių literatūros kritikos lauke aptikti teiginių, atitinkančių, pvz., A. Strindbergo santykį su jūra, iš viso nepavyko: *...pirmyn per jūrą, neišsenkantį meilės ir vaisingumo šaltinį, gyvybės pradžių ir – gyvybės pabaigą*.¹²² Lygiai taip pat „nepastebima“ jūros reikšmė ir E. Stravinskienės A. Strindbergo romanų apžvalgoje: teigiama, kad autorius nupiešia *sodrią kaimo gyventojų panoramą*.¹²³ Visiškai nekreipiama dėmesio į autoriaus pačioje romano pradžioje pateiktą skaitymo kodą: *Jis iš žemyno, – tai reiškė beveik tą patį, ką miestiečiui: jis iš kaimo*.¹²⁴ Jei lietuvių literatūra ir leidžiasi į tam tikrą dvasinį žmogaus ir jūros stichijos ryšį, tai kritika to stengiasi nepastebėti.

Kad tarp literatūros, literatūros kritikos ir laivybos pramonės esama tiesioginių ryšių, patvirtina Lietuvos aukštojoje jūreivystės mokykloje atliktas tyrimas. Tyrimą pristatančiame straipsnyje teigiama, kad *būsimiesiems jūrininkams ar apskritai branginantems savo jūrinio pobūdžio būtį asmenims tikslinga jau „a priori“ žinoti, kuo santykis su jūra juos gali vertybiškai praturtinti, ir tuo remtis planuojant savo asmenybės turtinimui aktualią vertybinę aplinką*.¹²⁵ Straipsnyje pateikiami duomenys rodo, kaip jūros kultūros pažinimo procese keičiasi

¹¹⁷ Žr. LANKUTIS, J. Op. cit., 166.

¹¹⁸ BAUŽYTĖ-ČEPINSKIENĖ, G. Amerikiečių realistinės prozos meistrai. In: HENRIS, O. *Apsakymai*. LONDONAS, Dž. *Apsakymai*. Martinus Idenas. Vilnius, 1986, 541–550.

¹¹⁹ BAUŽYTĖ-ČEPINSKIENĖ, G. Ištvėrmės ir didvyriškumo mokytojai. In: KONRADAS, Dž., KIPLINGAS, R. *Apysakos*. *Apsakymai*. Vilnius, 1990, 452.

¹²⁰ Ten pat, 453.

¹²¹ PAVILIONIENĖ, M. A. Savo amžių pralengęs. In: MELVILIS, H. *Mobi Dikas, arba banginis*. Vilnius, 1987, 518.

¹²² STRINDBERGAS, A. *Atviroje jūroje*. Vilnius, 1993, 174.

¹²³ STRAVINSKIENĖ, E. Augusto Strindbergo romanai. In: STRINDBERGAS, A. *Raudonasis kambarys. Hemsio salos žmonės*. Vilnius, 1989, 399.

¹²⁴ STRINDBERGAS, A. *Raudonasis kambarys. Hemsio salos žmonės*. Vilnius, 1989, 281.

¹²⁵ LILEIKIS, S. Jūreivystės studentų vertybinis santykis su jūra: fenomenologiniai kontūrai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2010, 24 t., 147.

jūreivystės mokyklos kursantų vertybinis santykis su jūra. Manytina, kad nepaisant materializmo dominantės jūrų versle tikslinis grožinės literatūros skaitymas duotų teigiamų rezultatų tiek pirminiame – studentų profesijos pasirinkimo – etape, tiek mokymosi procese, tiek jau įgijus specialybę, – fenomenologiniu požiūriu grožinė literatūra, sąveikaudama su mokomąja, apima kur kas platesnį situacijų ir galimų sprendimų spektrą.

IŠVADOS

Siūlytina į jūros temos sąvoką įtraukti ir vidaus vandenų diskursą, turintį daugiau bendrų sąsajų nei skirtumų su marinistine tematika. Manytina, kad lietuvių autorių jūros temos raiška prozoje turi daug bendrų bruožų su senų jūrinių tradicijų veikiama Vakarų literatūros laukais. Teigtina, kad jūrinė kultūra, jūrinis sociumas yra kosmopolitiniai dariniai, priklausiantys nuo vandenų stichijos, kuriems nacionaliniai ar ideologiniai veiksniai didesnės įtakos neturi, tačiau pažymėtina, kad visuomeninė ideologinė aplinka turi įtakos temos raiškos požiūriu: tarybinio laikotarpio Lietuvos autorių jūros temos raiška kiek švelnesnė nei Vakarų ar lietuvių išėivijos tekstuose – ypač emociniu ir socialiniu lygmenimis.

1. Teigtina, kad jūros tema lietuvių marinistinėje prozoje yra susijusi su:

- a) romantine literatūros tradicija (peizažai, istoriniai įvykiai);
- b) realistiniu-socialiniu vaizdavimo būdu

(vandens stichijos įtaka bendruomenės visuomeninei-socialinei raidai);

c) teistine humanistine (prigimtinių literatūrinio herojaus teisių ir galių raiška santykyje su vandenų stichija);

d) žymi transcendentalumą (aukojimai, prietarai, tikėjimas vandenų stichijos nešama lemtimi).

2. Jūrą, kaip objektą, lietuvių autoriai vaizduoja dviem lygmenimis:

- a) kaip pagrindinės siužeto linijos foną,
- b) kaip sceną, kurioje vyksta veiksmas.

Išskyrus kelionių apybraižas, kitų stambiosios prozos tekstų, kuriuose jūros stichijos, jūrinio gyvenimo būdo vaizdavimas be išlygų laikytinas vienintele siužeto linija, nustatyti nepavyko.

Teksto leitmotyvo aspektu jūros tema pasirenkama siekiant atskleisti:

- a) istorijos ir dabarties santykį,
- b) vandenų stichijos ir kultūrinio sociumo tarpusavio santykį,
- c) transcendentinę jūros stichijos įtaką asmenybės raidai.

3. Literatūros jūros tema refleksijos visuomenėje aspektu teigtina, kad tokio pobūdžio literatūros sklaida palikta savieigai. Dėl nesuprantamos problematikos, specialios leksikos ir frazeologijos ji apeinama. Teigtina, kad dėl vyraujančių visuomeninio gyvenimo tendencijų, marinistikos padėtis bendrame lietuvių literatūros lauke yra taisytina, pagrindinį dėmesį skiriant konstruktyviam krtikos ir literatūros kūrėjų dialogui.

BIBLIOGRAFIJA

- ABROMAVIČIUS, S. *Sugrįžimas į nuskendusį slėnį*. Kaunas, 2014. [Kauno marių apylinkės. Istorinė apybraiža, 311 p.]
- ADOMAVIČIUS, R. Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija 1921–1940 m. Klaipėda, 2012. [Mokslo studija, 124 p.]
- ADOMAVIČIUS, R., ADOMAVIČIUS R. *Prie Lietuvos laivyno ištakų. Žmonės ir laivai*. Klaipėda, 2019. [Lietuvos laivybos istorija, biografijos, 577 p.]
- ADOMAVIČIUS, R., ADOMAVIČIUS R. „Prezidentas Smetona“. *Apie Lietuvos karo laivą ir jo įgulą*. Vilnius, 2019. [Istorinė apybraiža, 216 p.]
- ADOMAITIENĖ, J. ir aut. kolektyvas. *Klaipėda. Kraštiečiai*. Kaunas, 2012. [Biografijų žinynas, 787 p.]
- ASTIKAS, E. *Mačiau žaliąjį spindulį. Jūrų kapitono užrašai*. 1-as, 2-as leid. Klaipėda, 2012, 2015. [Laivyba, jūreivių gyvenimas. Publicistika, 177 p.]
- BALČIUS, M. *Iš Šventosios praeities*. Palanga, 2016. [Etnologija, žvejai, papročiai ir buitės, 124 p.]
- BALTRUŠAITYTĖ, M. *Išėję prie upės*. Vilnius, 2018. [Novelės, 125 p.]
- BALTUŠKA, R. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*. Vilnius, 2009. [Baltijos jūra, istorija, Lietuvos karo laivyno istorija, 231 p.]
- BANDZIENĖ, R. *Kalėdinė uosto istorija. Laivas paplūdimyje*. Klaipėda, 2018. [Pasakojimas vaikams apie jūrą, uostą, laivus, 52 p.]
- BARANAUSKAS, M. *Lietuvos žvejai*. Vilnius, 1988. [Albumas, 14 p.]
- BORUTA, K. *Kelionės į šiaurę nuo seniausių laikų iki šių dienų, I knyga*. Kaunas, 1938.
- BORUTA, K. *Kelionės į šiaurę nuo seniausių laikų iki šių dienų, II knyga*. Kaunas, 1939.
- BORUTA, K. *Šiaurės kelionės: nuo seniausių laikų iki šių dienų. Narsiųjų keliauninkų didvyriški žygiai*. Vilnius, 1957, 1973. [Arktis, dokumentinės apysakos, 502 p.]
- BRENCIUS, V. *Žemė jūros taurėj*. Vilnius, 1984. [Eilėraščiai, 92 p.]
- BRENCIUS, V. *Jūra – mūsų duona*. Vilnius, 1987. [Apybraižos vyresniam mokykliniam amžiui, 230 p.]
- BRENCIUS, V. *Yra likimo bangos*. Vilnius, 1987. [Eilėraščiai, 117 p.]
- BRENCIUS, V. *Po klajonių ženklų*. Klaipėda, 1994. [Eilėraščiai, 102 p.]
- BRENCIUS, V. *Žydrasparnė jūros paukštė*. Klaipėda, 2001. [Meilės lyrika, 144 p.]
- BUTKUS, V. *Burėse – Baltijos vėjas*. Šiauliai, 2016. [Apybraižos, Lietuvos pramoginis ir sportinis buriavimas, 231 p.]
- BUTKUS, V. *Jūreivystės avantiūrų pėdsakais*. Klaipėda, 2016. [Marinistinės miniatiūros, 357 p.]
- BUTKUS, V. sud. *Gero vėjo!* Klaipėda, 2002. [Lietuvos buriavimo istorijos puslapiai, 175 p.]
- ČAIKOVSKIS, A. *Buriuotojo svajonių paukštė*. Šiauliai, 2013. [Kelionės apybraiža, 292 p.]
- ČEKUOLIS, A. *Per tris vandenynus*. Vilnius, 1957. [Kelionių apybraižos vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams, 172 p.]

- ČEKUOLIS, A. *Perkūnas netrenkia į laivą*. Vilnius, 1959. [Apsakymai, 203 p.]
- ČEKUOLIS, A. *Noriu grįžti į Kubą*. Vilnius, 1965. [Apybraižos, 202 p.]
- ČEKUOLIS, A. *Vyriški žaidimai*. Vilnius, 2004, 2005. [Apsakymai ir apysaka, 324 p.]
- ČEKUOLIS, A. *Apie jūreivius*. Vilnius, 2016. [Marinistinė publicistika, 283 p.]
- ČERNIAUSKAS, V. *Kursas – 264 laipsniai*. Vilnius, 1984. [Dokumentinė apybraiža, 151 p.]
- DARGUŽYTĖ, Ž. *Mėnuo kaip metai*. Vilnius, 2018. [Autobiografinė apybraiža, 110 p.]
- DAUTARTAS, V. *Žydrieji jungos*. Vilnius, 1972, 1980. [Apysaka vidutiniam mokykliniam amžiui, 169 p.]
- DEMERECKAS, K. *Klaipėda senuose atvirukuose*. Klaipėda, 2007. [Albumas, 256 p.]
- DEMERECKAS, K. *Kuršių nerija senuose atvirukuose*. Klaipėda, 2012. [Albumas, 256 p.]
- DEMERECKAS, K., SAFRONOVAS, V. *Klaipėda 1945–1965*. Klaipėda, 2010. [Iliustruota istorinė apybraiža, 303 p.]
- DIČPETRIS, N. A. *Iš jūreivio dienoraščio. Trys dienos pasauly*. Chicago, 1980. [Apsakymai, 176 p.]
- DIRGĖLA, P. *Joldijos jūra I–II t.* Vilnius, 1987, 1988. [Istorinis romanas, 498, 356 p.]
- DIRGĖLA, P. *Kulgrinda*. Vilnius, 1985. [Istorinio tipo romanas, 270 p.]
- DOVYDAITIS, R. *Burės Sūduvos krašte*. Marijampolė, 2014. [Apybraiža, 162 p.]
- DOVYDĖNAS, A. *Žaliosios Karibų jūros salos*. Vilnius, 2005. [Pasakojimas, 89 p.]
- DRILINGA, A. *Jūrų romansai*. Vilnius, 1980. [Eilėraščiai, 150 p.]
- DRILINGA, A. *Ant keteros*. Vilnius, 1985. [Romanas, 235 p.]
- DRILINGA, A. sud. *Vyrai išplaukia į jūrą*. Vilnius, 1977. [Apybraižos, apsakymai, 317 p.]
- ELERTAS, D. *Kopgalis*. Klaipėda, 2002. [Istorinė apybraiža, 78 p.]
- ELERTAS, D. *Vėjas rėjose*. Klaipėda, 2009. [Straipsnių rinkinys, 214 p.]
- ELERTAS, D. sud. *Lietuvos pajūrio ir pamario žvejų kultūra*. Klaipėda, 2008. [Etnografinė apybraiža, 79 p.]
- ENGELBREKTSSON, J. *Vasara su Torstenu*. Klaipėda, 2012. [Trumpas pasakojimas vaikams, 20 p.]
- GOLUBEVAS, S. *Žmogus ir jūra*. Klaipėda, 2016. [Albumas, 175 p.]
- GRANAUSKAS, R. *Duburys*. Vilnius, 1-as, 2-as leid., 2003, 2016. [Romanas, 238 p.]
- GUSTAITĖ, G. red. *Klaipėda*. Vilnius, 1965. [Straipsnių rinkinys, 118 p.]
- IVAŠKEVIČIUS, M. *Madagaskaras*. Vilnius, 2004. [Pjesė, 114 p.]
- JAKUBAUSKAS, F. *Tylos grėsmė*. Vilnius, 1992. [Eilėraščiai, 95 p.]
- JONUŠIENĖ E. R. ADOMAVIČIUS, R., PLEIKIS, A., RAVAITYTĖ-MEYER, R. *Kuršių Nerijos burvalčių vėtrungės*. Klaipėda, 2012. [Etnografija, albumas, 112 p.]
- JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959. [Etnologija, tautosaka, 680 p.]
- JURKŠTAS, A. *Anno 1684. Klaipėdos švyturys. Memel*. Palanga, 2015. [Istorinė apybraiža, 38 p.]
- JURKŠTAS, A. *Lietuvos švyturių istorija*. Palanga, 2017. [Istorinė apybraiža, 399 p.]
- KADŽIULIS, A. *Regatų užrašai*. In: *Nemunas*, 1984, Nr. 4, p. 46–47.
- KANTAUTAS, J. *Baltoji banga*. Klaipėda, 1974. [Eilėraščiai, 61 p.]

- KANTAUTAS, J. *Jūros pilnatis*. Klaipėda, 1977. [Dokumentinės apybraižos, 93 p.]
- KANTAUTAS, J. *Kranto randai*. Klaipėda, 1994. [Eilėraščiai, 204 p.]
- KANTAUTAS, J. *Vandenyno žemė*. Klaipėda, 1997. [Dokumentinė proza, 226 p.]
- KANTAUTAS, J. *Praradus atrasti*. Klaipėda, 2000. [Eilėraščiai, 166 p.]
- KANTAUTAS, J. *Sprogstanti tyła*. Klaipėda, 2006. [Eilėraščiai, 239 p.]
- KANTAUTAS, J. *Reisų ratai raibuliuos*. Klaipėda, 2010. [Eilėraščiai, 194 p.]
- KANTAUTAS, J. *Vingių grublais*. Klaipėda, 2011. [Prisiminimai, 254 p.]
- KANTAUTAS, J. *Še tai tau*. Klaipėda, 2012. [Eilėraščiai, 229 p.]
- KANTAUTAS, J. *Jūrą ir dangų*. Klaipėda., 2015. [Eilėraščiai, 159 p.]
- KANTAUTAS, J. *Mūšos aidai: šturmano atsiminimai, vertimai*. Klaipėda, 2016. [Prisiminimai, eilėraščiai, 259 p.]
- KANU, V. A. *Kanoja per Baltijos jūrą*. Vilnius, 2000. [Kelionės apybraiža, 129 p.]
- KASPARAVIČIUS, G. *Nemunas Lietuvos gyvenime 1918–1990 metais*. Vilnius, 2018. [Istorinė apybraiža, 231 p.]
- KAŽDAILIS, A. *Inkarai*. Klaipėda, 1985. [Jūrų muziejaus kolekcija 16 p.]
- KAŽDAILIS, A. *Laivai ir jūrininkai*. 1-as, 2-as, 3-as leid. Vilnius, 1981, 1987, 2014. [Istorinė pažintinė apybraiža, 351 p., 399 p.]
- KAŽDAILIS, A. *Ko verkė plekšnytė*. Vilnius, 1985. [Pasaka, 117 p.]
- KAŽDAILIS, A. *Žvyniuko laišakai iš Karibų jūros*. Vilnius, 1984. [Epistoliniai pasakojimai jaunesniajam mokykliniam amžiui, 157 p.]
- KEPENIENĖ, N. *Vėjų rožė*. Klaipėda. 2007. [Romanas, 184 p.]
- KRIŠTOPAITIS, B. *Jūrų keliais*. Čikaga, 1979. [Atsiminimai, 240 p.]
- KORKUTIENĖ, E. *Sveika, jūra*. Vilnius, 1989. [Kelionių apybraiža, 171 p.]
- KOVAS, P. *Gyvenimas audroje*. Vilnius, 2014. [Projekto „Tūkstantmečio odisėja“ apybraiža, 238 p.]
- KUDABA, Č. *Kur Nemunas teka*. Vilnius, 1970. [Turistiniai maršrutai, 132 p.]
- PRANIAUSKAITĖ, S., POCYTĖ, S., LEISEROWITZ, R. ŠUTININĖ, I. *Klaipėdos kraštas 1945–1960 m. naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose*. Klaipėda, 2019. [Kolektyvinė monografija, 470 p.]
- KUDABA, Č. *Geografinės kelionės ir atradimai*. Vilnius, 1980, 2003. [Geografinių kelionių istorinė apybraiža, 294 p., 309 p.]
- KUDABA, Č. *Nerimi*. Vilnius, 1981. [Vandens turizmo vadovas, 167 p.]
- LANKAUSKAS, R. *Kur ūkia laivai*. Vilnius, 1970. [Apsakymai jaunesniam ir vidutiniam mokykliniam amžiui, 68 p.]
- LANKAUSKAS, R. *Apsilankymas arba Tiltas į jūrą*. Vilnius, 1985. [Romanas, novelės, 252 p.]
- LILEIKIS, S. *Kultūrinės ir psichosocialinės jūrinės edukacijos metodologiniai metmenys*. Klaipėda, 2011. [Monografija, 238 p.]

- LILEIKIS, S. *Jūrinės savivokos formavimosi kontūrai*. Klaipėda, 2015. [Monografija, 333 p.]
- MAČIULIS, J. *Bėga upės krantai*. Vilnius, 1982. [Romanas, 214 p.]
- MATUTIS, V., BACEVIČIUS, E., BUTKUS, V. *Žvejybos tradicijos*. Šiauliai, 2015. [Istorinė apybraiža, 215 p.]
- MAZALAITĖ, N. *Legendos apie ilgesį*. Freiburg, 1948, Vilnius, 2007. [Novelių ir legendų rinkinys, 128 p., 390 p.]
- MAZALAITĖ, N. *Pajūrio moterys*. Kaunas, 1939. [Novelės, 179 p.]
- MERKEVIČIŪTĖ, R., BARDAUSKIENĖ, J. sud. *Pamilęs Klaipėdą ir jūrą*, Klaipėda, 2010. [Salio Šemerio biobibliografija, 95 p.]
- MIKALAJŪNIENĖ, J. *Dukart grįžau iš Bermudų trikampio*. Vilnius, 2003. [Kelionių apybraiža, 150 p.]
- MINIOTAS, V. *Šiaurės Atlante: korespondento užrašai*. Vilnius, 1958.
- MINIOTAS, V. *Pamario žmonės*. Vilnius, 1959. [Apybraižos, reportažai, 137 p.]
- MINIOTAS, V. *Audrų keliais*. Vilnius, 1963.
- MISEVIČIUS, V. *Paskendęs uostas*. Vilnius, 1988. [Nuotykių romanas, 352 p.]
- NAUJOKAS, Ž., ŽIČKUVIENĖ, A. *Laiškai iš jūros*. Šiauliai, 2013. [Autobiografiniai atsiminimai, 191 p.]
- NOREIKAITĖ, A. *Su vėju*. Vilnius, 2015. [Lietuvos buriotojų sąjungos 80-čiui skirtas albumas, 223 p.]
- OŽEŠKIENĖ, E. *Prie Nemuno*. Vilnius, 1958. [Romanas, 591 p.]
- PAKALNIŠKIS, V. *Laivybos sąvokų aiškinimas*. Klaipėda, 2005. [Laivybos dalykai be tarptautinių žodžių, 389 p.]
- PALUKAITIS, D. *Buriavimas Kaune*. Kaunas, 2000. [Buriavimo sporto istorija Kauno mieste, 103 p.]
- PIKTURNA, I. *Anapus Baltijos jūros: turistų pastabos*. Vilnius, 1958. [Kelionių apybraižos, 113 p.]
- PIKTURNA, I. *Šiandien jūra graži*. Vilnius, 1960. [Apsakymai, 187 p.]
- PIKTURNA, I. *Nemunas gyva upė*. Vilnius, 1961. [Apsakymai, 180 p.]
- PIKTURNA, I. *Rasa*. Vilnius, 1968. [Apsakymas, 262 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūra yra jūra*. Vilnius, 1969. [Apybraižos, 215 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūros veidrodžiuose*. Vilnius, 1974. [Kelionių apybraižos, 155 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūrų vėjai*. Vilnius, 1975. [Apsakymai, 284 p.]
- PIKTURNA, I. *Ko jūra užia*. Vilnius, 1977. [Apsakymai jaunesniam ir vidutiniam mokykliniam amžiui, 85 p.]
- PIKTURNA, I. *Apie tuos, kurie jūroje*. Vilnius, 1978. [Apybraižos, 397 p.]
- PIKTURNA, I. sud. *Jūrų trasomis*. Vilnius, 1982. [Apsakymai, apybraižos, 206 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūra mane mylėjo*. Vilnius, 1984. [Apsakymai, 415 p.]
- PIKTURNA, I. *Balta jūros spalva*. Vilnius, 1984. [Apybraižos, 244 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūrų kapitonai*. Vilnius, 1986.
- PIKTURNA, I. *Mergaitės, merginos, moterys ir jūra*. Vilnius, 1999. [Novelės ir apybraižos, 333 p.]
- PIKTURNA, I. *Jūrų piratas katinas Meris*. Vilnius, 1999. [Apsakymas, 63 p.]

- POLIS, A. *Jūros dulkės*. Vilnius, 1961. [Apsakymai, 57 p.]
- POLIS, A. *Tik viena naktis*. Vilnius, 1971. [Apsakymai ir apysaka, 153 p.]
- POLIS, A. *Rifo mazgas*. Vilnius, 1982. [Apsakymai, 115 p.]
- PORTAPAS, V. *Apie tvaną ir Atlantidą*. Vilnius, 1987. [Mitologinės vietovės. Vaikų literatūra, 254 p.]
- POVILANSKAS, R., PURVINAS, M., URBIS, A. *Minija ir Karklė*. Leidenas, Klaipėda, 2003. [Monografija, paveldo kaimai ir jų aplinka, 186 p.]
- RADVANAS, J. reng. NARBUTAS, S. *Radviliada*. (1 –as leid. 1592) Vilnius, 1997. [Epinė poema, 364 p.]
- RADVANAS, J. *Raštai*. Vilnius, 2009. [Lietuvių (lotynų) poezija, 374 p.]
- RADVILA, M. K. (NAŠLAITĖLIS). *Kelionė į Jeruzalę*. (1-as leid. 1601) Vilnius, 1990. [Kelionės apybraiža, 234 p.]
- RAGAIŠIS, R. *Reisai baltais chalatais*. Utena, 2015. [Atsiminimai apie laivyno gydytojus, 123 p.]
- RAGAIŠIS, R. *Ko bangos nenuplovė. Laivo bocmano prisiminimai*. Utena, 2011, 2013, 2016. [Atsiminimai, 81 p., 167 p.]
- RAGAIŠIS, R. *Gyvenimą paskyrėme jūrai*. Utena, 2018. [Atsiminimai, 197 p.]
- RASTAUSKAS, R. *Privati teritorija*. Vilnius, 2009. [Esė, 312 p.]
- REINGARDAS, T. *Jūrininkas, karininkas, mirtininkas*. Šiauliai, 2000. [Atsiminimai, 271 p.]
- RIMANTIENĖ, R. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius, 2005. [Archeologiniai tyrinėjimai, 525 p.]
- RIMŠAS, R. *Klajonės po jūrą ir save*. Klaipėda, 2006. [Esė, 251 p.]
- RIMŠAS, R. *Ne Karibų kruizas*. 1-as leid. Vilnius, 2008; 2-as leid. Kaunas, 2016. [Apysaka vidutiniam mokykliniam amžiui, 223 p., 272 p.]
- RIMŠAS, R. *Vyriško torto receptas*. Kaunas, 2013. [Romanas, 255 p.]
- RIMŠAS, R. *Nulinis plūdrumas*. Kaunas, 2015. [Mažasis romanas, 192 p.]
- RIMŠAS, R. *Pavogtasis*. Kaunas, 2016. [Romanas, 288 p.]
- RUKŠĖNAS, A. *Gėdos diena*. Kaunas, 2013. [Apybraiža, pabėgėliai iš TSRS, 505 p.]
- RUSECKAS, P. *Vandenyno spąstuose*. Kaunas, 1938. [Apysaka]
- SADAUSKIENĖ, K., fotografas SADAUSKAS, P. ZUBĖ, A. *Klaipėda: alternatyvus miesto gidas*. Vilnius, 2019. [Pasakojimai apie miestą, 287 p.]
- SĄLYGA, J. ŽIČKUVIENĖ, A. sud. *Į Klaipėdą atvedė vaikystės laivai*. Klaipėda, 2009. [Autobiografiniai atsiminimai, 119 p.]
- SAKALAUSKAS, A. *Karo veiksmai jūroje 1939–1945*. Kaunas, 2004. [Apybraižos, 133 p.]
- SAULĖNIENĖ, J., TARIK, R. *Nugrimzdusi Klaipėda*. Klaipėda, I t. 2009. II t. 2015. [Istorinė apybraiža 430 p., 423 p.]
- SENČILA, V. sud. *Jūrininkų rengimas Lietuvoje*. Klaipėda, 2008. [Istorinė apybraiža, 335 p.]
- SIRIJOS GIRA, V. *Jūra*. Kaunas, 1937. [Poemėlė vaikams]
- SIRIJOS GIRA, *Laivai*, Kaunas, 1946. [12 p.]

- SIRIJOS GIRA, V. *Žmonės iš didžiojo laivo*. Vilnius, 1951. [Apsakymai]
- SIRIJOS GIRA. *Afrika be liūtų. Laivo gydytojo užrašai*. Vilnius, 1970. [Kelionių užrašai, 191 p.]
- SIRIJOS GIRA, V. *Susitikimas su Brunhilda*. Vilnius, 1971. [Apsakymai ir apysakos, 216 p.]
- SIRIJOS GIRA, V. *Atlanto idilės*. Vilnius, 1973. [Romanas, 278 p.]
- SIRIJOS GIRA, V. *Štai ir viskas. Atlanto idilės*. Vilnius, 1977. [Romanai, 461 p.]
- SIRIJOS GIRA, V. *Raudonmedžio rojus. Kanarėlės*. Vilnius, 1987. [Romanai, 619 p.]
- SIROKOMLĖ, V. *Nemunas nuo versmių iki žiočių*. Vilnius, 1861, 1992. [Geografinė apybraiža, 82 p.]
- SLUCKIS, M. *Būsimasis kapitonas*. Vilnius, 1950. [Apsakymai, 109 p.]
- SLUCKIS, M. *Sigitos jūra*. Vilnius, 1954. [Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, 22 p.]
- SLUCKIS, M. *Uostas mano – neramus*. Vilnius, 1968, 1974, 1980. [Romanas, 497 p., 373 p., 390 p.]
- STANIULIS, T. *Vėjų valdovas*. Vilnius, 2013. [Kelionių apybraiža, Gold of Lithuania projektas, 236 p.]
- STUNDŽIA, B. *Septyniose jūrose*. Vilnius, 1994. [Nuotykių apybraižos, 239 p.]
- ŠEMERYŠ, S. *Apie vėjus burėse, galvose ir kišenėse*. Klaipėda, 2016. [Atsiminimai, 352 p.]
- ŠEMEŠKEVIČIENĖ, S., PILAITIS, G. sud. *Žygis per Atlantą*. Vilnius, 1991. [Albumas, 237 p.]
- ŠILERIS, S. *Kodėl anksti pražyla kapitonai*. Klaipėda, 2007. [Novelės, 203 p.]
- ŠIMKUS, G. *Inkaras – vilties simbolis*. Vilnius, 1968. [Kelionių apybraiža, 83 p.]
- ŠRĖTERIS, A. *Giesmė apie Lietuvos upę Nemuną*. Vilnius, 2019 (1-as leid. Krokuvą, 1553). [Poema, 62 p.] T. p. žr. ULČINAITĖ, E.
- TALLAT-KELPŠAITĖ, Z. *Jūra, motule*. Klaipėda, 1991. [Apysaka, 111 p.]
- TALLAT-KELPŠAITĖ, Z. *Ženkliai ir žodžiai*. Klaipėda, 2019. [Žurnalo „Jūra“ 1999–2019 m. išanginių straipsnių rinkinys, 544 p.]
- TIJŪNĖLIS, R., BEKĖŽA, P. sud. *Laivynas, jūra ir tauta*. Klaipėda, 1999. [Retrospektyvinė apybraiža, 241 p.]
- TIJŪNĖLIS, R. *Išplaukė, kad nebegrįžtų*. Klaipėda, 2001. [Katastrofų aprašymai, 206 p.]
- TIJŪNĖLIS, R. sud. *Dingo kaip rūkas*. Klaipėda, 2006. [Straipsnių rinkinys apie valst. įm. „Jūra“, žvejybos laivyną, 156 p.]
- TIJŪNĖLIS, R. sud. *Atgimusi Lietuvos jūrininkų sąjunga*. Klaipėda, 2009. [Straipsnių rinkinys, 92 p.]
- TIJŪNĖLIS, R. sud. *Jūrininkas ir jūra – viena šeima*. Klaipėda, 2014. [Straipsnių rinkinys, skirtas Lietuvos jūrininkų sąjungos 25-osioms atkūrimo metinėms, 76 p.]
- TIJŪNĖLIS, R., ŽIČKUVIENĖ, A. *Ar Lietuva jūrų valstybė*. Klaipėda, 2001. [163 p.]
- TIŠKEVIČIUS, K. *Neris ir jos krantai*. Vilnius, 1858, 1871, 2008 (*Wilija i jej brzegi*), 1992, 2013. [Apybraiža: hidrografinis, istorinis, archeologinis ir etnografinis požiūris, 496 p.]
- TUPČIAUSKAS, R. *Gulgiuterio tempimas*. Vilnius, 2005. [Buriotojo atsiminimai, 218 p.]
- TUPČIAUSKAS, R. *Burės kuorų paunksnėje*. Vilnius, 2006. [Vilniaus jachtklubo 80 m. veiklos apybraiža, 160 p.]

- ULČINAITĖ, E., sud. *Dainos pasauliui, saulei ir sau*. Adomas Šrėteris. *Apie Lietuvos upę Nemuną*. (1-as leid. 1553) Vilnius, 1993.
- ULDUKIS, E. *Laimėti mėnesiai*. Vilnius, 1975. [Apybraiža apie „Baltijos“ laivų statyklą, 45 p.]
- ULDUKIS, E. *Aštuntasis „Divonio“ jūreivis*. Vilnius, 1976. [Apysaka, 104 p.]
- ULDUKIS, E. *Ciklono akis*. Vilnius, 1979. [Apysaka vidutiniam ir vyresniam mokykliniam amžiui, 184 p.]
- ULDUKIS, E. *Bermudų trikampis*. Vilnius, 1983. [Nuotykių apysakos, 237 p.]
- ULDUKIS, E. *Koralų atolo belaisviai*. Vilnius, 2002. [Nuotykių apysaka, 102 p.]
- ULDUKIS, E. *Įkaitai vandenyne*. Vilnius, 2003. [Nuotykių apysaka, 131 p.] *Koralų atolo belaisviai* tęsinys.
- ULDUKIS, E. *Jūra neatiduoda savo aukų*. Vilnius, 2004. [Nuotykių apysakos, 121 p.]
- ULDUKIS, E. „Juodojo admirolo“ paslaptis; Junga – „Štormo“ kapitonas; SOS. Vilnius, 2004. [Nuotykių apysakos, 115 p.]
- ULDUKIS, E. „Juodojo admirolo“ sugrįžimas. Vilnius, 2004. [Nuotykių apysakos, 99 p.]
- ULDUKIS, E. *Ant parako statinės*. Vilnius, 2005. [Nuotykių apysaka, 132 p.]
- ULKĖ, J. *Jūrai reikia vyrų*. Vilnius, 1980. [Apybraižos, 108 p.]
- URBONAS, A. *Jūra, lauk manęs*. Vilnius, 1983. [Dienoraščiai, 174 p.]
- URBONAS, A. *Pasmerktųjų džiaugsmas*. Vilnius, 1994, 1996. [Apsakymai, 158 p.]
- URBONAS, V. *Jūra – mano skaistykla*. Vilnius, 2008. [Autobiografinė apybraiža, 85 p.]
- VILIŪNĖ, G. *Smiltės ir Vėjaus kelionė aplink Baltijos jūrą*. Vilnius, 2019. [Vaikų literatūra, 143 p.]
- ZBORMIRSKAS, R. *Laivai stabdžių neturi*. Kaunas, 1983, 1992, 1993. [Dokumentinės apybraižos, 125 p.]
- ZEMBRICKIS, J. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, I t. 2002, II t. 2004, III t. 2011. [268 p., 208 p. 351 p.]
- ŽIČKUVIENĖ, A. *Jūra ir likimai*. Klaipėda, 1999. [Apybraižos, 218 p.]
- ŽIČKUVIENĖ, A. *Likimai ir jūra*. Klaipėda, 2007. [Apybraižos, 254 p.]
- ŽVIRDAUSKAS, V. *Vandenyno druska*. Vilnius, 1968. [Apysaka, 142 p.]

